

ДЕРЖАВНА АРХІВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ

Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства

СТУДІЇ

з архівної справи та документознавства

Том дев'ятнадцятий, книга перша

Київ
2011

ББК 79.3я 53
С 88

Студії з архівної справи та документознавства / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; [редкол.: С. Г. Кулешов (голов. ред.) та ін.]. – К., 2011. – Т. 19, кн. 1. – 134 с.

До щорічника увійшли статті з актуальних питань теорії і практики архівної справи, документознавства (зокрема, електронного), джерелознавства, історії України. Зокрема, розглянуто проблеми зберігання архівної спадщини у Великобританії, особливості особового архіву Омеляна Пріцака, історії формування документознавства в Російській імперії тощо.

Для істориків, архівістів, джерелознавців, документознавців, викладачів та студентів вищих навчальних закладів, інших зацікавлених читачів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

*Кулешов С. Г. (головний редактор),
Волкотруб Г. К. (відповідальний секретар),
Володіна О. П., Горовий В. М., Дубровіна Л. А.,
Зворський С. Л., Катренко А. М., Ларін М. В.,
Одинока Л. П., Пиріг Р. Я., Рибakov А. Є.,
Смолій В. А., Срібняк І. В., Христова Н. М.*

Зареєстровано у Міністерстві України у справах преси та інформації.
Свідоцтво про реєстрацію № 2111, серія KB

Зареєстровано Вищою атестаційною комісією України
як фахове видання зі спеціальності «Історичні науки».
Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р. № 01-05/5

Рекомендовано до друку Вченою радою
Українського науково-дослідного інституту
архівної справи та документознавства
(протокол № 6 від 3 листопада 2011 р.)

*Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу Українського
науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства забороняється.
Редколегія не завжди поділяє точку зору авторів, зберігає оригінальний стиль матеріалів,
залишає за собою право скорочувати тексти.
За інформацію статей несуть відповідальність їх автори.
Друковані в інших виданнях матеріали до розгляду не приймаються.
При передруку публікацій посилання на «Студії з архівної справи
та документознавства» обов'язкове*

© Український науково-дослідний інститут архівної
справи та документознавства, 2011
© Автори публікацій, 2011

ЗМІСТ

На пошану Руслана Яковича Пирого у зв'язку з ювілеєм

<i>Зворський Сергій.</i> Життєвий шлях ювіляра..... 6	<i>Кулешов Сергій.</i> Слово про ювіляра..... 11
<i>Новохатський Костянтин.</i> Він залишився з архівами (враження, перевірене часом)..... 9	

Архівна справа: історія та сучасність

<i>Приходько Людмила.</i> Історіографія проблемних питань поняття «архівний фонд» у зарубіжно- му архівознавстві другої половини XX ст..... 26	<i>Срібняк Ігор.</i> Особовий архів Омеляна Пріцака: від творчої лабораторії вченого до інтелектуального надбання нації 47
<i>Палієнко Марина.</i> Особливості зберігання документальної спадщини у Великобританії: історичні традиції та сучасна організація..... 43	<i>Володіна Олена.</i> З досвіду роботи білоруських архівістів із біоураженими документами 50

Документознавство: історія, теорія, практика

<i>Кулешов Сергій.</i> Поняття загального документо- знавства в класичному документознавстві: спроба сучасного трактування 53	<i>Ковтанюк Юрій.</i> Теоретичні засади електронно- го документознавства як спеціального науко- вого напрямку в документознавстві 78
<i>Бездрабко Валентина.</i> До історії формування документознавства в Російській імперії..... 56	

Джерелознавчі та суміжні галузі знань

<i>Нікітенко Надія, Корнієнко Вячеслав.</i> Нововияв- лені ранні датовані графіті на фресках Софії Київської та їхній історичний контекст (записи № 1684, № 2126 та № 2204)..... 90	<i>Сидорчук Таїса.</i> Особливості систематизації та опрацювання архівних колекцій універсальних учених (на прикладі роботи з особовим архівом Омеляна Пріцака)..... 100
--	---

Бібліографія

«Архівознавство. Археографія. Джерелознавство» (1999–2009, Вип. 1–10). Систематичний показник змісту (упорядник <i>Ростислав Романовський</i>)..... 113	<i>Відомості про авторів</i> 133
--	--

CONTENTS

In honor of Ruslan Yakovych Pyrih with an anniversary

<i>Zvors'kyi Serhiy</i> . Way of life of Hero of the anniversary	6	<i>Kuleshov Serhiy</i> . The word about Hero of the anniversary	11
<i>Novokhatskyi Kostiantyn</i> . He stayed with the archives (the impression, that time tested)	9		

Archival affairs: history and modernity

<i>Pryhodko Liudmyla</i> . Historiography of problem questions of definition «Archive Fond» in foreign archival affairs of the second half of XX century ..	26	<i>Sribnyak Ihor</i> . Personal Archive of Omelyan Pritsak: from scientist's creative laboratory to intellectual property of the nation	47
<i>Palienko Maryna</i> . The peculiarities of storage process of documentary heritage in Great Britain: the historical traditions and contemporary organization...	43	<i>Volodina Olena</i> . From the experience of the Belarusian archivists with the biodeterioration documents.....	50

Document science: history, theory, practice

<i>Kuleshov Serhiy</i> . The definition of Common Document Studying in the Classic Document Science: the modern interpretation attempt	53	<i>Kovtanyuk Yuriy</i> . The theoretical basis of Electronic Document Studies as the special scientific direction in Document Studies	78
<i>Bezdrabko Valentyna</i> . To the history of development of Document Science in Russian Empire	56		

Source studies and related disciplines

<i>Nikitenko Nadia, Kornienko Vyacheslav</i> . The new found early graffiti on the frescos of Sent Sophia Cathedral and their historical context (Records № 1684, № 2126 and № 2204)	90	<i>Sydorchuk Taisa</i> . The peculiarities of systematization and processing of archival collections of versatile scientists (on the example of the work with the personal archive of Omelyan Pritsak)	100
--	----	--	-----

Bibliography

«Archival Science. Archaeography. Source study» (1999–2009, Issue 1–10). Systematic index of content (compiler <i>Rostyslav Romanovskiy</i>)	113	<i>Information about authors</i>	133
---	-----	--	-----

**НА ПОШАНУ РУСЛАНА ЯКОВИЧА ПИРОГА
У ЗВ'ЯЗКУ З ЮВІЛЕЄМ**

Сергій Зворський

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ЮВІЛЯРА

Руслан Якович Пиріг народився у м. Львові в родині військовослужбовця у переддень війни – 16 червня 1941 р. Батьки Яків Петрович та Марія Павлівна за фахом – вчителі історії. Вже другий день війни став для родини Пирогів трагічним. 23 червня від внаслідок вибуху бомби загинула дворічна сестра Людмила. Матері з Русланом на руках з величезними труднощами вдалося дістатися до рідних на Полтавщину, де й перебули німецьку окупацію. У листопаді 1943 р. сім'ю спіткало ще одне горе – у боротьбі з ворогом на фронті під Ленінградом загинув батько. Лише через кілька років після війни (раніше, зрозуміло, було не до того) у сільраді видали свідоцтво, в якому днем народження Руслана записали 30 червня, а місцем народження – дідівське село Супротівна Балка Новосанжарського району Полтавської області. Таким чином, війна призвела до того, що у Руслана Яковича два різних дні і місця народження – фактичні і задокументовані.

У полтавській глибинці серед неможливих, але щедрих душею односельчан минули босоніг дитячі та юнацькі роки Руслана. Навчання у місцевій школі поєднувалося з щоденною роботою по господарству, працею в колгоспі у канікулярний час. Інакше, без батька, вижити було важко. У повоєнний час діти рано мужніли. Хлопчик учився легко й зацікавлено. Шкільна медаль давала Русланові право вступу без іспитів до будь-якого вищого навчального закладу. Після тривалих роздумів при виборі життєвого шляху переважило материне бажання бачити сина лікарем. Було вирішено зробити перший крок у самостійному житті – вступити до Полтавського медичного училища. Роки навчання пролетіли швидко, і незабаром юний фельдшер вже працював у селах Новосанжарського та Решетилівського районів, набуваючи неоціненного життєвого і фахового досвіду, адже не раз доводилося опинятися у непередбачуваних жодними підручниками та інструкціями ситуаціях, коли йшлося про порятунок людських життів. Працював Руслан сумлінно і тому не випадково

його, дев'ятнадцятирічного, прийняли до лав КПРС.

Невдовзі настав час проходити строкову військову службу. Армійський вишкіл у 1961–1964 рр. Руслан проходив у частині спеціального призначення, де поблажок не було нікому. Дослужився до сержанта, набув фах розвідника, повністю опанував основні види тогочасної стрілецької зброї, парашутну справу.

Після демобілізації було кілька невдалих спроб вступити до медичного інституту. І вже потім прийшла думка обрати фах історика. Історична наука завжди приваблювала юнака. З упевненістю можна сказати, що спрацювали гени батьків. У 1965 р. Руслана зарахували на стаціонарне відділення історичного факультету Харківського державного університету імені О. М. Горького, що здавна славився підготовкою спеціалістів саме цього профілю і своєю професурою. Відмінне навчання Р. Пиріг поєднував з активною громадською, комсомольською, а згодом і партійною роботою. На 4-му курсі його обрали секретарем комітету комсомолу. Чесність, порядність, вимогливість до себе, людяність, працьовитість Р. Пирого забезпечили йому незаперечний авторитет серед студентської молоді. «Руслана знає кожний комсомолец університету як комсомольського ватажка. Є чого повчитися у колишнього воїна: нелегко поєднувати відмінне навчання з такою великою громадською роботою», – писала про нього університетська малотиражка. Згодом навантаження зросли – він почав виконувати обов'язки заступника секретаря парткому університету, долучився до редагування газети «Харківський університет», де часто з'являлися його дописи (іноді під псевдонімом П. Русланов).

Через велику завантаженість студент Р. Пиріг фактично мав статус вільного слухача, але він ніколи цим не зловживав, намагався не пропускати

лекції відомих професорів А. П. Ковалевського, С. М. Королівського, К. К. Шияна, І. К. Рибалки. Хоча часу завжди бракувало, він брав активну участь у роботі студентського наукового гуртка. Русланові вдалося навіть дістатися до спецховища Книжкової палати України ім. І. Федорова, яка на той час базувалася у Харкові, і підготувати за малодоступними тоді друкованими джерелами 1918–1920-х рр. працю про Українську партію лівих соціалістів-революціонерів (боротьбистів). Вона дістала премію на республіканському конкурсі кращих студентських робіт.

Університет Р. Пиріг закінчив у 1970 р. з відзнакою. Працьовитого випускника професура рекомендувала до зарахування в аспірантуру по кафедрі історії КППС, де він перебував у 1973–1976 рр. Тему дисертації обирав не без складнощів. Подальше вивчення історії боротьбистської партії на кафедрі було визнано неприйнятним. Кандидатську дисертацію присвятив питанням партійного будівництва в Україні в роки громадянської війни (1918–1919). Після її захисту Р. Я. Пиріг деякий час працював в *alma mater* старшим викладачем, деканом по роботі з іноземними студентами.

Досвід партійної, викладацької та наукової роботи, високий рівень кваліфікації стали підґрунтям для рекомендації у 1976 р. кандидатури Р. Я. Пирога на посаду інструктора відділу науки і навчальних закладів ЦК КП України. Саме в цей час у СРСР значно розширювалися масштаби підготовки висококваліфікованих кадрів для іноземних держав (передбачалося, що ці фахівці будуть налаштованими прорадянськи), тому в апараті партійних комітетів створювалися підрозділи з керівництва цією непростю ділянкою. Насамперед йшлося про роботу серед іноземних студентів.

У 1983 р. Р. Я. Пирога в апараті ЦК КП України перевели на посаду консультанта сектора суспільних наук. До його службових обов'язків входила організаційна робота з академічними установами історичного профілю, він опікувався питаннями викладання історії, діяльності вишів, а також архівних установ. Це були перші кроки входження Руслана Яковича в архівну сферу. У червні 1989 р. його призначили заступником директора Інституту історії партії при ЦК КП України – завідувачем Архіву ЦК КП України. Динамічні перебудовчі процеси, що розгорнулися в цей час, вимагали нових підходів до висвітлення складного історичного минулого України, розширення доступу до архівних документів, публікування нових джерел, у тому

числі тих, що тривалий час були практично недоступними для істориків. Р. Я. Пиріг очолив колектив упорядників збірника «Голод 1932–1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів» (К., 1990). Це видання стало першою фундаментальною публікацією про одну з найтрагічніших сторінок української історії, що тривалий час свідомо замовчувалася владними колами.

З кінця 1980-х рр. Р. Я. Пиріг почав ґрунтовно досліджувати життя та діяльність М. С. Грушевського. Опублікував серію статей в «Українському історичному журналі», інших періодичних і неперіодичних виданнях, а згодом видав монографію, присвячену останньому десятиліттю життя видатного історика у контексті тогочасної ідеологічної боротьби в Україні. У 1994 р. захистив з цієї теми докторську дисертацію. Фактично Руслан Якович активно долучився до нового напрямку в історичній науці – грушевськознавства.

Після здобуття Україною незалежності Р. Я. Пиріг займався передачею архівів КПУ на державне зберігання. У жовтні 1991 р. його призначили директором новоствореного ЦДАГО України (колишній Архів ЦК КП України), невдовзі обрали членом Колегії Головархіву України, головою Ради директорів центральних державних архівів. Руслан Якович – один із засновників і член першого складу Правління створеної 1991 р. професійної організації – Спільки архівістів України. Він – один із розробників Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», багатьох нормативно-методичних документів з архівної справи.

Очолуваний Р. Я. Пирогом колектив ЦДАГО України на початку 1990-х рр. доклав чимало зусиль до впорядкування документів поточного діловодства ЦК КП України, розсекречення архівних фондів, організації роботи з вітчизняними й іноземними дослідниками, виконання запитів соціально-правового характеру, зокрема тих, що стосувалися реабілітації жертв політичних репресій. Фахівці архіву брали участь у підготовці до друку збірників документів з історії міжнаціональних відносин, політичних репресій, тощо.

1990-ті роки прикметні для відомого історика активною і плідною науково-дослідницькою роботою. Крім студій з питань грушевськознавства у цей час він досліджував проблеми політичної історії України, джерелознавства, історіографії, був учасником низки міжнародних наукових форумів (в Україні, Німеччині, Польщі, Ізраїлі). Проводив значну науково-організаційну роботу. Сумлінно працював як член редакційних колегій

журналів історичного профілю – «Український історичний журнал», «Архіви України», «Студії з архівної справи та документознавства», «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ», «Архівіст: Вісник САУ» тощо. Був діяльним організатором і учасником міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій з питань архівної справи та джерелознавства.

Адміністративну і наукову діяльність Р. Я. Пиріг уміло поєднував з викладацькою роботою у вищій школі у ранзі доцента. 1997 р. науковець отримав вчене звання професора. Його обирають членом багатьох наукових товариств: Українського історичного товариства, Асоціації дослідників голоду-геноциду 1932–1933 рр. в Україні, Історичного товариства Нестора-Літописця тощо. Свої знання й великий досвід він щедро передає молоді. Під його керівництвом підготували й захистили кандидатські дисертації Г. Г. Капустян, Ф. М. Проданюк, П. П. Притуляк, Г. О. Корольов, Р. В. Тимченко та ін. Учений спрямовує наукову роботу ще декількох дисертантів. Також був науковим консультантом докторантів І. Б. Матяш, В. В. Тельвака.

У вересні 1997 р. Р. Я. Пиріг перейшов на роботу до Української академії державного управління при Президентові України. Втім, зв'язків з архівістами не припиняв, брав діяльну участь у підготовці підручника «Архівознавство», термінологічного словника «Архівістика», навчальних посібників з історії України.

У березні 1998 р. Указом Президента України Руслана Яковича призначено начальником Головного архівного управління України. Із січня 2000 р. по серпень 2002 р. Р. Я. Пиріг – Голова Державного комітету архівів України. Колектив останнього під його керівництвом докладав зусилля до формування й реалізації державної політики в галузі архівної справи та діловодства. Характерною ознакою діяльності Держкомархіву України у цей час стала інтенсивна розробка низки нормативно-правових актів, методичних документів, нової редакції Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи». Докладалися значні зусилля до зміцнення матеріальної бази архівних установ, піднесенню їхнього статусу. Указом Президента України від 30 жовтня 1998 р. було запроваджено професійне свято архівістів – День працівників архівних установ, що відзначається щороку 24 грудня. Було налагоджено систематичне навчання, підвищення кваліфікації керівних кадрів архівної галузі. Велику увагу Руслан Якович на посаді Голови Держкомархіву України при-

діляв становленню і поступальному розвитку Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. 2000 р. за його ініціативи започатковано щоквартальний випуск «Вісника Державного комітету архівів України», загалом оптимізовано після скрутних 1990-х рр. видання архівних періодичних і продовжуваних видань. Він очолював наукову раду та Колегію Держкомархіву, був головним редактором журналу «Архіви України» (1998–2002). Поступово відроджувалися кращі традиції української архівістики, поверталися із незаслуженого забуття імена і здобутки українських архівістів XIX – першої третини XX ст. Як член редколегій брав активну участь у формуванні редакційної політики низки видань історичного профілю: «Студії з архівної справи та документознавства», «Пам'ятки: археографічний щорічник», «Архівіст: Вісник САУ», «Український історичний журнал», «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ», «Пам'ять століть».

Попри фінансові проблеми і негаразди перехідної доби на рубежі тисячоліть плідно розвивалися міжнародні зв'язки державної архівної служби, помітно активізувалася участь представників України у МРА, були укладені двосторонні угоди з багатьма національними архівними службами, здійснювалися регіональні програми архівного співробітництва тощо. Так, Р. Я. Пиріг очолював делегацію українських архівістів на XIV Міжнародному конгресі архівів в Севільї (Іспанія).

Наприкінці другого тисячоліття Р. Я. Пиріг, авторитетний, знаний і шанований учений, обраний дійсним членом (академіком) Української академії історичних наук (1999).

Переконавшись, що очолювана ним архівна система України набула рис стабільності, поліпшилося фінансування галузі, і прагнучи дати дорогу молодим організаторам архівної справи, Руслан Якович у липні 2002 р. добровільно подав у відставку з посади Голови Держкомархіву України. Втім, перебувати на заслуженому відпочинку – зовсім непритаманна йому риса характеру. Невдовзі він переходить на роботу до Інституту історії України НАН України, де нині обіймає посаду провідного наукового співробітника відділу історії Української революції 1917–1921 рр. й досліджує проблеми новітньої історії України, джерелознавства, архівознавства, біографістики, історіографії. Серед найпомітніших наукових здобутків Р. Я. Пирога за останні роки можна назвати вихід у світ його монографії «Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією»

(К., 2008), збірник «Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: документи і матеріали» (К., 2007), низку статей в «Українському історичному журналі» тощо. Він продовжує підтримувати тісні зв'язки з архівними установами, є бажаним учасником різноманітних форумів архівістів. Як один із прикладів таких зв'язків можна назвати незмінне членство Руслана Яковича у спеціалізованій вченій раді К 26.864.01 в УНДІАСД із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук від часу її започаткування у травні 2003 р. Як авторитетний вчений-історик, архівіст з великим досвідом практичної і керівної роботи він завжди бере найактивнішу участь в атестації спеціалістів вищої кваліфікації і у складі експертних комісій з розгляду дисертацій, і як офіційний опонент,

вміє точно з'ясувати сутність питань, що порушуються в дисертаціях, і виявити в них як проблемні точки, так і об'єктивно оцінити рівень компетентності дисертанта. Часто оцінки, сформульовані Русланом Яковичем, виявляються вирішальними в аргументах «pro» і «contra» під час дискусійних обговорень здобутків і упущень дисертантів. Тому результативність роботи Р. Я. Пирога у спецраді є надзвичайно плідною.

Незаперечні заслуги і здобутки Р. Я. Пирога на науковій та адміністративній ниві відзначені низкою нагород. Він нагороджений орденом «За заслуги III ступеня», удостоєний почесного звання Заслуженого діяча науки і техніки України (2001), є лауреатом відомчої премії ім. Василя Веретенникова, що присуджується за кращі наукові роботи з архівістики.

Костянтин Новохатський

ВІН ЗАЛИШИВСЯ З АРХІВАМИ (враження, перевірене часом)

Про Руслана Яковича Пирога довідався десь у 1980-х рр. минулого століття. Очевидно, за документами можна конкретизувати цей час. Сталося це тоді, коли його було призначено у секретаріаті ЦК КПУ куратором архівної справи. Саме з того часу він почав входження в архівний світ, з яким потім багато років було пов'язане його життя. Я тоді очолював оргвідділ у Головархіві, був членом колегії і, як голова профкому, входив до складу партбюро, то ж раніше чи пізніше мав увійти в контакт з куратором. Офіційні його обов'язки були мені невідомими (та й потім їх узнати не довелося). Здавалося, вони не були обтяжливими. Архівний корабель був у надійних руках О. Г. Мітюкова – досвідченого й авторитетного керівника. Архіви в цілому проблем для ЦК не створювали. Руслан Якович брав участь у найважливіших засіданнях колегій, партзборах, конференціях, інших заходах. Це була, так би мовити, протокольна сторона.

Більше цікавив наш куратор як особистість: які вони там, «у сферах?». Що запам'яталося з тих далеких уже часів як узагальнююче враження? Контактна, неформально зацікавлена, енергійна людина, яка, як відчувалося, не випадково потрапила на свою посаду, пройшовши певний «природний» відбір. Це припущення підтвердилося, коли ми згодом познайомилися ближче. Стало відомо, зокрема, що студент Р. Пиріг свого часу виділявся в Харківському університеті не лише відповідальним ставленням

до навчання і, як наслідок, ґрунтовними знаннями, а й громадською активністю.

За часів кураторства Руслана Яковича було організовано відвідання архівного комплексу на Солом'янці його колегами – працівниками віділу науки і навчальних закладів ЦК, що, безумовно, мало сприяти розвитку галузі.

Небайдужість його до наших тодішніх справ особливо важливою виявилася у незаперечній підтримці архівної реформи 1988 р. Справа в тому, що на тлі загальносуспільних передкризових явищ все очевиднішою ставала необхідність удосконалення організаційної структури управління місцевими державними архівами. Це відчувало чимало місцевих архівістів, це бачили окремі фахівці архівної справи на республіканському рівні. Проте далеко не всі. Тоді визріла ідея усунути з системи управління, як зайву ланку, архівні відділи облвиконкомів, передавши переважно проміжні управлінські функції їх обласним архівам. Попри те, що такий крок було аргументовано і попередньо обраховано, його категорично не підтримувало керівництво Головархіву СРСР. Існувала, зрозуміло, і внутрішня опозиція. За таких обставин підтримка реформаторів з боку представника апарату вищого партійного органу набувала особливого значення.

У зв'язку з цим варто зауважити, що однією з характерних рис Руслана Яковича було те, що він не ухилявся від дискусій, брав у них участь,

© *Костянтин Новохатський, 2011*

не прикриваючись авторитетом установи, яку в той час представляв.

На етапі радикальних суспільних змін Руслан Якович прийняв кілька, на мій погляд, правильних рішень. По-перше, він уникнув двох сучасних спокус: бізнес і політика. Як Одисей між Скіллою і Харібдою поринув у новий світ, здобувши у ньому завдяки цьому більше, ніж це дали б йому згадані «елітарні» заняття. Друге його рішення не очевидно пов'язане з першим, але органічно впливало з його світосприйняття. Він професійно, вже «штатно», пов'язав себе з архівною сферою, очевидно, як серйозний історик, інтуїтивно відчувши, що саме тут справжнє.

Відтоді наше спілкування стало тіснішим. Я переконаний (слово з пироговського лексикону), що людей (принаймні чоловіків) спільна справа, якщо вони їй віддаються із захопленням, пов'язує буває тісніше ніж формальні родинні зв'язки чи спогади про спільне минуле. Притаманна йому активна життєва позиція на початку 1990-х рр. привела його до лав основних реформаторів партархівної системи, фундаторів професійної громадської організації – Спільки архівістів України, творців (у складі авторської роботи групи) першого архівного закону незалежної України. В усіх цих проектах ми працювали з ним пліч-о-пліч, і це завжди була конструктивна робота у команді. Інша річ, що питання, які доводилося вирішувати, здебільшого були новаторськими; часом бракувало відповідних знань і досвіду, а все це набувалося в процесі роботи, у спілкуванні з фахівцями з інших сфер і галузей.

Водночас із цим усім Р. Я. Пиріг очолював трансформований в одну з провідних державних архівних установ колишній Архів ЦК Компартії України (з тих пір Центральний державний архів громадських об'єднань), забезпечував інтеграцію його, а за ним і всієї мережі місцевих партархівів до системи держархівів. Він витримав перший удар «викривальної» дослідницької хвилі і активно (вкотре це «активно»!) особисто використовував «відкриття архівів» для глибоких досліджень сучасної української історії.

«Архівна еволюція» Руслана Яковича під час «архівної революції», як було охрещено цей період пізніше, під кінець 90-х закономірно поставила його на чолі архівної системи України. В оцінці цього періоду в його житті не хочеться вживати термін «кар'єрне сходження», хоча, здається, він нині позбавлений уже негативного забарвлення. Я б назвав це професійною зрілістю з відповідним статусним оформленням. До речі,

щодо слова «статус». За роки свого архівного служіння попрацювавши з різними керівниками, я для кожного з них спробував знайти слово-маркер, яке б концентровано виражало його основні заслуги. Для Р. Пирога таким словом-символом, на мій погляд є слово «статусник». Саме під час його керівництва вдалося нарешті подолати розрив у статусі провідних працівників місцевих державних архівів, а Центральному державному кінофотофоноархіву України, завдяки його переконливій наполегливості, навіть присвоєно ім'я колишнього заслуженого директора – Гордія Семеновича Пшеничного. Ну і, безумовно, піднесенню суспільного престижу всієї архівної справи сприяло встановлення у 1998 р. указом Президента «Дня працівників архівних установ», а за два роки потому перетворення Головного архівного управління на Державний комітет архівів України.

Одним з головних завдань будь-якого керівника (точніше надзавданням) – створювати і підтримувати те, що нині називається корпоративною єдністю. Руслан Якович усвідомлював, наскільки це важливо для архівістів і архівної системи в цілому, і намагався гуртувати архівістів, прищеплювати їм гордість за справу, якою вони займаються. І робив це, як притаманно йому, не закликами і деклараціями, а реальними, конкретними і не завжди гучними справами.

Яким був його керівний стиль? Як і раніше, толерантне ставлення до людей, конструктивний підхід до розв'язання проблем, погляд у суть, а не на форму їх стимулювання ініціативи у тих, хто хотів працювати. Мені особисто з ним (як і з його попередниками) працювати було комфортно. Як архівіст Руслан Якович виріс у самій системі, знав її людей, знав ціну архівної галузі, тому коли він її очолив, у нього не було потреби приводити «своїх» людей ззовні, а пройшовши свого часу велику школу кадрового добору, тиску місцевої влади, у випадках просування випадкових людей на посади директорів архівів усіляко протистояв.

Такі риси Р. Я. Пирога, інтерес до людей, причому різних соціальних груп (пригадую його розповіді про соратників по волейболу, про гаражних сусідів, а ще раніше про грибні компанії), у свою чергу приваблювали людей до нього. Показаво, що у ювілейному збірнику на честь його 60-річчя свого часу об'єдналися історики і архівісти різних шкіл і поглядів (і не лише українські). Настільки він свій, настільки відомий у цих колах, що укладачам того вже давнього видання «на пошану» навіть на думку не

спало дати на початку, як це прийнято зазвичай, якийсь біографічний нарис – хто ж не знає його.

Проте в глибині душі він був усе ж таки більше історик-архівіст, а не архівіст-історик (тим більше не адміністратор-архівіст), і чесно усвідомлюючи це, розуміючи, що поєднання цих двох іпостасей на займаному ним посту може бути лише «одне за рахунок іншого», коли з'явилася можливість, свідомо і добровільно зробив свій вибір на користь історії. І знов, на мій погляд, прийняв мудре рішення (яке свого часу здивувало багатьох). Підтвердження тому – десятиліття плідної наукової діяльності.

А як же архіви, куди стільки вкладено? Адже він пішов з посади, а не з цієї частини життя. Він

залишився з архівами і архіви з ним. Він там не гість, а колега, соратник.

Руслан Якович Пиріг, як я розумію, належить до тієї категорії людей, які цінують кожен мить життя, а не лише постфактум, у спогадах. Хоча, поза усіляким сумнівом (знов пироговський вислів), згадає 90-ті як не найгірший час свого життя. Пам'ятаю, що він любив цитувати:

И откуда веришь ты, что можешь
Одолеешь любой крутой подъем
Ты всегда на десять лет моложе
Возраста, что в паспорте твоём.

Як я розумію, у цих словах один з ключів до невичерпної енергії нашого ювіляра.

Сергій Кулешов

СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА

Коли з людиною не зустрічаєшся повсякденно, то враження про неї складаються із спорадичних зустрічей і вони складають, як частинки мозаїки, певну цілісну картину її образу.

Найперше, мені здається, що Руслан Якович побічно сприяв початку мого перебування в Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства. Справа в тім, що під час моєї першої зустрічі з тогочасним директором інституту В. П. Ляхощим у серпні 1996 р. він надав мені довідку про перевірку інституту у січні цього року. Вона містила перелік низки недоліків у роботі установи, а також в її змісті було окреслено шляхи їхнього подолання. Комісію з перевірки, що налічувала три особи, очолював Р. Я. Пиріг. Серед недоліків, зокрема, зазначалася відсутність серед публікацій інституту теоретичних праць із документознавства. Директор інституту відразу зауважив, що бере мене на роботу для ліквідації цієї прогалини.

Трохи пізніше я вже безпосередньо познайомився з Русланом Яковичем. Інститут готував першу свою наукову конференцію і треба було погодити певні питання з директором Центрального державного архіву громадських об'єднань. Я сам напросився на цю зустріч, бо хотів побачити людину, уже відому в архівній справі на початку 1990-х рр. З другого боку, мене цікавило ставлення директорів центральних архівів до працівників інституту, оскільки серед рядових архівістів воно було неоднозначним («ми працюємо в архіві майже все життя, а вони прийшли невідомо звідки і будуть вчити

нас як жити»). Він дуже привітно зустрів мене, почав розпитувати про мене, про те, як ідуть справи в інституті. Я відчував, що ця цікавість щира, не показна, що людина і справді турбується про нас. Відзначив також гарний фізичний стан співрозмовника і наявність у кабінеті досить важких гантелей (тоді я ще не знав, що Руслан Якович серйозно займається декількома видами спорту). Особливо мене вразила постановка голосу, тембру на кшталт «левітанівського», у міру гучного, артикульованого і водночас «живого». «Боже, – подумав я, – це ж золотий голос для викладацької діяльності!».

Наступна «рефлексія» (це слово з лексики ювіляра) закарбувалася під час засідання Вченої ради інституту того ж 1996 р. (23 жовтня), членом якої був Р. Я. Пиріг. Керівництво інституту включило до тематичного плану на наступні роки написання мною монографії з історії та теорії документознавства. Я підготував її план-проспект і для вагомості презентації теми директор надіслав його у Всеросійський науково-дослідний інститут документознавства та архівної справи. Рецензія, написана завідувачем відділу документознавства ВНДІДАС Анжелікою Миколаївною Соковою, була дуже критичною (вже під час розроблення теми я зрозумів наскільки були справедливими її слова, і це допомогло мені у роботі), але вельми делікатною за викладом. Текст рецензії було оголошено на засіданні ради інституту, я мляво аргументував зміст майбутньої роботи, непереконливо відповідав на за-

© Сергій Кулешов, 2011

питання і все йшло до цілком логічного провалу презентації. Аж ось слово взяв Руслан Якович і сказав: «Я думаю, що автору недоцільно обмежувати розгляд документознавства тільки у зв'язку з його роллю в архівній справі. А втім, дайте людині можливість попрацювати самій творчо, а ми подивимося у підсумку текст роботи». Його підтримала Л. А. Дубровіна і, зважаючи на думку таких вельми авторитетних вчених, план-проспект було ухвалено із врахуванням висловлених зауважень.

Із цією монографією пов'язані ще декілька зустрічей з Р. Я. Пирогом. Він тоді вже був начальником Головного архівного управління (пізніше – Головою Державного комітету архівів України).

Коли текст її було підготовлено, то я найперше поніс його до нього. Він не відмовився прочитати. Через деякий час викликав мене і каже: «Я тут зробив деякі виправлення, а у цілому я мало розуміюсь у цих питаннях, нехай скажуть своє слово фахівці». Така відвертість вразила мене, оскільки я зник, що історики такого високого рівня переважно намагаються показати, як вони обізнані в усіх напрямках профільного знання.

Другий епізод уже був пов'язаний із присудженням цій монографії 2001 р. Науковою радою Держкомархіву премії імені Василя Веретенникова. Нагородження відбувалося 24 грудня – у День працівника архівних установ. Я, на жаль, дуже захворів і не зміг прийти на урочисті збори у цей день. Коли вийшов на роботу, деякі посадові особи комітету жартували: «Ну що ж Ви не прийшли? Так зневажили наше свято. Викликали Вас, викликали, а Вас немає». Звісно, я засмутився, оскільки у кожному жарті є тільки певна частка жарту. Аж ось тут запрошує мене й І. Б. Матяш, тодішнього директора інституту, до себе Руслан Якович. Він урочисто вручив мені диплом лауреата та конверт із грошовою премією. Налив нам по келиху шампанського, ми трохи посиділи, поговорили.

Взагалі під час керівництва Р. Я. Пирогом архівною справою і за його безпосереднього сприяння у галузі відбулася значна кількість знаменних подій: управління стало комітетом, упроваджено на державному рівні професійне свято архівістів, прийнято нову редакцію архівного закону тощо. Мені дуже імпонувало його стиль діяльності: принциповий, вимогливий і водночас демократичний, що, однак, не давав жодних привидів для панібратства. Пам'ятаю, як запросив його на відзначення свого 50-річчя. І він при-

йшов на чолі делегації архівного керівництва, вручив мені почесну грамоту і квіти. Побув трохи, але це шанобливе ставлення закарбувалося у моїй пам'яті.

Він, як керівник архівної системи, ніколи не замовляв інституту кон'юнктурних тем, які навряд чи були потрібні архівній галузі, не змушував терміново опрацьовувати архівні документи «під якусь дату». І коли минув термін його головування, пішов з посади шляхетно, хоча керівництво держави і продовжило йому строк перебування на посаді. Це здивувало декого, але мабуть не тих, хто близько знав Руслана Яковича. Бажання продовжувати працю вченого, як на мене, у справжнього науковця завжди сильніше за бажання бути адміністратором, бути при владі.

Інший вияв принциповості і шляхетності Р. Я. Пиріг продемонстрував як Голова експертної ради з історичних наук Вищої атестаційної комісії України. І який я відзначив будучи членом цієї ради. Це було, очевидно, десь на початку 2005 р. На засіданні ради обговорювалася кандидатська дисертація військовослужбовця. Експертом виступив сам Руслан Якович. Він обґрунтував суттєві недоліки дисертації і зробив висновок про недоцільність затвердження висновку ради, де вона захищалася. Експертна рада підтримала це рішення. Проте на засіданні Президії ВАК, її член – генерал, став захищати «честь мундира» і у підсумку щодо дисертації прийняли позитивне рішення. На наступному засіданні експертної ради із участю одного із керівників ВАКу Руслан Якович дуже спокійним тоном пояснив, що така дія – це нехтування думкою членів експертної ради і його голови, і така ситуація не дає йому змоги бути у складі цієї ради й очолювати її. І вийшов. На наступному засіданні вже був інший голова експертної ради.

З того часу, як Р. Я. Пиріг є членом спеціалізованої ради із захисту кандидатських дисертацій в Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства, я на її засіданнях із задоволенням слухаю його промови під час дискусій, дивуюсь як він завжди влучно ставить запитання здобувачам ступеня, як обґрунтовано критикує положення автореферату і висновки щодо дисертацій і так само підтримує молодих учених у їхніх початкових наукових пошуках.

Руслан Якович Пиріг для мене є символом шляхетності, інтелігентності, професіоналізму, прикладом для наслідування.

*Р. Я. Пиріг (зліва на передньому плані) – консультант Центрального Комітету Комуністичної партії України на засіданні колегії Головного архівного управління.
Київ, 1984 р. Особистий документ Р. Я. Пирога.*

*Р. Я. Пиріг – директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України.
Київ, 1992 р. ЦДКФФА України імені Г. С. Пиєничного, од. обл. 0-190621.*

*Р. Я. Пиріг (третій зліва) на відкритті виставки
«Чорнобиль: документи свідчать».
Київ, квітень 1993 р. Особистий документ Р. Я. Пирога.*

*Президія прес-конференції «Архівні джерела про голодомор 1932–1933 рр. в Україні».
Зліва направо: Р. Я. Пиріг (директор Центрального державного архіву громад-
ських об'єднань України), Н. М. Слончак (директор Центрального державного
кінофонофотоархіву України), Б. В. Іваненко (начальник Головного архівного управління
при Кабінеті Міністрів України), Л. В. Яковлева (директор Центрального державного
архіву вищих органів влади і управління України).
Київ, 27 серпня 1993 р. ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-190622.*

Представлення начальника Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України Р. Я. Пирога віце-прем'єром України В. А. Смолієм. Київ, березень 1998 р. Особистий документ Р. Я. Пирога

Виступ Р. Я. Пирога на першому відзначенні Дня працівників архівних установ. Зліва направо: О. С. Онищенко (Генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського), І. Б. Матяш (директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства), В. П. Коломісць (Голова ЦК профспілки працівників державних установ України), Л. С. Танюк (народний депутат України), В. А. Смолій (віце-прем'єр міністр України). Київ, грудень 1998 р. Особистий документ Р. Я. Пирога.

Р. Я. Пиріг виступає на розширеній колегії Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України.

Київ, 4 лютого 1999 р. Особистий документ Р. Я. Пирога.

Президія під час святкування 70-річчя Центрального державного архіву громадських об'єднань. Зліва направо: Б. В. Іваненко (директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України), І. Ф. Курас (директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України), Р. Я. Пиріг (начальник Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України), В. П. Коломієць (Голова ЦК профспілки працівників державних установ України), В. А. Смолій (віце-прем'єр міністр України).

Київ, грудень 1999 р. ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-216719.

*Голова Державного комітету архівів України
Р. Я. Пиріг у робочому кабінеті.
Київ, 2000 р. ЦДКФФА України імені
Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-154943.*

*Підписання протоколу про співробітництво в архівній сфері між Україною і Туреччиною
(підписують Р. Я. Пиріг та Іза Йоскун) під час засідання Генеральної дирекції архівів.
Анкара, березень 2000 р. Особистий документ Р. Я. Пирога.*

*На XIV Міжнародному конгресі архівів.
Севілья, вересень 2000 р. Особистий документ Р. Я. Пирога.*

*Р. Я. Пиріг – Голова Державного комітету архівів України.
Київ, травень 2001 р. Особистий документ Р. Я. Пирога.*

Під час нагородження головного зберігача фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України А. В. Кентія почесною відзнакою «Заслужений працівник культури України». Зліва направо: Р. Я. Пиріг (Голова Державного комітету архівів України), В. М. Литвин (керівник Адміністрації Президента України), А. В. Кентій. Київ, 2002 р. ЦДКФФА України імені Г. С. Пиленко, од. обл. 0-223176

Виступ офіційного опонента Р. Я. Пирога на захисті кандидатської дисертації Т. Б. Гриневича в Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства. Київ, 4 травня 20011 р. Документаційний фонд УНДІАСД.

*Р. Я. Пиріг (справа) на засіданні спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій в Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства.
Київ, 4 травня 20011 р. Документаційний фонд УНДІАСД.*

Дорогий Руслане Яковичу!

Прийміть наші щирі вітання з нагоди блискучого захисту дисертації на здобуття ступеня доктора історичних наук.

Упізнаємо Вас — людину сучасну в кращому розумінні цього слова, ділову, рішучу, вольову, енергійну, з широкими інтересами й уподобаннями — в самому виборі теми наукової праці, глибокому й всебічному її осмисленні, вимогливому підході до її виконання і захисту.

Нам, об'єднаним спільною турботою про українську архівну справу та її трударів, особливо приємно, що Ви стали першим доктором-архівістом в нашій Україні.

Бажаємо, щоб і подальша Ваша діяльність була такою ж плідною і корисною для нашої спільної справи.

Рада Співки архівістів України

Вітання Ради Співки архівістів України Р. Я. Пирого з нагоди захисту ним докторської дисертації.

Київ, 1994 р. ЦДАВО України, фонд особового походження Р. Я. Пирого.

Трибуна 11/1996

ГОЛОДОМОР: БІЛЬ НАРОДНИЙ...

У Києві 5—7 вересня працював Міжнародний симпозіум «Голодомор 1932—1933 років на Україні». Він відбувся з ініціативи Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал», Спілки письменників України, Народного руху України, Товариства української мови імені Тараса Шевченка, Українського товариства книголюбів, Спілки кінематографістів УРСР, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

Гостями Міжнародного симпозіуму стали вчені, письменники, очевидці голоду, представники різних наукових центрів і громадських організацій США, Канади, Італії, Західної Німеччини.

Учасники форуму були свідками надзвичайно цінних досліджень, проведених зарубіжними і вітчизняними науковцями, котрі поставили за мету раз і назавжди зняти завісу з найжакливішої сторінки історії українського народу, увічнити пам'ять мільйонів невинно загиблих наших співвітчизників. Водночас, окремі промови окреслили конкретні аспекти теми голоду 1932—1933 років, що потребують додаткового вивчення і глибокого аналізу. Варто назвати хоча б кілька: не з'ясована до кінця політична географія голоду в 30-х роках в інших регіонах Радянського Союзу; дуже мало відомостей про селянський опір державно-партійному бюрократичному апарату тих часів; як відбувалось втручання правлячої верхівки у систему розподілу врожаю при колективізації; відсутнє наукове обґрунтування голоду як геноциду держави проти власного народу; не досліджена ментальність мислення Сталіна на скільки він прагнув винищити український народ як націю. Як бачимо, серйозність порушуваних проблем дає можливість всім нам осягнути до кінця масштаби вселенської трагедії.

Хочемо познайомити вас, шановні читачі, з фрагментами виступів і розповідями деяких учасників міжнародного симпозіуму, що прилучаються до істинної правди про найстрашніший злочин сталінізму, відтворюють страхітливі картини голоду, звучать набатом пам'яті для теперішніх поколінь.

ДЖЕЙМЗ МЕЙС,
старший науковий
співробітник Інституту
радянськознавства
ім. Гаррімана
при Колумбійському
університеті, голова
Комісії конгресу США
по вивченню голоду
на Україні в 1932—1933
роках:

— Впродовж чотирьох років я був співробітником при Гарвардському уні-

верситеті, де працював разом з вченим Робертом Конквестом над книгою «Скорботні жнива». Я опублікував чимало власних статей про голод. Це а також рекомендація від громадських організа-

цій до конгресменів Сполучених Штатів дали змогу мені очолити Комісію конгресу США по вивченню голоду на Україні в 30-х роках. Представники найрізноманітніших інституцій зібрали підписи українців Америки, подали петиції на адресу уряду, щоб привернути увагу до цієї трагічної сторінки в історії українського народу. Діаспора з різних країн світу виділила кошти для роботи комісії, коли ми ще не мали державних субсидій. Комісія зібрала й опублікувала свідчення 200 очевидців голоду. Ці документальні матеріали ми передали Українському історико-просвітницькому товариству «Меморіал» та Інституту історії АН УРСР. Скрупульозно вивчивши всі обставини та причини голоду на Україні в 1932 і 1933 роках, члени комісії одностайно дійшли найголовнішого висновку у його штучному виникненні.

Фрагмент виступу на Міжнародному симпозіумі «Голодомор 1932—1933 років на Україні» Джеймза Мейса, ст. наук. співробітника Інституту радянськознавства ім. Гаррімана при Колумбійському університеті Київ, 5—7 вересня 1996 р. ЦДАВО України, фонд особового походження Р. Я. Пирого

РУСЛАН ПИРІГ,
доктор
історичних наук,
Інститут
історії партії
при ЦК Компартії
України:

валі замовчування його. Сталінське табу на інформацію про голод як політична вказівка згодом переросла у могутню ідеологічну догму. Вона надовго пережила своїх творців, її не розтопила хрущовська відлига, у доброму здоров'ї

якої впродовж десятиліть кипіли при страсті. Сьогодні ми можемо назвати дату, коли заборона була скасована — 25 грудня 1987 року. Саме в цей день у республіці вперше на офіційному рівні заявлено, що в 1932 і 1933 роках на Україні дійсно існували продовольчі труднощі, а в сільській місцевості і голод. В чому ж феномен тривалого замовчування такого страхітливого лиха, його розмірів, гігантських негативних наслідків? Безперечно, у тоталітарному, закритому характері нашого суспільства, у намаганні сталінського керівництва нічим не затьмарити успіхів соціалістичного будівництва. Але правда про голод жила у свідомості людей, була невилитою раною, час від часу вижлопувалась на сторінках художніх творів. Водночас

Фрагмент тексту виступу Р. Я. Пирого на Міжнародному симпозіумі «Голодомор 1932—1933 років на Україні».

Київ, 5—7 вересня 1996 р. ЦДАВО України, фонд особового походження Р. Я. Пирого.

Президентіві України
КУЧМІ Л.Д.

Бельмишановний Леоніде Даниловичу!

Звернутися до Вас за допомогою змушує критична ситуація зі зберіганням документів центральних державних архівів України.

Через відсутність державного фінансування ці установи заборгували "Київенерго", яке припинило подачу тепла у комплекс архівних споруд по вул.Солом'янській, 24.

У сховищах архівів різко знизилася температура, швидко підвищується вологість. Ці порушення режиму зберігання документів приведуть до появи плісняви та грибкових хвороб.

Під загрозу uszkodження і знищення поставлені унікальні архівні фонди – скарби національної культури, духовності, важливі масиви ретроспективної інформації.

Просимо допомоги.

Голова ради директорів

Р.ПИРІГ

15.11.94

тел. 295-73-22

Лист Голови Ради директорів центральних державних архівів України Р. Я. Пирога Президентіві України Л. Д. Кучмі з приводу відновлення державного фінансування на створення належних умов зберігання архівних документів.

Київ, 15 листопада 1997 р. ЦДАВО України, фонд особового походження Р. Я. Пирога.

Руслану Яковичу
вітально-іменинний експромт

Ми повставали спозарано -
Бо ж скільки можна вже чекать? -
Аби шановного Руслана
Із днем вчорашнім привітать.

Віддать належне нашій власті:
Вона, в цілому, в нас св'ята,
І побажать здоров'я, щастя
І ще на многії літа.

Ви вже і доктор, і професор,
(Хоч не обмитий документ)
Ми за продовження процесу
На черзі - член-кореспондент.

ЦДАГО, як стартовий майданчик,
Йому і слава і хвала,
Живи, рости, дерзай, *Русланчик*,
Наш Батько і Аятолла!

...Коли знайшовсь лиш Мамі знати,
Якщо ж "де-юре" слідкувать,
З шіснадцятого по тридцятье
Дозвольте з Вами кайфувать.

Вітання
17.06.97

Вітання Б. В. Іваненка Р. Я. Пирогоу з приводу його 57-річчя.
Київ, 17 червня 1997 р. ЦДАВО України, фонд особового походження Р. Я. Пирого.

Шановний Руслане Яковичу!

Як кажуть, всякому овочу свій час. Керуйчись цим золотим правилом і обставинами, подав заяву і здаю кермо Головархівеу.

Але завжди пам'ятатиму і високо цінуватиму роки нашого архівного співробітництва, товариського людського спілкування..

Спасибі Вам, Вашому колективу за підтримку, розуміння, терпіння.

Вибачте, коли що було не так.

Успіхів Вам в роботі, добра і щастя.

Б.Іваненко

Лист Б. В. Іваненка Р. Я. Пирогоу з приводу призначення його на посаду Начальника Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України.

Київ, березень 1998 р. ЦДАВО України, фонд особового походження Р. Я. Пирого .

АРХІВНА СПРАВА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК [930.25:001.4]:930.1«19»

Людмила Приходько

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ПОНЯТТЯ «АРХІВНИЙ ФОНД» У ЗАРУБІЖНОМУ АРХІВОЗНАВСТВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

У статті проаналізовано теоретичні та прикладні аспекти формування понять і термінів у архівній галузі, а також розвиток поняття «архівний фонд» у працях провідних зарубіжних учених-архівознавців другої половини ХХ ст.

Ключові слова: архівна термінологія, зарубіжне архівознавство, архівний фонд, принцип походження, фондуювання архівних документів.

В статье проанализированы теоретические и практические вопросы формирования понятий и терминов в архивной отрасли, а также развитие понятия «архивный фонд» в работах ведущих зарубежных ученых-архивоведов второй половины ХХ ст.

Ключевые слова: архивная терминология, зарубежное архивоведение, архивный фонд, принцип происхождения, фондирование архивных документов.

There are analyzed the theoretical and practical problems of developing of definitions and terms of archival field in the article. The development of definition «archival fond» in works of leading scientists of archival field in second half of XX century is also analyzed.

Key words: archival terminology, foreign archival science, archival fond, principle of provenance, the fondering process of archival documents.

Сучасний поступ українського архівознавства значно актуалізує необхідність розроблення теоретико-методологічних проблем. Загально-визнаним є висновок про те, що динаміка соціально-політичних й культурних процесів, зміна наукових пріоритетів і ціннісних орієнтацій упродовж ХХ ст., глобалізація соціокультурного простору, котра нерозривно пов'язана з комунікативними процесами, включаючи комунікацію ідей¹, істотно вплинули на стан архівної науки, її епістемологічні основи. «Виклики часу» акцентують увагу наукового загалу на потребі уважного аналізу інтелектуальних здобутків минулого, суттєвого оновлення архівознавства шляхом опрацювання нових теорій, дослідницьких методів і технологій та акумуляції надбань інших наук.

Одним із визначальних показників теоретичної та дисциплінарно-організаційної зрілості певної науки є ступінь розроблення її понятійного апарату. Його теоретична значущість, розмаїття, гнучкість, здатність до конструктивної взаємодії на міждисциплінарному рівні відбиває знач-

ною мірою стан розвитку науки, її місце та роль в тезаурусі наук, у просторі професійного спілкування².

Особливої актуальності в контексті даної проблеми набуває розвиток і вдосконалення понятійного апарату вітчизняної архівістики та її термінологічного інструментарію з урахуванням тих складних трансформацій, які переживає архівна галузь України з початку 90-х років ХХ ст. Йдеться про стрімке ускладнення самих об'єктів творення архівістики – архівознавства та архівної справи, зумовлене процесами розбудови державності та культуротворення, економічними перетвореннями, що супроводжуються появою нових фондоутворювачів – підприємств, установ, організацій різних форм власності, зрештою, змінами в документуванні життєдіяльності суспільства, виникненням нових видів документів і носіїв інформації, необхідністю забезпечення інтелектуального доступу до інформації про конкретний архівний документ через архівні інформаційні системи. Серед чинників, що та-

© Людмила Приходько, 2011

кож вимагають врахування, – статус і функції державного архіву як сховища документальних культурних цінностей, специфічної складноструктурованої інформаційної системи, виконання ним фундаментальної суспільної місії у справі формування, збереження й використання сукупної архівної спадщини України – Національного архівного фонду. Потреба в оновленні архівного понятійного апарату гостро відчувається під час законодавчої діяльності, розроблення нормативно-методичних документів, опрацювання зарубіжної історіографічної спадщини, а також у зв'язку з входженням вітчизняної архівної служби до світової архівної спільноти, що супроводжується розширенням й поглибленням співробітництва з міжнародними організаціями і контактів на міждержавному рівні.

Слід відзначити, що тривалий час розроблення понять та термінології в українському архівознавстві штучно обмежувалося і тлумачилося відповідно до провідних ідеологічних постулатів. Вітчизняні дослідники змушені були послуговуватися загально визнаними теоретичними положеннями та методологічними підходами, традиційним понятійним апаратом, а сама процедура формалізації понять, вивчення їхньої етимології в умовах тотального контролю з боку влади над архівною галуззю, коли кожен феномен минулого мав свою «класову сутність», була безперспективною у науковому сенсі справою. Другий аспект, на який необхідно вказати, – це укладення, здебільшого, російською мовою нормативно-методичних документів, планово-звітної документації, облікового і довідкового апарату архівів, численних ділових документів радянських установ і організацій, які згодом набували статусу архівних документів і надходили на постійне зберігання в архіви. Цілковито закономірно, що на час розпаду СРСР вітчизняні архівна наука й архівна справа мали викладений українською мовою, але нерозвинений та невпорядкований понятійний апарат³. Проте у період визвольних змагань 1917–1921 рр. і впродовж 20-х років ХХ ст. провідні вітчизняні вчені-історики, архівознавці О. Грушевський, В. Барвінський, В. Веретенников, О. Водолажченко, В. Домбровський, В. Міяковський, В. Романовський, М. Яновський та інші підготували інтелектуальний ґрунт для його розвитку. За сприятливих суспільно-політичних і культурних умов, які б забезпечували генетичний зв'язок між дослідниками різних генерацій, збереження національних традицій, спадкоємність у розробленні пріоритетної дослідницької проблематики, ці напрацювання можна було б пле-

кати та розвивати на оновленій методологічній основі, формуючи таким чином модерний науковий апарат української архівістики.

Відновлення державної незалежності України, розвиток на національному ґрунті сфер її суспільного й культурного життя та системне на цій основі реформування архівної галузі надали потужний імпульс розробленню наукових і прикладних аспектів вітчизняної архівістики. Варто підкреслити, що починаючи з середини 1990-х років ХХ ст. в українській архівній науці виразно намітилася її націленість у новій інтелектуальній ситуації на з'ясування своїх власних епістемологічних можливостей, істотне розширення простору її «знання та пізнання». Свідченням тому – поява термінологічного словника з архівістики (1998)⁴, архівної енциклопедії (2008)⁵, розроблення законодавчих, нормативно-методичних документів, а також розлога мозаїка публікацій – наукових статей, розвідок, збірників, монографій, прикметними рисами яких є орієнтація на визначення сучасного розуміння науковості, удосконалення методологічних підходів, пошук модерних технологій дослідження з використанням здобутків гуманітарних наук. Динаміка тем і сюжетів студій зафіксувала перехід до нового концептуального розуміння соціальної функції архівів у загальнолюдському бутті та у формуванні національної свідомості, до вивчення їх генезису, еволюції, видів у контексті поступу української та зарубіжної архівознавчої думки, осмислення на теоретико-методологічному і методичному рівнях сучасних проблем архівного будівництва, окреслення пріоритетних напрямів розбудови архівної справи держави на перспективу. Окремо слід відзначити формування інтелектуального простору «поверненої спадщини» на підставі використання вже актуалізованих, історіографічно засвоєних у різні часи джерел, а також залучення до наукового обігу маловідомих архівних документів, які через навмисне замовчування або заборону за тоталітарного режиму залишалися поза його межами. Означені чинники суттєво вплинули на стан понятійного апарату архівознавства. За оцінкою І. Матяш, на сучасному етапі він є достатньо розгалуженим і динамічним, відбувається його оновлення, корекція, збагачення змісту, що супроводжуються новаціями у науковій термінології. Так, в архівознавчій науковій лексиці відбулася актуалізація терміна «архівістика» у значенні «архівознавство і архівна справа в їхній єдності». У зв'язку з переосмисленням змісту поняття «архівознавство» утво-

рилися нові терміни: «архівософія» – у значенні комплексної дисципліни, що вивчає архіви як інформаційну меґасистему загальнопланетарного значення та «архівологія» – наукова галузь знання на межі джерелознавства, архівознавства та історичної інформатики, що розглядає весь комплекс проблем, дотичних до процесів документування життєдіяльності суспільства. Процеси інформатизації архівної галузі зумовили включення в науковий і суспільний обіг таких нових понять, як «електронний документ», «електронні інформаційні ресурси», «віртуальний архів», «технотронні архіви» тощо⁶. Поряд з усталеними фундаментальними поняттями «архів», «архівний документ», «архівний фонд» у першій половині 1990-х рр. ХХ ст. в архівній галузі України міцно укоренилося поняття Національний архівний фонд (далі – НАФ) у розумінні та значенні як одного з найбільших багатств українського народу, істотної складової вітчизняної й світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства. І все ж, попри вказані здобутки та наукову вагу накопиченої у публікаціях інформації, котра, безперечно позитивно впливає на розвиток понятійного апарату та термінологію української архівістики, проблеми їхнього подальшого вдосконалення й збагачення, посилення евристичної значущості з огляду на обсяг, глибину і складність завдань розбудови архівної галузі залишаються пріоритетними напрямками науково-дослідної й науково-методичної роботи архівістів.

Архівознавство і архівна справа народжуються у певному національному (державному) середовищі та проходять складний шлях розвитку, пов'язаний з еволюцією та становленням їхніх теоретико-методологічних і прикладних основ, перш ніж перетворитися на спеціальну самостійну галузь наукового знання та практичної діяльності. Разом з тим, ці невід'ємні складові архівістики є явищем інтернаціональним, котре спонукає вчених, науковців і фахівців-практиків вивчати та використовувати у своїй професійній діяльності новітні напрацювання, здійснені архівістами в різних країнах світу. Адже міжкультурний діалог – це спосіб людського спілкування на засадах гуманістичного мислення, за допомогою якого відбувається поєднання різних смислів (ідей, понять, символів), обмін пізнавальними здобутками, формується орієнтація на взаєморозуміння, взаємодію, взаємозбагачення культурних надбань, також усвідомлення альтернативних підходів і толерантне ставлення до них. Як слушно відзначив Л. Зашкільняк, людський поступ завжди був і залишається поєднанням культур-

них капіталів окремих народів і всього людства в цілому. Відтак, завдання полягає у тому, щоб загальнолюдські здобутки перенести на національний ґрунт, а досягнення свого народу, своєї країни нерозривно пов'язати з течіями загальнолюдського життя⁷.

Нині архівна наука й архівна справа стрімко перетворюються на галузь спеціального наукового знання і практичної діяльності «поза кордонами». У цьому сенсі актуалізується питання входження у вітчизняну архівістику термінів із іноземних архівних терміносистем, що здійснюється на основі пошуку мовних засобів визначення еквівалентних архівних понять і сприяє не тільки подоланню термінологічних перешкод у фаховому спілкуванні архівістів, а й набуває важливого значення для вирішення широкого спектру складних проблем, як, наприклад, спільна архівна спадщина, реституція архівних документів. Однак наявні у різних країнах суттєві відмінності у структурній організації та технологіях архівної справи, у рівні розроблення її теоретичного фундаменту визначили утворення значного за своїм обсягом переліку понять, термінів і дефініцій, що потребують узгодження та викликають широкі дискусії серед архівістів. Не випадково відомий французький вчений М. Дюшен (Michel Duchein), знаний теоретик європейської архівної науки назвав свою студію, присвячену аналізу цих питань, – «Архіви у Вавилонській вежі: проблеми міжнародної архівної термінології»⁸.

Отже, мета нашої статті – проаналізувати теоретичні та прикладні аспекти формування понять і термінів у архівній галузі, а також дослідити розвиток фундаментального поняття архівної науки – «архівний фонд» у працях провідних зарубіжних учених-архівознавців другої половини ХХ ст., які залишаються не залученими до наукового обігу.

Застосування системного підходу до аналізу спеціальних галузей знань дає підстави стверджувати, що вони моделюються системами понять, котрі є важливою складовою їхнього теоретико-методологічного фундаменту, також інструментом пізнання у сферах соціуму, культури та цивілізації. Складна, багатогранна природа понять зробила їх об'єктом дослідження багатьох наук – філософії, логіки, мовознавства (лінгвістики), семіотики, наукознавства, інформатики, культурології, когнітивної психології, а також тих галузей знань та практичної діяльності, де вони конститууються та використовуються. Істотні зміни в ієрархії культурних

і соціально-психологічних цінностей відкрили шлях до застосування для всебічного вивчення понять новітніх напрямів історичного пізнання – культурної та інтелектуальної історії, історії ментальностей.

Узагальнююча рефлексія генезису, творення та використання понять дає змогу знайти головні відповіді на питання про їхню сутність у межах гносеології, епістемології та логіки. Зокрема, у гносеології поняття – це абстрактне відображення цілісності пізнавального об'єкта через виявлення сукупності його суттєвих, необхідних і специфічних властивостей. Для епістемології характерним є розуміння поняття як форми вираження знання, отриманого у результаті пізнавальної діяльності. Традиційна логіка визначає поняття як форму мислення, що відображає предмети, явища, процеси об'єктивного світу в їхніх суттєвих і специфічних ознаках. У логічній семантиці поняття – це концепт (лат. *conceptus* – думка, поняття) терміна. Поняття мають зміст – сукупність суттєвих (основних, вихідних) ознак, притаманних об'єктам пізнання (предметам, явищам, процесам), що належать до певного класу, а також обсяг, що відображає множину всіх об'єктів пізнання, сконцентрованих у змісті поняття. Найзагальніші за обсягом поняття визнають як категорії. Визначення поняття або дефініція (лат. *definitio* – визначаю, обмежую) є логічною операцією, що надає змогу розкрити його головний зміст, актуалізувати основну властивість цього поняття, відрізнити від інших понять. Отже, поняття є формою мислення, що відокремлює класи предметів будь-якого походження за суттєвими і специфічними властивостями (ознаками) у процесі їх пізнання⁹. Природа понять розкривається у ході складного пізнавального процесу, через структури мислення і буття, їхню різноманітну взаємодію.

Подібно до емпіричної та теоретичної стадій процесу наукового пізнання, що передбачають пізнавальні операції різного ступеня узагальнення¹⁰, розрізняють емпіричні та теоретичні поняття. Аналіз їхніх специфічних ознак та взаємодії виразно засвідчує особливу роль у поступальному русі науки теоретичних понять, котрі виконують низку методологічних функцій, пов'язаних із розвитком і накопиченням наукових знань про навколишній світ й людину, їхні властивості та зв'язки. Зокрема, їх застосовують для пояснення сутності емпіричних і теоретичних законів й узагальнень, систематизації теоретичних знань, за участі теоретичних понять відбувається зміна концептуального або понятійного змісту науки,

в ході якої виникають нові поняття, а вже чинні – уточнюються і модифікуються або ж поглиблюються і розширюються за обсягом.

Необхідною умовою творення понять є мова. Опосередковуючи ставлення суб'єкта до навколишнього світу, природна мова (національна, розмовна) репрезентує мислення, виявляє себе як фундаментальна основа пізнання, передавання знань від покоління до покоління та спілкування, як специфічний прояв «мовного світобачення». За її допомогою створюються нові мови, нові знаково-символічні системи, нові системи знань. У такій якості вона здійснює первісні загальні акти категоризації та інтерпретації, завдяки яким суб'єкт долучається до соціально-історичного процесу пізнання – історичного досвіду певної мовної спільноти, суспільної пам'яті та культурних надбань людства. Таким чином, у природній мові виразно окреслюється «сила слова» – мовне регулювання і нормування, його вплив на стандартизацію мислення¹¹. Однак своєрідність природної мови, як надзвичайно складної знакової системи, особливості її організації, що знаходять свій прояв у специфічному підборі або ж утворенні слів і формах їх сполучення, у наявності широкого спектру засобів словотворчого, лексико-синонімічного, контекстуально-синонімічного (тропи), синтаксичного увиразнення мовлення визначають наявність певних труднощів її використання у наукових текстах. Означені чинники вказують на потребу формування наукової мови, як особливої системи мовних знаків, логічно сконструйованої, що характеризується точністю своєї побудови за чітко окресленими правилами, здатної означати та позначати знання. Одним із основних шляхів розвитку мови науки є формування її термінології, особливо терміносистеми, котрі є ознакою національної самоідентифікації певної галузі наукових знань, потужним рушієм їхнього поступу, а також визначальним засобом розвитку і збагачення національної мови в цілому. Істотною властивістю наукової мови є зв'язок її термінології з теорією, при цьому сенс навіть відомих загальнонаукових термінів з плином часу може змінюватися і корегуватися залежно від історичного контексту, концепції автора, причетного до їх розроблення, еволюції самої наукової дисципліни.

Терміни (лат. *terminus* – межа, кінець) – це ключові, найбільш інформативні слова й словосполучення у мові науки та професійному спілкуванні. У формі мовних виразів вони слугують для відокремлення та позначення понять у різних галузях наукової та практичної діяльності.

Нині існує широкий спектр визначення сутності терміна. Такий стан речей пояснюється не тільки достатньо молодим віком термінознавства – науки, яка вивчає походження, закономірності створення і функціонування термінів, їх структуру, форму, значення, займається їхнім упорядкуванням та стандартизацією. Справа у тому, що термін є об'єктом дослідження багатьох наук і кожна з них прагне виділити у ньому найбільш суттєві для неї риси та властивості, специфіку їх прояву у взаємодії з іншими об'єктами та явищами навколишнього світу. Ми прочитуємо визначення сутності терміна, що концентрує його функціональне призначення, тобто як «слово чи усталене словосполучення, що виражає спеціальне поняття науки, техніки або іншої галузі людської діяльності, та має дефініцію, яка розкриває ті ознаки цього поняття, що є релевантними саме для цієї галузі»¹². З погляду логіки термін, який може складатися з кількох слів – терміноелементів («архівний фонд», «родинний архівний фонд», «архівний опис», «архівна справа»), постає саме у поєднанні двох його складових – знакової та понятійної. За допомогою знакової складової позначають предмет, клас предметів (денотат, референт), а понятійна слугує для відображення ознак цього предмету (класу предметів).

Терміни народжуються у тексті (усному чи письмовому) і кристалізуються у межах термінології, особливо в терміносистемі – мовній моделі галузі спеціальних знань, діють як їхні елементи у системних логічних і мовних зв'язках, набуваючи ознак теоретичного й прикладного характеру. Своє головне призначення, як засіб позначення спеціальних понять, вони виконують, перебуваючи в кількох сферах – у лексико-семантичній системі певної мови, терміносистемі певної галузі знань та у межах теорії цієї галузі. У цьому сенсі особлива роль належить науковим термінам – більш специфічним за смыслом і чітко визначеним за своїм змістом. Концентруючи основні та істотні ознаки понять, ці терміни є елементами наукового апарату теорій, концепцій, схем, тобто самого процесу пізнання – від постановки гіпотези до отримання теоретичних знань. Перебуваючи у «вузлах» певної теорії чи концепції, вони нерідко стають точками зростання теоретичних знань. Отже, в контексті гносеологічних можливостей даного виду термінів слід підкреслити їхню здатність фіксувати та закріплювати результати наукового пізнання, сприяти таким чином відкриттю та накопиченню нових знань¹³.

Професійна мова українських архівістів охоплює великі масиви знань, репрезентує практично весь діапазон проблем архівістики. Зокрема, за допомогою термінів позначають сутність архівознавства як системи знань про архіви, комплексну науку та навчальну дисципліну, називають об'єкти та процеси діяльності в архівній галузі – види архівних установ і професій, носіїв документної інформації, облікових і пошукових документів, архівних робіт й технологій, способи забезпечення збереженості документів, деталізують спектр загальних і спеціальних понять, що торкаються розуміння сукупного архівного фонду держави та її сукупної архівної спадщини – генезису, правових засад функціонування, структури, специфіки типового складу документів тощо. Архівна термінологія як сукупність термінів, поєднаних між собою логічними, понятійними зв'язками, є системним об'єктом, тобто терміносистемою, що базується на певному понятійному каркасі. У структурі терміносистеми на початковому, «стихійному» етапі її функціонування всі типи логічних зв'язків – родо-видові, підпорядкування (координації), цілого і частини, тотожності (синонімії), протилежності, також її межі виявляються переважно невиразно, імпліцитно. З плином часу через відомі причини (суспільно-політичні умови, соціальні та ціннісні орієнтації, політика держави в архівній галузі, умови дослідницької праці, рівень розроблення теоретичних і прикладних аспектів архівознавства, система організації ретроспективних документальних комплексів, їхній склад, виникнення нових способів документування, зберігання, передавання та використання документної інформації тощо) терміносистема переживає еволюцію, яка може позначитися на основних ознаках термінів, тлумаченні їхнього значення в дефініціях, також на їхній структурі, межах, співвідношенні з іншими термінами галузі та на міждисциплінарному рівні. Слід підкреслити, що термінологічні поля архівних термінів відображають певну «географію мов», їхнє походження, особливості історичного розвитку, формування інтелектуальної культури¹⁴. Треба додати, що не завжди поняття і терміни співпадають між собою. Отже, архівна термінологія у процесі свого становлення і формування неодмінно потребує дослідження її генезису, еволюції, аналізу внутрішніх чинників розвитку і зовнішніх впливів, також упорядкування, нормалізації, кодифікації, за допомогою яких відбувається усунення наявних відповідностей помилкового

характеру, зняття надлишкової синонімії та полісемії. Вирішенням цих проблем опікується у межах архівознавства спеціальна наукова дисципліна – архівознавче термінознавство, об'єктом якого є архівна термінологія, а предметом – кодифікація (виявлення й описування норми архівної термінології), нормалізація (забезпечення дотримання норми архівної термінології, цілеспрямоване втручання в процес її еволюції), а також дослідження історії архівної термінології та розроблення на цій основі її теорії¹⁵. Основним засобом кодифікації та внормування термінології є термінологічна діяльність з підготовки різного виду термінологічних словників.

Формування понятійного апарату та термінології науки починається з перероблення концептуально-семантичних ресурсів донаукової або позанаукової свідомості у межах науки саме як теоретичної свідомості¹⁶ та стає підсумком тривалого досвіду процесу пізнання багатьма поколіннями інтелектуалів й фахівців-практиків. У гуманітарних науках творення понять має свою специфіку та здійснюється за допомогою міркування, судження, висловлювання, пояснення, котрі концентрують в собі ідею (певну спрямованість думок), яка є стрижнем будь-якої теорії, сприяє узагальненню й розставленню акцентів у матеріалі, що досліджується. При цьому методологія й аналітика поєднуються з використанням природної мови та з викладом матеріалу у формі вільного розмірковування на перетині різних «горизонтів» науки, культури та мистецтва. Певні особливості властиві також запровадженню терміна у гуманітарні науки і полягають у тому, що йому часто не дають відразу чіткого визначення (дефініції), тобто його смисл «нарощується» поступово, у процесі викладу теорії (концепції), розгортання міркувань і суджень. У цьому сенсі актуалізується значення науково-дослідної рефлексії в її внутрішніх (особиста рефлексія дослідника) і зовнішніх (історія науки, методологія дослідження) формах, яка має позитивний та критичний характер, і пов'язана з вдосконаленням наукового знання, насамперед теоретичного, з формуванням його понятійного апарату та термінології.

Таким виразним прикладом є студія «Повага до фонду та принцип походження. Історія, теорія, практика»¹⁷ Е. Лодоліні (Elio Lodolini), визначного вченого, безперечного лідера італійської та європейської традиційної школи архівної науки, автора понад сотні статей і книг, котрі домінують у фаховій літературі. Енциклопедичні знання, працездатність дали йому акумулювати

великі пласти історичної інформації та провести результативне вивчення історії архівів не тільки Італії, але й країн Європи, Азії, Африки, Латинської Америки, здійснити цінні історіографічні пошуки, примноживши проблемні поля та тематичні напрями досліджень в архівознавстві другої половини XX ст. Активну дослідницьку роботу архівознавець органічно поєднав з викладацькою діяльністю, яка йшла на користь його науковим студіям, істотно збагачуючи їх зміст. У працях Е. Лодоліні закладались основи визначення предмету, структури, дисциплінарного статусу, дидактичних образів і функцій італійського архівознавства, надзвичайно важливого блоку питань для його самоідентифікації та подальшого розвитку. Слід підкреслити орієнтацію творчих зусиль вченого на загальнолюдські цінності, яка поглиблювала інтелектуальний потенціал його праць. На жаль, творчість архівознавця досі практично невідома в Україні. Чи не єдиною згадкою про неї залишається рецензія на монографію Е. Лодоліні «Архівознавство: Принципи і проблеми» (1984)¹⁸, підготовлена доктором історичних наук М. Варварцевим. Автор докладно проаналізував цю працю Е. Лодоліні, виділив ключову проблематику дослідної рефлексії вченого, окреслив горизонти комплексного вивчення та узагальнення його наукового доробку. Публікація містить факти з біографії, науково-дослідної, науково-організаційної та педагогічної діяльності Е. Лодоліні, також у ній висвітлено його участь у міжнародній співпраці архівістів¹⁹.

У своїй статті «Повага до фонду та принцип походження. Історія, теорія, практика» Е. Лодоліні зосередив увагу на аналізі ключових ознак двох основоположних термінів архівістики, дослідив їх походження, еволюцію, суттєві, на його погляд, відмінності між ними, особливості практичного застосування в архівній галузі Італії, а також Франції та Німеччини. Наукові підходи автора ґрунтуються на багатій джерельній базі та історіографії проблеми.

«Повага до фонду» (*respect des fonds*) і «принцип походження» (*principe de provenance*), – відзначив учений, – два базові архівні терміни, принаймні з середини XIX ст. Архівісти часто розуміють їх як синоніми, однак, на його переконання, ці терміни істотно різняться між собою, оскільки дефініція другого терміна є глибшою за своїм змістом і містить у собі ознаки першого. Сутність «поваги до фонду», вперше обґрунтованої в «Інструкції з упорядкування та систематизації документів у департаментських

архівах» від 24 квітня 1841 р., у загальному сенсі означала, що архівний фонд не можна штучно розділяти або змішувати з документами іншого походження. За словами Е. Лодоліні, в історії архівної справи Європи це не було абсолютною інновацією. Відомо, що виданий 1599 р. наказ для муніципальних архівів Неаполя містив вимогу організовувати документи кожного відомства окремо, а у наказі 1736 р. для муніципальних архівів Риму було вказано, що документи кожного відомства необхідно розмістити в окремій шафі. На початку XVIII ст. було видано аналогічні накази, що стосувалися впорядкування родинних архівів. Папа Григорій XVI 30 січня 1838 р. також наказав об'єднати документи конгрегацій в єдиному сховищі, при цьому документи кожної з них обов'язково мали зберігатися окремо. Таких прикладів, на думку Е. Лодоліні, можна навести багато, і всі вони відображають, певною мірою, загальне розуміння сутності терміна «повага до фонду». Повертаючись до змісту Інструкції 1841 р., він підкреслив, що задекларовані в ній ідеї окреслювали зв'язки між архівними документами фонду на підставі їх походження та сприяли встановленню єдиного та раціонального порядку його організації на принципах єдності та непорушності. Однак французькі архівісти допускали здійснення класифікації документів фонду за темою (предметом), тобто за принципом пертиненції (приналежності, лат. *pertineo* – належати, мати відношення, сприяти), дотичного до інших за своєю природою документальних комплексів – до колекцій. На його думку, А. Бреннеке (Adolf Brenneke) влучно порівняв такий підхід з перебудовою житлової споруди, під час якої її старий фасад залишають без змін, а інтер'єр істотно оновлюють²⁰.

Серед архівістів, зазначив Е. Лодоліні, існує думка, що «повага до фонду» має протистояти предметній класифікації документів, і в цьому розумінні збігається з «принципом походження». За його словами, таке розуміння віддзеркалюють «Лексикон архівної термінології»²¹, також «Словник архівів, архівознавства і сучасної дипломатики»²², «Словник архівів»²³. Два останні словники було укладено під керівництвом Б. Дельмаса (Bruno Delmas), відомого французького вченого-архівознавця. «Принцип поваги до фонду» і «принцип походження» французькою мовою визначалися як синоніми. Е. Лодоліні вважав, що саме у «Словнику архівної термінології»²⁴, виданому Міжнародною радою архівів (далі – Словник), вдалося наблизитися до розуміння відмінностей у цих термінах. Зокрема,

у ньому вказано, що «Принцип поваги до фонду / Принцип походження» є фундаментальним принципом, згідно з яким архівні документи (архівні фонди) одного походження не слід змішувати з архівними документами (архівними фондами) іншого походження. Іноді цей принцип включає «принцип поваги до первісної класифікації документів». Також відзначено, що «принцип поваги до первісної класифікації» – це принцип архівної теорії, згідно з яким архіви повинні зберігати класифікацію архівних документів, встановлену установою, що їх утворила. Отже, підкреслив Е. Лодоліні, за визначенням Словника, терміни «принцип поваги до фонду» і «принцип походження» є синонімами лише «іноді» (в деяких випадках).

«Принцип походження» є синонімом провенієнцпринципу (лат. *proventio* – народжуватися, виникати, походити), а його практичне застосування, за спостереженнями Е. Лодоліні, також має давню історію. Наприклад, документи архіву князів у Мантуї, що знаходилися у безладному стані, було класифіковано «за первісним порядком», як пише автор цієї класифікації Дж. Баретті (Giovanni Battista Baretti), тільки після вивчення діяльності історичних відомств, причетних до їхнього створення. У Флоренції 1822 р. регламент, ухвалений великим герцогом, передбачав представляти документи з урахуванням їхньої «provenienza», тобто походження. В інших випадках, збереження або відновлення первісного порядку архівних документів здійснювалося відповідно до діючого законодавства. Так, у Неаполітанському королівстві, в наполеонівський період, ст. 1 Регламенту № 1409 від 16 липня 1812 р. встановлювала, що документи верховних відомств (установ) мають зберігатися в Генеральному архіві, заснованому в Неаполі 1808 р., і в тому ж порядку, в якому були створені²⁵.

На переконання Е. Лодоліні, «принцип походження» є набагато вимогливішим, ніж «повага до фонду» у загальному розумінні, має глибинний зміст, надзвичайно важливий для архівістики. За своєю головною суттю він означає «принцип поваги» саме до первісного порядку організації документів, визначеного установою, що їх складала. Теоретичний зміст цього принципу, з позиції вченого, розкривається у твердженні, що архівний фонд повинен відповідати своєму фондоутворювачу, бути цілісним і непорушним.

В Італії, зазначив Е. Лодоліні, «принцип походження» під назвою «історичний метод» (*metodo storico*) сформульовано у середині XIX ст. Фр. Бо-

наїні (Francesco Bonaini) (1806–1874), лідером тосканської архівної школи та представником нової генерації італійських учених-архівістів, які у своїх методологічних підходах спиралися на принцип походження, як базовий принцип організації архівних документів. Сутність «історичного методу», на думку Фр. Бонаїні, полягала у повазі до первісного порядку організації документів певної державної чи приватної структури, що склався історично, як «порядок відповідно до права», оскільки установа, причетна до їх створення – це юридична особа, яка діяла в межах законодавства країни та в певну епоху, до якої належали її документи. Роль «історичного методу» він вбачав саме в реалізації класифікаційної функції.

Позначений терміном «історичний порядок» (*ordine storico*), принцип відтворення первісного порядку організації документів було затверджено італійським законодавством у ст. 7 Королівського указу № 2552 від 27 травня 1875 р.

Торкаючись особливостей організації документів у діловодстві Італії, започаткованої ще з часів Наполеона, Е. Лодоліні відзначив, що всі модифікації, допущені установою стосовно «життєвого циклу» своїх документів, є невід'ємною складовою історії цієї установи. З цього випливає, що архівісти повинні прагнути до обов'язкового збереження історично сформованих між документами архівного фонду зв'язків, а у випадку необхідності відновлення цих зв'язків намагатися не порушувати функціональні характеристики структурних підрозділів фондоутворювача, ґрунтовно вивчати історію певної установи для досягнення максимально адекватного збереження первісного порядку організації її документів. Концепція архівів, яка лежить в основі «принципу походження» означає, що жодний документ, створений установою не можна по-справжньому зрозуміти та інтерпретувати, якщо не знати причин його створення. Е. Лодоліні підкреслив, що ці основоположні вимоги знають і ними керуються всі професіонали-архівісти. Зокрема, як зазначив французький учений-архівознавець Р. А. Ботьє (Robert-Henri Bautier), певний порядок групування документів ні в якому разі не є випадковою справою або забаганкою однієї людини, а виникає автоматично, у повсякденній діяльності державної чи релігійної установи, промислового чи комерційного підприємства, родини або окремої особи. На думку італійського вченого-архівознавця Дж. Сенсетті (Giorgio Cencetti), документ, вирваний з контексту, як правило, не має жодної цінності. Аналогічні міркування, за словами Е. Лодоліні, набувають особливо важливого

значення у зв'язку з інформатизацією архівної галузі, яка зробила надзвичайно зручним пошук необхідної для користувача ретроспективної інформації. Він вважав, що його колега, відома в Італії вчений-архівознавець П. Каруччі (Paola Carucci) своєчасно і доречно закликала архівістів в умовах активного використання в архівній справі комп'ютерних технологій, широкого доступу до архівної інформації та її оперативного використання не забувати про базові принципи організації архівних документів, визначені архівною наукою²⁶. Розвиваючи її думку, Е. Лодоліні підкреслив, що і в роботі з електронними документами головним критерієм для архівістів залишається забезпечення їхньої цілісності та взаємозв'язку. В цьому сенсі вирішення вказаних проблем знаходиться не тільки в площині архівістики, але й значною мірою залежить від системи управління комплексами документів на рівні діловодства установи, яка обов'язково має контролюватися архівістами. Розробники програмного забезпечення повинні розуміти, що збереження первісного порядку документів, визначеного установою-утворювачем цих документів, є обов'язковою вимогою для архівних документів із паперовими носіями та для електронних документів, підкреслив Е. Лодоліні.

Не можна оминати увагою також статтю «Архівна теорія в Італії сьогодні»²⁷ вченого-архівознавця Д. Тамбле (Donato Tamber), званого у себе на батьківщині та за її межами автора численних праць з історії архівів, теорії та методології досліджень в архівній науці, низки публікацій, присвячених історії культури та архітектури, проблем культурної власності тощо.

Згадана стаття містить стислий аналіз тенденцій розвитку архівознавства в Італії та відображає прагнення автора на широкому історіографічному тлі простежити виникнення і розвиток його наукових форм, виявити, як змінювалися при цьому наукові пріоритети, аксіологічні орієнтири, когнітивні виміри та методологічний канон досліджень, в яких напрямках велися пошуки модерних дослідницьких технологій провідними вченими-архівознавцями, у чому полягають їхні пізнавальні здобутки. У ній вимальовується окреслена Д. Тамбле періодизація історії італійської архівної науки, що належить до складних науково-теоретичних проблем концептуального характеру. В її основі – зміна стилю мислення провідних представників італійської архівної науки. Учений також навів важливі факти, що відображають особливості розбудови архівної

справи в Італії на сучасному етапі, торкнувся тенденцій розвитку архівістики у світі.

На його переконання, не можна говорити серйозно про італійську архівну науку без відповідного рівня наукової свободи, не розглядаючи її як самостійну наукову дисципліну на власному історичному тлі розвитку, у способах мислення головних її представників, з усвідомленням властивості їй самодостатності та незалежності, і, водночас, у розгалужених й плідних взаємозв'язках на міждисциплінарному рівні та в глобалізованому культурному просторі.

Впродовж ХХ ст., на думку Д. Тамбле, в Італії відбулося широке обговорення теоретичних засад і прикладних аспектів архівознавства. Діяльність вчених, які представляли різні архівні школи, була націлена на суттєве оновлення його теоретичного фундаменту – методів, понять, термінології, розвитку міждисциплінарних зв'язків. У сукупності ці напрацювання відображають образ італійської архівної науки, її здобутки, що знайшли визнання на міжнародному рівні.

Йшлося про такі ключові проблеми:

- взаємозв'язок історії з науковими дослідженнями;
- роль архівів, бібліотек і музеїв у суспільстві;
- дисциплінарний статус архівної науки та її автономія;
- архівна наука та інформатика;
- архівний менеджмент;
- система організації архівних документів у межах архіву;
- облік архівних документів та їхнє архівне описування;
- забезпечення збереженості архівних документів;
- вирішення питань стосовно знищення архівних документів, що не підлягають постійному зберіганню;
- перехід до електронних технологій та пристосування традиційних архівних технологій до вимог інформатизації архівної галузі.

Зі статті Д. Тамбле можна зробити висновок, що значна увага вчених і науковців була прикута до широкого спектру проблем організації архівних документів відповідно до принципу походження, або, як його називають в Італії, історичного методу. Пошук шляхів їхнього вирішення, започаткований у середині ХІХ ст. фундаторами італійської архівістики – Фр. Бонаїні (Francesco Bonaini) та С. Бонжі (Salvatore Bongi), був підтриманий і розроблявся впродовж ХХ ст. представниками різних

дослідницьких генерацій, особливо такими визначними вченими як Е. Казанова (Eugenio Casanova) і Е. Лодоліні, а також іншими науковцями, архівістами-практиками, які прямо чи опосередковано окреслювали певні підходи.

Серед них А. Панелла (Antonio Panella) (1878–1954), директор Державного архіву Флоренції з 1932 р., згодом – куратор архівів Тоскани. Він теоретично обґрунтував унікальність архівів, відмінність архівів від бібліотек і музеїв, заперечував об'єднання архівних документів в єдиний комплекс без аналізу їхнього походження²⁸.

Його науковий підхід підтримав учений Дж. Сенсетті (Giorgio Cencetti) (1908–1970), який довів протилежність природи архівів й бібліотек, необхідність застосування у цих установах різних методів організації та опрацювання їхніх матеріалів. Засадничою ознакою історичного методу, за його оцінкою, є природно сформований зв'язок архівних документів з їхнім утворювачем, котрий визначає єдність та цілісність ретроспективних документальних комплексів²⁹.

Творчість Л. Кассезе (Leopoldo Cassese) (1901–1960) ознаменувала в архівній доктрині перехід до історизму та соціологічного бачення, що базувалися на здобутках європейських інтелектуальних течій, зокрема, на концепціях Й. Г. Дройзена і М. Вебера. Він також запровадив в архівістику принцип «avalutativita» (відсутність оцінок), що означав абсолютну недопустимість з боку архівістів суб'єктивних оцінок, викликаних ідеологічними упередженнями або власними уподобаннями стосовно архівних документів, з якими вони працюють повсякденно³⁰.

Подальший розвиток ці ідеї знайшли у працях Л. Брігульо (Letterio Briguglio), який вважав, що архів має індивідуальне «історичне обличчя». Спираючись на базові поняття етики І. Канта, він наполягав на утвердженні в суспільстві щодо архіву низки морально-етичних орієнтацій, зокрема, розуміння його природи як унікального «історичного організму», а також поваги до історично сформованого у ньому порядку організації документів³¹.

А. Д'Аддаріо (Arnaldo D'Addario) (1922–2006), один з найвідоміших представників Тосканської архівної школи, зробив акцент на необхідності ґрунтовного вивчення архівістами віддаленого у часі життя утворювачів архівних документів, у всіх його проявах і особливостях – біографії, різнобічній діяльності, історії родини тощо. Тільки таким чином вони зможуть досягти позитивних результатів в опрацюванні та організації цих документів³².

Особливу увагу в статті Д. Тамбле приділив аналізу наукового доробку Е. Лодоліні. Вчений, на його переконання, мав великий вплив на розвиток теоретико-методологічних засад італійської архівістики, починаючи з 1950-х років ХХ ст., і продовжує впливати в наші дні. Все своє життя він присвятив інтенсивній та багатогранній науковій діяльності в архівній галузі, всім її складовим частинам, приділяючи пильну увагу як теорії, так і професійному статусу архівістів. Неодноразово Е. Лодоліні наголошував, що архівіст повинен дотримуватися винятково вимог архівної науки, яка є самодостатньою наукою, також має пишати своєю професією. У своїх численних публікаціях він рішуче виступив за розмежування архівознавства з бібліотекознавством та інформатикою, критикував розуміння організації документальних комплексів архіву на підставі бібліотечних систем класифікації, вважаючи це серйозною методологічною помилкою. Гуманітарій послідовно обстоював автономію італійської архівної науки, доводив, що вона має давні історичні традиції та наукові здобутки, власний теоретичний фундамент – понятійний апарат, принципи, методи, термінологію. Такі висновки надавали йому підстави акцентувати увагу на удосконаленні системи підготовки архівістів та їхньої професійної автономії, зазначив Д. Тамбле. У монографії «Архівознавство: Принципи та проблеми», яка витримала понад десять перевидань і була перекладена англійською, іспанською та французькою мовами, Е. Лодоліні обґрунтував початок формування архіву в практичній діяльності певної структури, державної чи приватної, під час якої накопичуються документи, пов'язані між собою специфічними та необхідними зв'язками і таким чином, що кожен документ впливає на всі інші та водночас, зазнає впливу від них. На відміну від багатьох своїх колег, він проводив чітку межу між комплексами документів, що створюються в установі на рівні її діловодства, та тією їх частиною, яка на підставі певних критеріїв відбору переходить на зберігання в архів і стає джерелом поповнення архівної документальної спадщини держави. Вчений активно захищав фундаментальний «принцип походження» архівних документів у значенні «принципу поваги» саме до порядку їх первісної організації, визначеної фондоутворювачем. Він інтерпретував архіви як сукупність внутрішньо цілісних комплексів архівних документів, утворених юридичними чи фізичними особами, котрі визнаються сус-

пільством цінними для потреб культури й наукових дослідів і призначені для постійного зберігання. У структурі архіву він виділив два ключові елементи: цілісні комплекси архівних документів, тобто архів у цілому і взаємозв'язки, взаємовідносини між архівними документами всередині певного комплексу. Без цих елементів архів не має жодного сенсу, а значення кожного, окремо взятого документа применшується або часто перекручується, наголошував Е. Лодоліні. Його теоретико-методологічна рефлексія й узагальнення спиралися на надійну основу ретельно вивченого й проаналізованого різноаспектного матеріалу, конкретних фактів, широкий спектр текстів документального і наративного характеру³³.

З другої половини 70-х років ХХ ст., зазначив Д. Тамбле, в італійській фаховій літературі виразно окреслилося очікування зміни архівної парадигми. Традиційні концепції вчених і науковців піддавалися з боку представників нової генерації дослідників аналізу, однак не для того, щоб відмовитися від напрацювань попередників, а радше для їхнього переосмислення у новому контексті. Це, зокрема, засвідчили праці Ф. Валенті (Filippo Valenti), в яких він дослідив історію архівознавчої думки, починаючи з ідей А. Бреннеке (Adolf Brenneke, 1875–1946), пояснив феноменологію архівів та обґрунтував їхню типологію³⁴.

Дослідниця І. Росієлло (Isabella Zanni Rosiello) акцентувала увагу на вивченні природи історичних джерел, історії архівної справи у загальному контексті історії культури. Використовуючи такі ключові поняття як влада, монтаж пам'яті, управління пам'яттю, маніпуляції пам'яттю, вона поставила на обговорення питання про стосунки між архівами та владою. Архівісти, на її думку, зобов'язані плекати історичну пам'ять, бути посередниками між архівними документами та дослідниками. Вони також повинні всебічно вивчати історію архівів, динаміку їхньої трансформації та формування, пояснювати інституціональне та бюрократичне тло, на якому відбувалося їхнє становлення та розвиток³⁵. М. Станічі (Mario Stanisci) обґрунтував культурну цінність архівів, їх унікальність і довів, що поряд з творами мистецтва, археологічними та архітектурними об'єктами, вони є надбанням культури певного народу³⁶.

Завершуючи свій аналіз, Д. Тамбле відзначив, що, зважаючи на процеси глобалізації та інформатизації, які відбуваються у світі, необхідно переосмислити теоретичні та прикладні аспекти архівної науки на основі її широкої міждисциплінарної співпраці з філософією, історією,

правом, дипломатикою, а також з соціологією, герменевтикою, семіотикою, структуралізмом. Архівісти повинні поєднати свої історичні традиції, професійний досвід з новими архівними технологіями, специфічними ноу-хау в наукових дослідженнях, спираючись при цьому на сучасну та чітку архівну парадигму. Адже погляд на архіви формується під впливом конкретизації різних архівних технологій та процесів, цілей, результатів архівної діяльності, і, особливо, від обраних шляхів й методів організації та збереження архівних документів, забезпечення доступу до їх інформації користувачів. У цьому контексті традиційний «принцип походження» архівних документів, на його думку, має бути доповнений «принципом реконструкції», який з часом буде враховувати всю багатогранність процесів, що відбуваються в архіві, зокрема, широке розповсюдження нових видів документів і носіїв інформації, та забезпечувати регулювання зв'язків між документами фонду, їхню життєдайність.

Проблеми фондування архівних документів розглянуті М. Дюшеном у студії «Повага до фонду в архівознавстві: теоретичні принципи та практичні проблеми», а також в її дещо розширеній версії під назвою «Теоретичні принципи та практичні проблеми поваги до фонду в архівній науці», надрукованої у часописі канадських архівістів «Archivaria»³⁷. На переконання вченого, «принцип поваги до фонду», запроваджений у практику роботи французьких архівів Інструкцією від 24 квітня 1841 р., є фундаментальним в архівознавстві, а його головна сутність полягає у збереженні цілісності та неподільності архівного фонду, утвореного юридичною чи фізичною особою. Теоретичний зміст цього принципу розкривається у твердженні, що архівний документ має розглядатися тільки як органічна частина цілого, адже оцінити його повною мірою поза контекстом утворення неможливо. На практичному рівні, з огляду на міркування М. Дюшена, застосування «принципу поваги до фонду» супроводжується ґрунтовним вивченням історії фондоутворювача, істотних рис організації його діловодства, з'ясуванням історії самого фонду. Отримані результати стають підставою для визначення схем класифікації архівних документів, їхньої систематизації, також для розуміння сутності архівного фонду як складної, структурно цілісної сукупності документів. Недотримання цього принципу призводить до руйнації структури архівних фондів, утворених із документів, що відносяться до пев-

ного фондоутворювача, та створює труднощі у вирішенні багатьох термінологічних питань, підкреслив учений.

Критичні зауваження, що часом надходили від архівістів стосовно «принципу поваги до фонду», на думку М. Дюшена, лише відображали окремі проблеми, пов'язані з його практичним застосуванням. Він був переконаний, що цей принцип в цілому підтримано архівною спільнотою, і, певно, вже ніколи не буде поставлено нею під сумнів у своїй основі. Варто підкреслити, що вчений був прибічником застосування жорсткої версії принципу неподільності фондів, на кшталт німецького реєстратурпринципу, і шкодував про неможливість його запровадження в країнах, де панували традиції невтручання в систему діловодства організаційних структур (Іспанія, Італія, Франція)³⁸.

Серед головних причин, що дійсно заважали послідовному втіленню «принципу поваги до фонду» в архівну галузь, М. Дюшен вважав стрімке реформування, починаючи з кінця 40-х років ХХ ст., у країнах Західної Європи структури органів державної влади, збільшення чисельності державного апарату, якому, крім традиційних функцій, доводилося на місцевому рівні вирішувати широкий спектр складних завдань, пов'язаних з демократизацією, деколонізацією, децентралізацією, федералізацією або автономізацією системи управління. Наприклад, у післявоєнній Франції в ході державного будівництва вирішувалися питання відновлення республіканської законності, денацифікації, оформлення виходу або диверсифікації статусу колоній у процесі розпаду французької імперії. Коли архівні фонди різних установ, що виникали явочним порядком і швидко змінювали одна одну, почали надходити на державне зберігання, архівістам важко було визначити їхні хронологічні межі, а також саму ієрархію стосунків між джерелами комплектування, коло їхньої компетенції³⁹. Також суттєвою причиною, за спостереженнями М. Дюшена, були помилки, яких допускалися архівісти у трактуванні цього базового терміна архівної науки та архівної справи.

Враховуючи означені проблеми, вчений у своїх публікаціях підтвердив непорушність «принципу поваги до фонду», а також визначив низку найсуттєвіших ознак для ідентифікації фондоутворювача як самостійної юридичної особи, зокрема:

- установа повинна мати назву, бути юридично зареєстрованою, а підтвердженням цього слугує офіційна дата її реєстрації;

- установа повинна мати чітко визначені та стабільні функції, компетенцію, підпорядкованість;

- визначені функції, компетенцію, підпорядкованість закріплено у правовому офіційному акті;

- наявність документа, що регулює внутрішню організацію діяльності установи (штатного розпису);

- установа повинна мати відповідального керівника з відповідними повноваженнями, підтвердженими офіційним документом.

Він закликав архівістів уважно вивчати історію фондоутворювача і запропонував кілька рішень щодо фондування архівних документів у таких типових ситуаціях, як реорганізація фондоутворювача-установи, що супроводжується зміною його повноважень або назви, повна ліквідація фондоутворювача-установи з наданням її функцій іншій установі.

Доречним буде звернення до студії відомого канадського вченого-архівіста Т. Кука (Terry Cook) «Архівна наука і постмодернізм: нові формулювання для старих понять»⁴⁰, в якій досліджено ключові ознаки постмодернізму, його вплив на архівознавство, проаналізовано зміни, що відбулися в архівній парадигмі наприкінці ХХ ст. На переконання автора, постмодернізм як новітня інтелектуальна течія не тільки міцно вкоренився в літературознавстві та у філософії, але й поширив свій вплив також на інші гуманітарні науки, позначився на розвитку мистецтва. При цьому він розмиває межі між філософією, історією та літературою, наукою і політикою. Ще одним наслідком такого стану речей є ускладнення теорії інформації, котра під «дахом» постмодернізму значно активізувала співпрацю на міждисциплінарному рівні з філософією, лінгвістикою, семіотикою, структуралізмом, герменевтикою тощо. Загалом постмодернізм впливає на таку велику кількість аспектів життя суспільства, вважає вчений, що може розглядатися як своєрідна культура сьогодення і тип мислення.

У багатогранному інтелектуальному просторі постмодернізму Т. Кук акцентував увагу на його знакових персоналіях і запропонованих ними когнітивних підходах, котрі окреслили нові обрії та можливості процесу пізнання і певною мірою, на його думку, позначаються на теоретичних й прикладних засадах архівознавства. Зокрема, вчений виділив наповнені парадоксами та іронією філософські студії М. Фуко, які формують основу для розуміння можливих умов існування різних знань в одну епоху та формування їхніх дис-

курсивних практик, також виокремив стратегії деконструкції (один із ключових термінів постмодернізму) цих знань і навіть самої мови, на якій вони ґрунтуються, репрезентовані працями Ж. Дерріди. Загалом постмодерністський тон у культурній свідомості – це тон «іронічного сумніву», зазначив вчений, коли ніщо не береться за чисту монету, тон, позначений скептицизмом щодо основоположних засад західноєвропейської філософської думки. Т. Кук підкреслив, що постмодернізм не тільки поставив під сумнів низку її фундаментальних понять – про істину, об'єктивність знань, історичну реальність, але й виступив з деконструкцією теоретико-методологічних здобутків попередників. Вивчення будь-якого історичного феномену на підставі дискусій щодо його інтерпретацій, культурний плюралізм, мова як основний смислоутворюючий фактор та її вплив на мислення й поведінку, владні відносини, які формують документальну спадщину – це вектори дослідної рефлексії постмодерністів, за спостереженнями Т. Кука. Хоча текст і розглядається ними як свідомо побудований продукт, однак ця свідомість може бути настільки трансформованою в напівсвідомі або навіть у несвідомі моделі соціальної поведінки особистості, також організаційного процесу або подання інформації, що його зв'язок із зовнішніми реаліями навколишнього світу та з владними структурами може виявитися цілком прихованим.

На думку Т. Кука, вплив постмодернізму на архівознавство позначився у двох напрямках. Перший з них ґрунтується, як вже зазначено, на висновку про його всеохоплюючий вплив на гуманітарні науки. В цьому контексті, вважає вчений, слушною є думка його колеги, професора архівістики Т. Іствуда (Terry Eastwood) про те, що слід вивчати політичну, економічну, соціальну та культурну сфери того чи іншого суспільства, аби зрозуміти його архіви, і що ідеї про архіви, які панують у будь-який історичний період, є, без сумніву, відображенням течій в інтелектуальній історії⁴¹. Логіка цих міркувань, вважав Т. Кук, підсилює впевненість у тому, що постмодернізм обов'язково буде впливати на архівістику, а відтак архівістам краще почати аналізувати, чому і як це відбувається, і, відповідно, внести певні корективи в архівну науку та архівну практику.

Зміст другого напрямку відображає власне розуміння інтелектуалами сутності історичного документа та архіву, їхньої ролі в суспільстві. Одним з його проявів, зазначив Т. Кук, є зро-

стаюча кількість літератури з історії архівів, написаної не архівістами. Це, зокрема, ілюструє праця французького історика, представника Школи «Анналів» Жака Ле Гоффа (Jacques Le Goff) «Історія і пам'ять» («History and Memory», translated by Steven Rendall and Elizabeth Claman, 1992), в якій її автор відзначив, що документ не є об'єктивним, чистим сировинним матеріалом, але відображає минулу/сучасну владу суспільства над пам'яттю і над майбутнім, документ – це те, що залишається. За його словами, цілком не випадково, що перші архіви у стародавній Месопотамії, Єгипті, Китаї та доколумбовій Америці безпосередньо були пов'язані з владними структурами, бізнесом чи торгівлею, або це були архіви фараонів, імператорів, королів. Столиці у цих і пізніших цивілізаціях стали, на думку Жака Ле Гоффа, центром політики пам'яті, де сам володар розгортає на усій підвладній йому території програму запам'ятовування, в центрі якої знаходиться він сам. Спочатку творення пам'яті, а потім контроль над нею призводять до контролю над історією, значить і над міфологією, а в кінцевому результаті над владою⁴².

Т. Кук також зупинився на працях М. Фуко «Археологія знання» (Michel Foucault «The Archaeology of Knowledge», New York, 1972, originally in French in 1969) і «Архівна лихоманка» Ж. Дерріда (Jacques Derrida «Archives Fever: A Freudian Impression», Chicago and London, 1996, originally in French in 1995, from 1994 lectures), в яких, за його оцінкою, провідні представники постмодернізму, вдаючись до історичного аналізу, зосередили свою увагу на системі «автор-джерело», порушили питання про історичну реконструкцію, епістемологічну сутність і функцію історичного джерела, роль архівів у збереженні історичної спадщини та у формуванні офіційної чи санкціонованої історичної пам'яті держави. Показовим є той факт, що Ж. Дерріда дав філософське обґрунтування сутності історичного документа та політичної функції архіву. І все ж, на переконання, Т. Кука ставлення постмодерністів до історичних джерел і архівів у цілому має амбівалентний характер. Його головні причини криються в їхній зосередженості на пошуку знакових і мовних універсалій і, насамперед у проблематизації самого поняття «історичний документ», його специфіки, критеріїв достовірності та тієї ролі, яку виконують історичні джерела в адекватній реконструкції минулого, а також у розумінні архівів як слідів уже неіснуючих або знищених світів. З іншого боку, на думку Т. Кука, заклопотаність

постмодерністів «семіотично побудованими контекстами» створення документів певною мірою перетинається з технологіями контекстуального аналізу, до якого вдаються архівісти, вивчаючи багатогранні зв'язки між архівними документами та їхніми утворювачами. Однак ці «точки перетинання» є дещо умовними. Адже постмодернізм по суті поставив під сумнів основоположні формулювання архівознавства та вимоги до архівної професії: що архівні документи є продуктами діяльності установи чи особи; «принцип походження» архівних документів пов'язаний саме з їхнім утворювачем, а не корениться в мовному дискурсі, що усталені принципи організації та технології описування архівних документів мають закріпити їх історично сформовану структуру; що саме архівісти є неупередженими хранителями архівної документальної спадщини.

Статус і роль архівознавства у сучасному постмодерністському світі, зазначив Т. Кук, націлює архівістів уважно проаналізувати засади своєї дисципліни та всієї практики. Він підкреслив, що постмодернізм не став єдиною причиною для переосмислення «основних заповідей» архівної науки. Потреба у цьому зумовлена процесами глобалізації та інформатизації суспільства, суттєвими змінами в його документуванні, виникненням нових видів документів і носіїв інформації, актуалізацією забезпечення інтелектуального доступу до архівної інформації та тією роллю, яку виконують архіви у вирішенні цих проблем. Нові комунікаційні системи радикально трансформують простір і час, фундаментальні виміри життя окремої людини і всього суспільства в цілому. Ці чинники в поєднанні з впливом постмодернізму формують основу для нового сприйняття в суспільстві архівних документів, архівів і самої професії архівіста. У такій ситуації цілком закономірно постає питання: чи вказані вченим чинники дійсно відбивають зміну в парадигмі архівістики, чи мова йде про часткову корекцію у змісті професійної діяльності архівістів? Відповідь Т. Кука є абсолютно чіткою – починаючи з кінця ХХ ст. відбувається зміна архівної парадигми і в новому ХХІ ст. її інтенсивність буде наростати та становитиме «виклик» мисленню та праці архівістів. Отже, перед архівознавством окреслюється низка концептуальних проблем, що вимагають вивчення та роз'яснення.

У цьому контексті він вважав доречним звернутися до праці «Структура наукових революцій» (The Structure of Scientific Revolutions, 1960) фізика та історика науки, представника так званої

«історичної школи» американських філософів Т. Куна (Tomas S. Kuhn, 1922–1996). Ця студія належала до однієї з найчастіше цитованих у зарубіжній гуманітаристиці другої половини ХХ ст. і, по суті, стала своєрідним «струсом» для традиційного наукового світогляду. Досліджуючи історію науки, Т. Кун дійшов до висновку, що її розвиток не є поступовим нагромадженням фактичних даних і все більш точніших теорій, а позначений циклічністю з наявними специфічними стадіями та відповідною динамікою. На його переконання, цей процес є закономірним, а для розуміння його сутності та передбачення змін у ньому слугує концепція парадигми – одне з центральних понять в теорії Т. Куна. В широкому розумінні це поняття означає сукупність переконань, цінностей і технологій, що поділяються членами певного наукового співтовариства. Він доводив, що парадигма в історії науки відіграє визначальну, складну і часом неоднозначну роль, але в цілому вона сприяє науковому прогресу, є його потужним каталізатором. Парадигма здійснює пізнавальну і нормативну функції, а її утвердження в суспільстві супроводжується істотним переосмисленням усталених наукових ідей, підстав і підходів. Дію парадигми вчений пов'язував з періодом «нормальної науки» – термін, яким він позначив дослідження, що міцно спираються на одне або декілька досягнень і визнаються науковим співтовариством протягом певного часу як основа для його практичної діяльності. Зміна парадигми відбувається завдяки науковим революціям, у ході яких формується нова наукова картина світу і відбувається перехід наукового товариства до нових світогляду і системи цінностей, наголошував Т. Кун.

До чого веде зміна архівної парадигми, чи означає це відмову від історично сформованих традицій діяльності архівістів? Т. Кук вважав, що в епоху постмодерну ці традиції не вмирають, а повинні звільнитися від застарілих і тимчасових інтерпретацій, форм, методів, технологій. На його думку, професія архівіста, коріння якої сягає у позитивізм ХІХ ст., має спиратися у нових реаліях з одного боку на свої усталені базові концепції, методологію та стратегії, а з іншого – вийти на істотно новий рівень їхнього узагальнення.

Які ж месиджи надіслав гуманітарій до «Вавилонської вежі архівістів» з її розгалуженою географією країн, багатством мов, національних традицій архівної та інтелектуальної культури, прагнучи порозуміння, єднання зусиль і напружень?

Напереконання Т. Кука, зміна архівної парадигми спонукає архівістів не тільки ідентифікувати самих себе як хранителів документальної спадщини, а й усвідомити виняткову важливість власної участі в історичному процесі, утверджувати та поглиблювати свою активну роль у формуванні суспільної пам'яті людства. Архівісти повинні розуміти свої ідеї, методологію та стратегії, що постійно розвиваються і адаптуються до появи нових видів документів і носіїв інформації, до стрімких змін у діяльності державних і приватних структур, які їх створюють, до трансформацій в їхньому менеджменті, системі документотворення, професійній культурі, при цьому треба також враховувати потреби користувачів архівної інформації, а також правові, соціальні, культурні, технологічні тенденції сучасного поступу суспільства. Всі ці зміни архівісти повинні вміти розпізнавати, системно досліджувати та формулювати, концептуально працювати з їхнім впливом на архівні теорію, методологію і практику, зазначив Т. Кук.

Він був переконаний, що необхідно максимально наблизити архіви до людей, заохочувати їх цікавитися й користуватися ними, виховувати в них таким чином розуміння ідентичності, відчуття власної причетності до історії та культури своєї країни. Архіви, підкреслив учений, не можуть бути виключно тією територією, де тільки професіонали мають можливість задовольняти власний інтерес до історії або до спілкування зі своїми колегами чи іншими дослідниками, архіви є священною публічною інституцією збереження суспільної пам'яті людства, яка має бути широко доступною.

Т. Кук закликав архівістів залишатися прибічниками традиційних основоположних засад архівознавства («принцип поваги до фонду», «принцип походження», контекст, еволюція, порядок документів), але надати їм сучасного імпульсу. Адже інформатизація архівної галузі, спрямована на істотне розширення інтелектуального доступу до архівної інформації та її оперативне отримання користувачем, вимагає від архівістів пристосування традиційних архівних методик, технологій та процесів до нових реалій. В сучасних умовах робота архівістів з електронними документами стає все більш активною і вагомою, однак, з іншого боку, вони втрачають абсолютний контроль над доступом до них і методами їх пошуку. Відтак у своїх теоретичних побудовах архівісти мають перейти від аналізу властивостей та характеристик документів до аналізу функцій, процесів, операцій, що викликають їх створення.

Він підкреслив, що важливе значення при цьому має не тільки оптимальний вибір програмного забезпечення, а й використання взаємопов'язаних між собою інформаційних технологій, що забезпечують різні архівні процеси – облік, описування, каталогізацію, використання ретроспективної інформації тощо.

Торкнувшись «принципу походження», вчений зазначив, що в сучасному світі електронних інформаційних ресурсів, локальних баз даних, систем електронного офісу, гіпермедійних документів цей базовий архівний принцип став гнучким. Йдеться про те, що він фіксує широкий діапазон документів, котрі за своєю типовою структурою та тематикою відображають не тільки історію становлення, функції, компетенцію, підпорядкованість їхнього утворювача, а й його рухливі, багатоаспектні зв'язки з соціокультурним середовищем, організаційну та управлінську культуру, людські взаємовідносини, тобто контекст. За словами вченого, «принцип походження» стає все більш пов'язаним із функціями та багатогранною діяльністю утворювача документів. На цьому тлі архівний фонд у розумінні Т. Кука – це «інтелектуальна конструкція», «концептуальна цілісність», що відображає органічний процес, у ході якого фондоутворювач створює або акумулює документи, що мають між собою природну єдність, засновану на спільності функцій, діяльності та формах використання. Саме у тісному зв'язку цих документів з їх утворювачем сконцентрована головна сутність «принципу поваги до фонду», який, на переконання Т. Кука, треба захищати⁴³.

Підбиваючи підсумок розгляду порушеної у статті проблеми, зазначимо, що пошук відповідей на питання про сутність та особливості еволюції поняття «архівний фонд» неможливо здійснити без аналізу його конкретних часово-просторових, соціокультурних та інтелектуальних вимірів – епохи, накопичення наукових знань й практичного досвіду та традиції. Ці три чинники визначали та визначають сьогодні внутрішній змінний зміст та історичну конфігурацію цього поняття, породжуючи й санкціонуючи певні теоретичні та практичні підходи в архівній справі, а також його термінологічне формулювання. Вказуючи на значення наукових знань, ми маємо на увазі провідні інтелектуальні течії в гуманітарних науках другої половини XIX ст. – початку XXI ст., а також становлення і розвиток архівознавства як системи знань про архіви, комплексної науки та навчальної дисципліни, дослідну рефлексію його фундаторів. Загалом історія формування

цього поняття нагадує «епістемологічні змагання» між теоретико-методологічними школами, поколіннями дослідників, між «консерваторами» й «новаторами», що супроводжувалися здобутками й поразками, акцентуванням уваги на певних відмінностях в його природі та в принципах і технологіях організації, часом, грою ідеологічних чинників. Це великий за обсягом фактографічний матеріал, що відображає в архівній науці, з одного боку, історію ідей, з іншого – особливості пізнавального процесу.

Як засвідчує аналіз поданих у статті публікацій, у зарубіжному архівознавстві другої половини XX ст. на тему так званих ознак поняття «архівний фонд» представниками дослідницьких генерацій було сформовано різні пропозиції на тлі переосмислення природи архівів та їхньої ролі в суспільстві, також усталених архівних принципів, методів і технологій. Це було пов'язано із зміною парадигми наукового знання, особливостями розвитку гуманітарних наук, також із швидким збільшенням у світі архівознавчого знання, ускладненням його структури, формуванням у межах архівознавства окремих теорій (експертизи цінності документів, фондування, обліку, архівного описування), чітким розмежуванням власне його теоретико-методологічних і методичних засад, необхідністю вирішення складних проблем розбудови архівної галузі. Інформатизація архівної справи та збільшення електронних інформаційних ресурсів найрізноманітнішого характеру активізували увагу архівістів до широкого спектру теоретичних і прикладних проблем, таких як поняття «електронний документ» з урахуванням особливостей його інтелектуальної та фізичної форми, розроблення політики застосування комп'ютерної техніки в архівах, принципи організації та зберігання електронних документів у контексті забезпечення їхньої справжності та інформаційної цілісності, стандартизація електронних документів, аналіз методів їхнього обліку та описування, вдосконалення засобів програмно-технологічного забезпечення архівних процесів, внесення відповідних змін у підготовку архівістів тощо. Термінологічні пошуки означеного періоду відображають зміну концепції архівів, істотне розширення меж архівознавства та активізацію його міждисциплінарних зв'язків, виникнення нових видів документів і носіїв інформації, необхідність забезпечення інтелектуального доступу до інформації про конкретний архівний документ через архівні інформаційні системи.

Важлива роль у вирішенні цих питань належала Міжнародній раді архівів. Однак новації безпосередньо зачіпали усталену практику архівів, традиції та ідеали, яким беззастережно наслідували архівісти. Цілком закономірно, що вони посилили увагу архівної спільноти до проблематики фондової організації архівних документальних комплексів і викликали широкі дискусії.

Провідні вчені-архівознавці – представники традиційної європейської архівної парадигми, зокрема, Е. Лодоліні та М. Дюшен, не тільки у своїх студиях, а й на форумах архівістів послідовно відстоювали непорушність базових принципів фондової організації та внутріфондової систематизації архівних документів, визначених архівною наукою. До безперечних заслуг Е. Лодоліні слід віднести те, що він увів у рамки суто наукового дискурсу італійського архівознавства крім поняття «принцип походження» і саме поняття походження, котре за своєю суттю є ширшим, ніж цей принцип. Поняття походження не тільки реалізується у «принципі походження», але й у вирішенні таких проблем, як формування мережі державних архівів, їхнього профілювання, також в архівному описуванні та пошуку архівних документів. Йому властива аксіологічна функція, що дозволяє порівняти архівні фонди за ступенем їхньої інформативності. Варто підкреслити, що якість використання ретроспективної інформації, зокрема, рівень її джерелознавчого аналізу також пов'язано з цим поняттям. Адже архівні документи, що становлять суспільний та науковий інтерес, не тільки значно легше знайти у тому оточенні, в якому вони історично виникли, а й з більшими повнотою і ступенем доказовості їх досліджувати та інтерпретувати.

Важливе значення для розроблення теоретичних засад і прикладних аспектів архівознавства мав запропонований М. Дюшеном метод ідентифікації фондоутворювача. Його застосування в роботі архівів Франції сприяло грамотному визначенню хронологічних меж архівних фондів офіційного походження і розробленню схем їх класифікації, що відображали тенденції розвитку та особливості функціонування фондоутворювача, а також у цілому позитивно позначилося на якості фондування, на внутріфондовій систематизації архівних документів.

Статті інших авторів – Д. Тамбле і Т. Кука тягнуть до ґрунтовного аналізу головних теоретико-методологічних змін в архівній науці наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст., максимального охоплення ключових проблем сучасної

архівістики та осмислення шляхів їх вирішення, також відображають взаємопроникнення і взаємовплив ідей, які спочатку ініціювалися окремими вченими або фахівцями, але згодом поширювалися і ставали визначальними для архівної справи ряду країн і цілих регіонів. Слід підкреслити прагнення архівознавців розкрити сутність нової архівної парадигми, її наукові та соціокультурні аспекти. Можна погоджуватися або не погоджуватися з їхніми окремими думками. Зокрема, з пропозицією Д. Тамбле доповнити «принцип походження» архівних документів «принципом реконструкції», що містить ознаки «принципу пертиненції». Можна, і напевно, слід враховувати «захоплення» Т. Кука феноменом «наукової моди» кінця ХХ ст. – ідеями постмодернізму, які він спрямовує в предметне і проблемне поле архівознавства, у межі поняття «принцип походження». Проте водночас ці публікації пропагують новаторські ідеї та підходи, цінні, перспективні формулювання для архівістів, що відображають тенденції та поступ архівознавчої думки у світі, окреслюють горизонти архівної науки на майбутнє.

¹ Репина Л. П. Историческое сознание в пространстве культуры: проблемы и перспективы исследования // Время – История – Память: проблемы исторического сознания / под ред. Л. П. Репиной. – М.: ИВИ РАН, 2007. – С. 3–14.

² Колесник І. І. Українська історіографія XVIII – початок XIX століття. – К., 2000. – С. 35–36.

³ Новохатський К. Передмова // Архівістика: термінолог. словник / авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський (кер. авт. кол.), К. Т. Селіверстова (заст. кер.), Н. І. Гончарова [та ін.]. – К., 1998. – С. 3–4.

⁴ Архівістика: термінологічний словник / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, УДНДІАСД; авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський (кер. авт. кол.), К. Т. Селіверстова (заст. кер.), Н. І. Гончарова [та ін.]. – К., 1998. – 105 с.

⁵ Українська архівна енциклопедія / Держкомархів України, УНДІАСД; редкол.: І. Б. Матяш (голова) та ін. – К., 2008. – С. 680.

⁶ Матяш І. Б. Методологічні засади й понятійний апарат архівознавства // Укр. іст. журн. – 2009. – № 2. – С. 127.

⁷ Зашикільняк Л. О. Методологія історії: проблеми розвитку // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи: матеріали Всеукр. наук. конф. – Харків, 1995. – С. 40.

⁸ Duchein M. Les archives dans la Tour de Babel: problèmes de terminologie archivistique internationale // Gazette des archives. – 1985. – № 129. – P. 103–113.

⁹ Карамішева Н. В. Логіка (теоретична і прикладна): навч. посіб. – К., 2011. – С. 103–111.

- ¹⁰ Швырев В. С. Теоретическое и эмпирическое в научном познании. – М., 1978. – С. 237–247.
- ¹¹ Микешина Л. А. Философия науки. Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры: методология научного исследования: учеб. пособ. – М., 2005. – С. 239–244.
- ¹² Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу). – К., 2006. – С. 7.
- ¹³ Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – Изд. 3-е. – М., 2007. – С. 20–32.
- ¹⁴ Медушевский В. В. Миграция терминов и системность науки // Психология процессов художественного творчества. – Л., 1980. – С. 238; Олевская В. В., Олевская М. И. К вопросу о становлении отечественного архивоведческого терминоведения и о подготовке первых многоязычных терминологических словарей // Вестн. Православ. Свято-Тихоновского гуманит. ун-та. Серия III: Филология. – 2008. – Вып. 3. – С. 85–104.
- ¹⁵ Хан-Пираз Э. И. Архивоведческое терминоведение: учеб. пособ. по спецкурсу. – М., 1990. – С. 84.
- ¹⁶ Швырев В. С. Рефлексия и понимание в современном анализе науки // Вопросы философии. – 1985. – № 6. – С. 44–56.
- ¹⁷ Lodolini E. Respect des fonds et principe de provenance: Histoire, theories, pratiques / Gazette des archives. – 1995. – № 168. – P. 201–212.
- ¹⁸ Lodolini E. Archivistica: Principi e problemi / Elio Lodolini. – Milano: Angeli, 1984. – 296 p.
- ¹⁹ Варварцев М. М. Цінне джерело про сучасний стан архівної справи в зарубіжних країнах // Архіви України. – 1989. – № 2. – С. 67–68. – Рец. на кн.: Lodolini E. Archivistica: principi e problemi. – Milano: Angeli, 1984. – 296 p.
- ²⁰ Brenneke A. Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europdischen Archivwesens / Bearb. nach Vorlesungsnachschriften und Nachlasspapieren und ergänzt von Wolfgang Leesch. – Leipzig: Koehler a Amelang, 1953. – S. 24–25.
- ²¹ Elsevier's lexicon of archive terminology: French, English, German, Spanish, Italian, Dutch / compiled and arranged on a systematic basis by a committee of the International Council on Archives (ICA). – Amsterdam: Elsevier Publishing Company, 1964. – P. 35.
- ²² Vocabulaire des archives. archivistique et diplomatique contemporaines. – Paris: AFNOR, 1986. – 118 p.
- ²³ Dictionnaire des archives français/anglais/allemand: De l'archivage aux systèmes d'information / Ecole nationale des Chartes, Association Française de Normalisation. – Paris: AFNOR, 1991. – 243 p.
- ²⁴ Dictionary of archival terminology = Dictionnaire de terminologie archivistique: English and French, with equivalents in Dutch, German, Italian, Russian and Spanish. – 2nd rev. ed. – München; New-York; London; Paris, 1988. – P. 121, 134.
- ²⁵ Lodolini E. Respect des fonds et principe de provenance: Histoire, theories, pratiques... – C. 204–205.
- ²⁶ Ibid. – P. 207–211.
- ²⁷ Tample D. Archival theory in Italy to day // Archival Science. – 2001. – Vol. 1, № 1. – P. 83–100.
- ²⁸ Panella A. Scritti archivistici. – Roma, 1955. – XXIX, 322 p. – (Pubblicazioni degli Archivi di Stato, XIX).
- ²⁹ Cencetti G. Scritti archivistici. – Roma, 1970. – 312 p.
- ³⁰ Cassese L. Teorica a metodologia. Scritti editi e inediti di paleografia, diplomatica, archivistica e biblioteconomia. – Salerno, 1980. – 393 p.
- ³¹ Briguglio L. Sul concetto di archivio // Rassegna degli Archivi di Stato. – 1958. – Vol. 18, № 3. – P. 287–307.
- ³² D'Addario A. Lineamenti di storia dell'archivistica sec. XVI–XIX // Archivio Storico Italiano. – 1990. – Vol. 148. – P. 1–35; D'Addario A. Lezioni di archivistica. – Bari: Adriatica, 1972. – 143 p.
- ³³ Lodolini E. Archivistica: principi e problemi: monografia / Elio Lodolini. – 10 ed. – Milano: F. Angeli, 2002. – 474 p.
- ³⁴ Valenti F. A proposito della traduzione italiana dell'«Archivistica» di Adolf Brenneke // Rassegna degli Archivi di Stato. – 1969. – Vol. 29, № 2. – P. 441–456; Valenti F. Parliamo ancora di archivistica // Rassegna degli Archivi di Stato. – 1975. – Vol. 35, № 1/3. – P. 161–198; Valenti F. Scritti e lezioni di archivistica, diplomatica e storia istituzionale. – Roma, 2000. – XIV, 690 p.
- ³⁵ Rosiello Z. Archivi e memoria storica. – Bologna: Il Mulino, 1987. – 200 p.
- ³⁶ Stanisci M. Elementi di archivistica: monografia. – Udine: C.D.C., 1982. – 159 p.
- ³⁷ Duchein M. Le respect des fonds en archivistique: principes theoriques et problemes pratiques // Gazette des archives. – 1977. – № 97. – P. 71–96; Theoretical Principles and Practical Problems of Respect des fonds in Archival Science // Archivaria. – 1983. – № 16. – P. 64–82.
- ³⁸ Прозорова В. Б. Удивительные приключения принципа единства фонда на родине // Вестн. Рос. гос. гуманит. ун-та. – 2008. – № 8. – С. 187.
- ³⁹ Там же. – С. 188.
- ⁴⁰ Cook T. Archival science and Postmodernism: new formulations for old concepts // Archival Science. – 2001. – Vol. 1, № 1. – P. 3–24.
- ⁴¹ Ibid. – P. 6.
- ⁴² Ibid. – P. 8.
- ⁴³ Cook T. The Concept of Archival Fonds and the Post-Custodial Era: Theory, Problems and Solutions // Archivaria. – 1993. – № 35. – P. 33.

УДК 930.25(410)

Марина Палієнко

ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ: ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ

У статті розглянуто історію виникнення перших королівських архівів у Великобританії, заснування Державного архіву Англії, охарактеризовано особливості організації зберігання історичних документів у XIX–XX ст., визначення тенденції розвитку архівної системи та діяльності Національного архіву Великобританії на сучасному етапі.

Ключові слова: Великобританія, королівські архіви, Державний архів Англії, сучасна архівна система, Національний архів.

В статье рассмотрено историю создания первых королевских архивов в Великобритании, основания Государственного архива Англии, охарактеризованы особенности организации хранения исторических документов в XIX–XX вв., выделяются тенденции развития архивной системы и деятельности Национального архива Великобритании на современном этапе.

Ключевые слова: Великобритания, королевские архивы, Государственный архив Англии, современная архивная система, Национальный архив.

The article is considering the history of foundation the first royal archives in the Great Britain as well as the process of establishing the Public Record Office. It is characterizing the storage of historical documents during the nineteenth and twentieth centuries. It is also determined trends in the development of archival system and in the activity of the National Archives today.

Key words: Great Britain, Royal Archives, State Archives of Endland, modern archival system, National Archives.

Архіви Великобританії пройшли тривалий шлях у своєму історичному розвитку: від заснування перших сховищ державних документів у добу Середньовіччя (Королівського архіву у Вестмінстері, Каплиці сувоїв) і до становлення сучасної розгалуженої архівної системи. В українській та російській історіографії цю проблему відображено лише побіжно у низці публікацій в архівній періодиці та на шпальтах енциклопедичних видань¹. І в той же час реформи, які відбулися в архівній галузі Великобританії на початку XXI ст., нині актуалізують необхідність звернення як до історичних витоків формування однієї з найдавніших у Європі архівних систем, так і до аналізу основних векторів її реформування на сучасному етапі. Можливості вивчення цих процесів значною мірою розширює джерельно-інформаційний потенціал веб-порталу архівів Великобританії, який містить не тільки законодавчі та нормативно-правові акти, відомості про діяльність архівних установ країни, але й численні науково-довідкові матеріали та електронні бази документів².

Перші кроки щодо організації зберігання державних паперів на землях Великобританії, як уже зазначалося, здійснено ще у добу Середньовіччя. Так, у XIV ст. створено Каплицю сувоїв (Rolls Chapel), причому згідно з королівським нака-

зом виділена для неї земельна ділянка назавжди закріплювалася за архівом³. Паралельно з цим формувався Королівський архів у Вестмінстері. У зазначених сховищах зберігалися матеріали королівської канцелярії, Парламенту, середньовічних судів та органів управління. У 1578 р. при Державному секретаріаті засновано Архів державних паперів, в якому відкладались найважливіші документи династії Тюдорів, зовнішньополітичні акти та листування.

Суттєва реформа архівної системи країни відбулась у першій половині XIX ст. У ході її було розроблено та ухвалено 1838 р. Закон про державні документи (Public Records Act) та засновано Державний архів Англії (Public Record Office, PRO), на який було покладено завдання зберігати матеріали королівської канцелярії та середньовічних судових установ. За традицією архів очолював «хранитель сувоїв» (Master of the Rolls). Цей титул зберігся з епохи Середньовіччя – перша згадка про нього в історичних документах відноситься до 1286 р. У той час його був удостоєний головний чиновник суду королівської канцелярії, згодом – хранитель архіву канцелярії (Keeper of the Rolls of Chancery), який відповідав за зберігання документів («сувоїв/rolls»), а та-

кож Великої державної печатки (Great Seal of the Realm). Про свою діяльність він звітував безпосередньо перед Парламентом.

Згідно з законом 1838 р. розпочато заходи щодо організації перевезення всіх державних паперів із лондонського Тауеру, Вестмінстеру та інших сховищ до одного приміщення. Цим процесом керували «хранитель сувоїв», юрист Генрі Бікерстет, барон Ленгдейл (Henry Bickersteth, baron Langdale; 1783–1851), відомий як «батько архівної реформи», та його заступник, історик сер Френсіс Пелгрейв (Francis Palgrave; 1788–1861).

У 1851–1858 рр. для Державного архіву зведено спеціальний будинок у неоготичному стилі (архітектор Д. Пенеторн) на Ченсери Лейн (Chancery Lane) у лондонському районі Сіті. З метою запобігання можливим пожежам усі кімнати в будівлі були невеликими за розміром та відгалужені одна від одної товстими стінами (за подібним типом архівних споруд закріпилась назва «камерних», від лат. camera – кімната).

Слід відзначити, що, хоча закон 1838 р. проголошував державні документи «публічними», до 1852 р. не було створено умов для їх використання у наукових цілях, що значною мірою гальмувало розвиток історичної науки. Лише юристи мали можливість використовувати обмежену кількість документів за певну плату. Ці обмеження скасували після того, як у 1851 р. окрему петицію до Парламенту підписали 83 відомі діячі науки та культури Великобританії, серед яких були письменник Чарльз Діккенс, історики Томас Маколей та Томас Карлайл. У 1866 р. в архіві відкрито читальні зали для дослідників, але доступ до окремих категорій документів все ще залишався обмеженим, причому, при видачі їх перевага надавалась особам, які мали професійний досвід у проведенні історичних досліджень.

У 1868 р. засновано Королівську комісію історичних рукописів (Royal Historical Manuscript Commission) – державний орган, головна функція якого полягала у збиранні відомостей про приватні архіви і колекції та публікації переліків документів, які в них зберігаються.

Упродовж ХХ ст. Державний архів Великобританії продовжував зберігати матеріали центральних урядових установ, але адміністративно він не був пов'язаний з іншими архівами і не контролював їх діяльність. Суттєве збільшення як архівних фондів, так і кількості державних структур, що передавали свої документи на зберігання до нього, зумовило до ухвалення нового Закону про державні документи (Public Records

Act) 1958 р., який створював нормативно-правову базу для діяльності державних архівів. Згідно з цим законом відповідальність за зберігання державних документів переходила від «хранителя сувоїв» (Master of the Rolls) на лорда-канцлера (Lord Chancellor). Законом також передбачалося, що документи надходитимуть до Державного архіву через 30 років, а відкриватимуться для публічного використання відповідно через 50 років після їх створення⁴.

Для керівництва адміністративною роботою архіву лорд-канцлер призначав хранителя державних документів (Keeper of Public Records). При лорді-канцлері функціонувала Консультаційна рада у складі восьми членів, на засіданнях якої розглядалися питання про роботу читальних залів, допуск дослідників до архівних матеріалів, затверджувалась програма документальних публікацій.

Документи Державного архіву поділялися на дві основні групи (відділи).

1. Юридичні документи (Legal Records) – документи давніх, вже ліквідованих судових установ королівської канцелярії, які виконували не тільки судові, але й адміністративні функції. Сюди відносилися колекції середньовічних сховищ (Вестмінстера, Тауера, Каплиці сувоїв). Між іншим, тут зберігалась колекція найдавніших пам'яток англійської історії, у тому числі «Хартія вольностей» (1221), королівські накази, грамоти тощо. Найціннішими серед них були матеріали королівської канцелярії (з XI ст.), Палати шахової дошки (з XII ст.) – вищого фінансового органу королівства.

2. Документи державних установ (Department Records) – матеріали т. зв. Архіву державних паперів, створеного 1578 р. для зберігання документів державних секретаріатів. Згодом фонди відділу почали поповнюватися документами міністерств і відомств.

Державні документи, відібрані на постійне зберігання, мали надходити до Державного архіву не пізніше, ніж після закінчення 30-літнього терміну від дати їхнього створення. Фонди архіву комплектувалися документами Уряду Сполученого Королівства, включаючи документи Міністерства закордонних справ, Міністерства оборони та ін. Відповідно до архівного закону 1967 р. доступ до архівних документів відкривався через 30 років після їхнього створення, за винятком документів, які містили державну таємницю, а також конфіденційну інформацію (останні ставали доступними для використання лише через 70–100 років).

Документи в Державному архіві було поділено на 278 груп, кожна з яких містила матеріали окремого відомства. Тільки одну групу створено штучно – це група давніх колекцій, фондову належність яких встановити не вдалося. У свою чергу, групи поділено на класи, які склалися з одиниць зберігання: сувої (згортки), томи в оправі, коробки, справи, окремі документи⁵.

У 1977 р. відкрито нову будівлю Державного архіву у південно-західній частині Лондону К'ю (Kew). А у 1990-х рр. архівний комплекс у К'ю розширено і туди перевезли всі архівні фонди з Ченсери Лейн (нині у колишньому будинку Державного архіву розташовані Бібліотека та інформаційний центр Моена Лондонського королівського коледжу / The Maughan Library and Information Services Centre).

Слід відзначити, що документи двох палат Парламенту за традицією зберігалися окремо – в Архіві палати лордів (House of Lords Records Office). Його засновано як самостійну установу при Парламенті у 1946 р. Нині тут зберігаються документи, починаючи з 1497 р. і до сьогодення. У ньому, передусім, наявні документи обох палат Парламенту (акти Парламенту, документи комітетів, звіти про парламентські дебати, рукописні та друковані журнали засідань тощо), які за період від 1497 р. до 1849 р. – це пергаментні сувої, а після цього – друковані книги. Серед особових колекцій слід згадати архіви лорда Бівебрука (1879–1964), Д. Ллойд Джорджа (1863–1945) та інших відомих політичних діячів. У зв'язку з тим, що архів палати громад значно постраждав під час пожежі у Лондоні в 1834 р., до нашого часу дійшли лише окремі рукописні та друковані журнали, які там зберігалися.

Мережа місцевих архівів склалася у Великобританії тільки після Другої світової війни. Особливе місце в ній традиційно посідають Національний архів Шотландії в Единбурзі (National Archives of Scotland) та Державний архів Північної Ірландії у Белфасті (Public Record Office of Northern Ireland), які зберігають архіви установ цих держав до їхнього об'єднання з Англією, а також матеріали сучасних органів самоврядування.

В Англії та Уельсі налічується близько 250 архівів графств, які знаходяться в головному місті графства і фінансуються місцевою владою. Їх діяльність контролюють архівні комітети, до складу яких входять представники місцевої влади, науковці, викладачі університетів. Діяльність цих архівів регулюють акти місцевих органів влади, водночас вони можуть користуватися

консультативною допомогою з боку Державного архіву.

Серед сховищ загальнонаціонального значення безумовно слід також згадати рукописний відділ Британського музею (The British Museum) – один з найбільших у світі культурних центрів, в якому зібрані пам'ятки писемності, мистецтва та старожитності багатьох народів. В основу цього зібрання було покладено чотири приватні колекції – Роберта Коттона (Robert Cotton), Роберта Гарлі (Robert Harley), Ганса Слоуна (Hans Sloane) та королівську (Royal). Першу велику колекцію було передано у загальнодержавну власність у 1700 р. онуком сера Р. Коттона. Це була надзвичайно цінна бібліотека другої половини XVI ст. Свого часу цим зібранням дуже зацікавився король Франції Людовік XIV, який пропонував за неї власникові величезну на той час суму – 60 тис. фунтів. Натомість родина Коттонів подарувала його англійському Парламентові.

Сер Ганс Слоун – лейб-медик короля Георга II та другий після Ісаака Ньютона президент Королівської Академії наук – також володів дуже цінною колекцією, яка розміщувалася у його родовому замку в Челсі. За заповітом власника у 1753 р. цей замок разом із нею було передано у власність усієї нації. Того ж року Парламент придбав за 10 тис. фунтів стерлінгів колекцію графа Оксфордського Р. Гарлея, яка складалася з 8 тис. манускриптів та 50 тис. книг. Усі ці зібрання й покладено в основу заснованого у 1753 р. згідно зі спеціальним актом Парламенту Британського музею. Для відвідувачів музей відкрито у січні 1759 р., а перша його експозиція розміщувалася в особняку XVII ст. в районі Блумсбері – в т. зв. будинку Монтегю (Montagu House). У 1757 р. король Георг II подарував музеєві «Стару королівську бібліотеку» (Old Royal Library). Цікавою є історія придбання Британським музеєм бібліотеки короля Георга III. Після його смерті у 1820 р. її ледве не продали у Росію, де на неї претендував цар Олександр I. Однак плани короля Георга IV позбутися таким чином видатків на її утримання зустріли спротив з боку Парламенту. Зрештою бібліотеку придбав Парламент і передав у 1828 р. Британському музею. Вона увійшла в історію під назвою «Королівської» (The King's Library).

Будівлю, в якій тепер розміщено музей, споруджено у 1823–1847 рр. за проектом архітектора Р. Смерка. Відому в усьому світі читальну залу у формі кола побудовано у середині XIX ст. за задумом тогочасного хранителя бібліотеки Е. Памітці та проектом архітектора С. Смерка. У фон-

дах Британського музею зберігається колекція з понад 7 млн. предметів, які засвідчили історію цивілізації від її зародження до нашого часу. Між ними, зокрема, є пам'ятки культури Давнього Єгипту та Месопотамії (зокрема, так званий Розетський камінь, завдяки розшифруванню якого у 1822 р. Ф. Шампольон поклав початок вивченню єгипетського ієрогліфічної писемності). Тут зберігаються також пам'ятки, вивезені під час розкопок із палаців Ашурбанапала у Ніневії, шедеври античного мистецтва з грецького Парфенону, артефакти з мавзолею у Галікарнасі, залишки славнозвісного храму Артеміді в Ефесі.

Слід зазначити, що унікальна рукописна колекція Британського музею після заснування у 1973 р. Британської бібліотеки (British Library) була передана до останньої. Тепер це зібрання становить перший і найголовніший її відділ, у фондах якого зберігаються понад 7 млн. друкованих книг, близько 150 тис. рукописів, близько 100 тис. карт і грамот, понад 3 тис. папірусів, 500 тис. географічних карт, близько 1 млн. примірників нот. У 1998 р. королева Єлизавета II урочисто відкрила головну будівлю Британської бібліотеки у районі Сент Панкрас (St Pancras), до якої перевезли і бібліотечні фонди з Британського музею.

Колекція Британської бібліотеки зберігає історичні реліквії: Велика хартія вольностей (Magna Charta), записна книжка Леонардо да Вінчі, автографи О. Кромвеля, І. Ньютона, Е. Роттердамського, Г. Галілея та ін. В Архіві звуку є звукові записи, починаючи від XIX ст. і до сьогодення (включаючи сучасні CD, DVD та інші носії інформації). У бібліотеці наявні також понад 8 млн. марок. У ній створено інтерактивну комп'ютерну програму «Гортаючи сторінки» (Turning Pages), яка дає змогу переглядати безцінні книги і рукописи, не торкаючись їхніх оригіналів. Користувачі електронної бібліотеки мають можливість збільшити будь-яку частину тексту, прочитати і прослухати коментарі, які пояснюють зміст та особливості художнього оформлення кожної з них.

У 2003 р. відбулася нова, суттєва реформа архівної системи країни, в результаті якої на основі об'єднання Державного архіву Великобританії та Королівської комісії історичних рукописів засновано Національний архів (The National Archives). Ця державна інституція відповідає за збереження документів центрального уряду та судових установ та організує вільний доступ до цих документів. Водночас слід відзначити, що Національний архів Шотландії (National Archives

of Scotland) та Державний архів Північної Ірландії (Public Record Office of Northern Ireland) залишилися самостійними установами.

Головними структурними підрозділами Національного архіву є служба дослідників, відділ комунікацій, відділ управління документацією, відділ електронних зв'язків та розвитку партнерства, фінансова служба. Він розробляє стратегію розвитку архівної системи країни та надає консультативну допомогу як урядовим органам, так і приватним організаціям щодо кращої організації зберігання документів. На Національний архів також покладено функції експертизи історичної цінності державних документів з метою відбору їх на постійне зберігання. Архів знаходиться у західному передмісті Лондону – К'ю (Kew), а його колекція є однією з найбільших у світі й охоплює період від XI ст. до сучасності.

Одним з найбільших досягнень Національного архіву останніх років є розробка електронної системи управління документами, яка незабаром має замінити системи на паперовій основі. Він також створює електронні архіви пам'яток на паперових та інших носіях, з якими можна вже тепер ознайомитися у цифровому форматі. Спеціальний банк даних про неурядові архіви (National Register of Archives) дає можливість ознайомитися з матеріалами з британської історії, які зберігаються як у Великобританії, так і поза її межами.

У листопаді 2000 р. Парламент ухвалив Закон про свободу інформації (Freedom of Information Act), який набув чинності з 1 січня 2005 р. Згідно з ним, будь-хто у світі має право користуватися матеріалами Національного архіву, якщо вони не перебувають на таємному зберіганні. Цей акт забезпечив доступ до документів незалежно від часу їхнього створення та від місця знаходження (Національний архів чи державна установа). 30-літній обмежувальний термін використання документів скасовано, натомість гарантовано можливість вільного доступу до матеріалів державних та громадських органів, за винятком окремих категорій їх, які подані у додатках до закону. У Шотландії подібний акт прийнято у 2002 р.

Отже, кожний громадянин Великобританії або іноземець може надіслати запит про інформацію (лист, факс, або e-mail) до керівництва архіву, яке зобов'язане надати відповідь про наявність в архіві відповідних документів та забезпечити до них доступ. Незадоволені наданою відповіддю особи можуть звертатися до спеціально призначеного арбітра (Information Commissioner) або до

Інформаційного суду (Information Tribunal). Усі форми звернення до архівів та інших інстанцій, пов'язаних із забезпеченням права громадян на інформацію, подано на сайті Національного архіву.

Крім того, створено спеціальний сайт (www.borcris.ac.uk), на якому опубліковано архів державних документів Великобританії за останні 300 років. Звичайно, це не всі документи, але у вільному доступі тут можна віднайти повні тексти понад двадцяти тисяч документів. Цей проект реалізовано спеціалістами Університету Саутгемптона за підтримки Британської бібліотеки. Пошук матеріалів можна здійснювати за категоріями, датами та ключовими словами. До кожного документа додано перелік пов'язаних з ним документів. Електронний банк даних «Access to Archives» («Доступ до архівів») містить інформацію про колекції документів в архівосховищах Англії та Уельсу.

Нині у фондах Національного архіву зберігається близько 11 млн. документів, які охоплюють понад 1000-літній історичний період. Найдавнішою пам'яткою архіву є «Domesday Book» – «Книга Страшного суду» (1086). У ній є детальний опис земельних володінь Вільяма Завойовника та його васалів, вона має виняткове джерельне значення, оскільки до XIX ст. залишалася найдокладнішим описом Англії⁶. Колекція архіву включає документи на паперовій основі та пергаменті, а також електронні документи, фотографії, плакати, графічні зображення і малюнки. Крім того, у фондах архіву є близько 6 млн. карт, які стосуються не тільки Британських островів, а й багатьох інших країн та регіонів світу.

Урядові документи надходять на зберігання до Національного архіву після закінчення 30-літнього строку від дати їх створення. Проте окремі категорії документів передають до архіву раніше згідно з Законом про свободу інформації. Крім того, у Національному архіві зберігається чи-

мало особових колекцій (головним чином політичних та військових діячів), а також приватних кампаній, подарованих або переданих архіву на умовах депозиту.

Таким чином, реформована архівна система Великобританії нині – це збалансований приклад успішного поєднання історичних традицій з інноваційними підходами в організації зберігання документів та використання їхнього інформаційного та наукового потенціалу. Пройшовши тривалий шлях історичного розвитку – від середньовічних королівських архівів, розміщених у баштах замків, до сучасних архівних центрів (таких, як Національний архів у К'ю), Великобританія запропонувала світові власну «архівну модель», яка творчо інтегрувала національний та інтернаціональний досвід.

¹ Антоненко І. Архіви Великої Британії // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 75–77; Кузнецова І. В. Некоторые аспекты организации делопроизводства и деятельности ведомственных архивов Великобритании // Вестник архивиста. – 1999. – Вып. 4/5. – С. 59–65; Курникова И. А. Как решается в Великобритании проблема доступа к информации // Вестник архивиста. – 1999. – № 2/3. – С. 85–98.

² Електронний ресурс: <<http://www.nationalarchives.gov.uk>> (Національний архів Великобританії).

³ У Каплиці сувоїв документи зберігалися до 1856 р., звідки їх перенесли до новозбудованого Державного архіву (Public Record Office), а саму каплицю знесено у 1895 р.

⁴ Ede J. R. The Public Recorded Office and its Users / J. R. Ede // Archives. – London, 1968. – October. – P. 185–192.

⁵ Тайек С. Управление архивным учреждением в Соединенном Королевстве Великобритании и Северной Ирландии // Отечеств. архивы. – 1995. – № 5. – С. 96–98.

⁶ Спочатку «Книга Страшного суду» зберігалась у Королівському архіві у Вестмінстері. У середині XIX ст. вона була передана до Державного архіву Англії. У 1986 р., з нагоди 900-ліття від дати її створення, була випущена електронна версія книги (з перекладом з латинської на англійську мову).

УДК [930.253:94](092)(477)

Ігор Срібняк

ОСОБОВИЙ АРХІВ ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА: ВІД ТВОРЧОЇ ЛАБОРАТОРІЇ ВЧЕНОГО ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО НАДБАННЯ НАЦІЇ

У статті висвітлено основні етапи процесу розміщення, опрацювання та систематизації особового архіву видатного українського вченого Омеляна Прицака в Національному університеті «Києво-Могилянська

© Ігор Срібняк, 2011

академія», проаналізовано діяльність Науково-дослідного центру орієнталістики імені О. Прицака НаУКМА у 2010–2011 рр.

Ключові слова: Омелян Прицак, особовий архів, фонд, документ, опис, каталог, Науково-дослідний центр орієнталістики імені О. Прицака, «Національний університет Києво-Могилянська академія».

В статье освещены основные этапы размещения и систематизации в Национальном университете «Киево-Могилянская академия» личного архива выдающегося украинского ученого Омеляна Прицака, деятельность Научно-исследовательского центра ориенталистики имени О. Прицака НаУКМА в 2010–2011 гг.

Ключевые слова: Омелян Прицак, личный архив, фонд, документ, опись, каталог, Научно-исследовательский центр ориенталистики имени О. Прицака, Национальный университет «Киево-Могилянская академия».

The article highlights the main stages of the process of placement, processing and systematization of the personal archives of prominent Ukrainian scientist Omelyan Pritsak at the Kyiv Mohyla Academy as well as analyzes the activities of Omelyan Pritsak Oriental Studies Research Center at NaUKMA in 2010–2011.

Key words: Omelyan Pritsak, personal archives, fond, document, description, catalog, Kyiv Mohyla Academy.

Перевезення у 2007 р. з Бостону (США) до України бібліотеки та особового архіву академіка Омеляна Прицака – видатного історика і філолога, засновника та першого директора Інституту українознавчих студій Гарвардського університету (США), організатора та першого керівника Інституту сходознавства ім. А. Кримського, автора понад 1000 наукових праць – стало важливою подією наукового життя нашої країни, зважаючи на кількість наявних у них книг (понад 20 тис.) і документів (близько 23 тис.) та їхню значну джерельну вартість. Крім книжок і архіву, до Національного університету «Києво-Могилянська академія» було перевезено також картинну галерею, колекцію мап, предмети вжиткового мистецтва, у т.ч. різьблення по металу, вироби з порцеляни, фаянсу, каменю, срібла, дерева, килими тощо¹.

Зрозуміло, що це перевезення вимагало значної концентрації зусиль і ресурсів – задля його здійснення Києво-Могилянська Фондація Америки організувала збір коштів та забезпечила юридичний супровід (адвокат Володимир Лупань) цінного вантажу до України, після чого бібліотечні та архівні фонди було розміщено у відремонтованих та компактно розташованих приміщеннях 4-го корпусу Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА). Наступний етап включав виокремлення всіх складових наукової спадщини О. Прицака: бібліотечного і архівного фондів, мистецької колекції та періодики.

Невдовзі книжки і періодику належним чином систематизували, уклали окремий каталог усієї цілості бібліотечного фонду, завдяки чому отримали можливість користуватись ними дослідники та студенти вітчизняних і зарубіжних навчальних й наукових інституцій у своїй науковій, викладацькій та навчальній роботі. Також було упорядковано розміщення архів-

ного фонду О. Прицака відповідно до вимог збереження документів на паперових носіях та фотодокументів, мікрофільмів і аудіо-записів.

З метою забезпечення належних умов зберігання цього архіву та включення документів у науковий обіг у НаУКМА в листопаді 2007 р. створено Меморіальний кабінет-бібліотеку О. Прицака (як структурну одиницю Наукової бібліотеки Могилянки) та здійснено початковий розбір документів і їхнє первісне упорядкування за тематично-видовим принципом. Внаслідок цього, із усіх документів було сформовано 57 скринь (коробок), кожна з яких отримала свою умовну назву та мала коротку анотацію².

Особовий архів містить велику кількість фотокопій раритетних архівних документів та наукових праць, що стосуються різних наукових зацікавлень фондоутворювача – орієнталістики, норманістики, загальної лінгвістики, історії тощо. Питому частину його становить листування О. Прицака з багатьма відомими вченими, політиками та релігійними діячами Європи та усього світу. Лише далеко неповний перелік його адресатів (І. Борщак, Imre Boba, N. Golb, Г. Грабович, Р. Grimsted, Ю. Гаєцький, Я. Дашкевич, І. Крип'якевич, Я. Ісаєвич, С. Павличко, І. Лисяк-Рудницький, М. Лабунька, Р. Magocsi, В. Потульницький, Є. Сверстюк, О. Субтельний, І. Шевченко та багато інших) засвідчує масштаб та різновекторність його наукових зацікавлень.

Однією з найважливіших і значущих частин цього архіву є: копії рідкісних середньовічних архівних документів, написаних арабською та перською мовами; матеріали, що стосуються релігійних учень (мусульманство, хасидизм), культурології арабського сходу та арабської історичної географії; копії документів із Стокгольмського архіву, в яких йдеться про гетьмана Пилипа Орлика; відбитки літописів та копії документів і договорів періоду Козаччини, зокрема ті, що

розкривають взаємини Б.Хмельницького та урядів Османської імперії і Кримського ханства; матеріали численного кола науковців із власноручними примітками та маргіналіями О. Пріцака. Тут же є рідкісні карти та копії стародавніх картографічних документів.

Джерела особового архіву О. Пріцака мають величезну наукову цінність і становлять потужну документальну основу для розвитку сходознавчих студій в НаУКМА і загалом в Україні. Разом з книжковою колекцією вченого та фондом періодики вони є надійною базою для інтенсифікації наукових досліджень в галузі орієнталістики та формування нової генерації українських сходознавців. Проте досягти цього можна лише за умови запровадження документів архіву в широкий науковий обіг, що також допоможе реконструювати інтелектуальну біографію вченого та його творчу майстерню. Відтак є нагальна потреба систематизувати та каталогізувати його, що уможливить доступ до нього українських та зарубіжних дослідників.

НаУКМА послідовно і повною мірою виконував і продовжує виконувати всі свої зобов'язання щодо збереження та використання документальної колекції О. Пріцака. Вона зберігається як неподільна цілість у вже згаданому Меморіальному кабінеті-бібліотеці О. Пріцака, що має 7 приміщень (кімнат), в кожному з яких містяться книжки, особовий архів, збірка наукової періодики та зібрані ним картини і мистецькі речі.

Університет робив і робить все належне для увічнення пам'яті вченого як шляхом каталогізації книжкової колекції та регулярного бібліотечного обслуговування студентів, викладачів та дослідників-сходознавців (причому не лише могилянців, але і з інших установ), так і продовженням опрацювання архіву О. Пріцака. У 2008 р. і 2009 р. НаУКМА провів дві представницькі міжнародні конференції³, присвячені О. Пріцаку та подбав про створення Науково-дослідного центру орієнталістики імені О. Пріцака, одне із завдань якого є опрацювання його особового архіву.

Згаданий центр створено відповідно до рішення Вченої ради університету та наказу президента НаУКМА (від 8 грудня 2009 р.) як науково-дослідний підрозділ Могилянки. Його метою стало створення сприятливих умов для активізації наукових досліджень у галузі сходознавства, зокрема, тюркології і арабістики, а також політичної й етнічної історії народів країн Середньої Азії та забезпечення успішного

розвитку сходознавчих студій в Україні шляхом опрацювання та впровадження в науковий обіг творчої спадщини відомого професора, створення інтелектуально-організаційних передумов для відкриття в НаУКМА магістерських і докторських програм із сходознавства, а також інтенсифікація розвитку спеціальності «Переклад» тощо.

Серед досягнень центру слід відзначити: підготовка та видання чергового числа (№ 4–5) міждисциплінарного наукового журналу «Українська орієнталістика», в якому опубліковано три статті, присвячені різним аспектам упорядкування особового архіву О. Пріцака⁴; проведення методологічного семінару «Інтелектуальна біографія Омеляна Пріцака: від спроб осмислення до початків її написання», що відбулася 7 квітні 2011 р. за участю співробітників різних українських наукових інституцій. Ним також запропоновано нову оригінальну схему систематизації особового фонду О. Пріцака (розробник – Т. М. Сидорчук⁵), яка враховує останні досягнення архівної науки та спирається на універсальні стандарти систематизації особових архівів видатних діячів науки і культури. Останнє, зокрема, уможливило отримати грант від Міжнародного фонду «Відродження» та приступити до реалізації проекту «Опис архівного фонду О. Пріцака – історико-культурного надбання світової і української науки».

Успішна реалізація цього проекту (в короткочасній перспективі) відкриє можливість активізувати процес наукового дослідження джерел та актуалізувати інформацію, яка наявна в документах та матеріалах архівного фонду О. Пріцака; привернути додаткову увагу викладачів та студентів НаУКМА, українських сходознавців, зарубіжних вчених до проблеми наукової розробки інтелектуальної біографії знаного академіка; інтенсифікувати підготовку курсових, бакалаврських та магістерських робіт вихованцями НаУКМА та інших навчальних закладів України на базі тематичних комплексів документів архівного фонду відомого вченого.

Додовготривалихнаслідківреалізаціїйогопроекту слід віднести: залучення до наукового обігу рідкісних і унікальних історико-культурологіч-

Проф. Омелян Йосипович Пріцак

них джерел та оригінальних документів з всесвітньої та вітчизняної історії, сходознавства, а також наукової спадщини академіка О. Прицака й інших українських вчених, матеріали яких зібрані фондоутворювачем; інтенсифікація академічних гуманітарних досліджень в Україні, зокрема в ділянці історіософії та сходознавства; підготовка спеціалістів-сходознавців вищої кваліфікації для державних наукових бібліотек, архівних установ та музейних закладів, у фондах яких зібрані цінні історико-культурні та мистецькі пам'ятки, що потребують наукового дослідження, атрибуції, включення в науковий обіг та всебічної популяризації⁶.

У найближчих планах Науково-дослідного центру орієнталістики імені О. Прицака – розробка власного сайту «<http://pritsak-center.com>», що створить додаткові можливості для ознайомлення наукового загалу з тими джерелами, які відклалися в особовому фонді видатного українського вченого.

¹ Від упорядника [О. Галенко] // Спадщина Омеляна Прицака і сучасні гуманітарні науки. Матеріали міжнар. наук. конф. 28–30 трав. 2008 р. – К.: НаУКМА, 2009. – С. 4.

² Докладніше про це див.: Срібняк І. В. Особовий архів Омеляна Прицака: проблеми описування, систематизації та класифікації // Українська орієнталістика: зб. наук. праць викл. та студ. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» і Київ. нац. лінгв. ун-ту до 90-річчя проф. Омеляна Йосиповича Прицака / Нац. ун-т «Києво-

Могилянська академія»; Київ. нац. лінгв. ун-т; гол. ред. І. В. Срібняк. – К., 2009–2010. – Вип. 4–5. – С. 55–59.

³ Одним із підсумків роботи першої конференції стала публікація матеріалів її учасників «Спадщина Омеляна Прицака і сучасні гуманітарні науки» (К., 2009. – 328 с.), за наслідками роботи другої було опубліковано збірник доповідей її зарубіжних учасників (зі слів одного з організаторів цієї конференції Ф. Туранли). Про конференцію у 2009 р. див. також: Туранли Ф. Хроніка II-ої Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті Омеляна Прицака // Українська орієнталістика: зб. наук. праць до 90-річчя професора Омеляна Йосиповича Прицака. – К., 2009–2010. – Вип. 4–5. – С. 261–262.

⁴ Сидорчук Т. М. Штрихи до портрета вченого // Там само. – С. 45–48; Срібняк І. В. Особовий архів Омеляна Прицака...; Потульницький Г. В. Документ з особового архіву Омеляна Прицака з історії постання українознавчих студій в стінах Гарвардського університету // Там само. – С. 258–260.

⁵ Старший науковий співробітник Науково-дослідного центру орієнталістики імені О. Прицака, директор архіву НаУКМА, кандидат історичних наук Таїсія Михайлівна Сидорчук є автором понад 40 наукових праць, опублікованих у провідних вітчизняних та зарубіжних виданнях; має багатолітній досвід роботи в архівних, наукових і музейних установах України, Австрії, Німеччини, Чехії, Японії, Ізраїлю, в тому числі у рамках міжнародних наукових програм.

⁶ У цьому контексті доречно згадати про вже реалізовану заходами Т. Сидорчук спільно з державним телерадіоканалом «Культура» ідею зйомки телефільму «Бібліотека Омеляна Прицака» (режисер – Олександр Домбровський, оператор – Олександр Яшиковський), який вже неодноразово транслювався згадуваним каналом у 2011 р.

УДК 930.253.004.4(476)

Олена Володіна

З ДОСВІДУ РОБОТИ БІЛОРУСЬКИХ АРХІВІСТІВ ІЗ БІОУРАЖЕНИМИ ДОКУМЕНТАМИ

Стаття знайомить з досвідом роботи архівістів Республіки Білорусь у справі захисту документів з паперовими та плівковими носіями від біологічних шкідників.

Ключові слова: архівні установи Білорусі, документи з паперовим та плівковим носіями, захист від біопшкоджень.

Статья знакомит с опытом работы архивистов Республики Беларусь по защите документов на бумажных и пленочных носителях от биологических вредителей.

Ключевые слова: архивные учреждения Белоруссии, документы на бумажных и пленочных носителях, защита от биоповреждений.

Protection of the paper- and film-based documents against biodeterioration in the Belarus archival institutions are represented in the article.

Key words: the Belarus archival institutions, paper- and film-based documents, biological protection.

У вересні 2009 р. Державний комітет архівів України провів у м. Києві щорічну тристоронню зустріч керівників державних архівних служб

й установ України, Росії та Білорусі. Серед інших ними розглядалося питання ролі регіональних

© Олена Володіна, 2011

архівів у забезпеченні збереженості документів. За результатами цієї зустрічі Держкомархів України 22 вересня 2009 р. доручив своєму відділу зберігання та обліку Національного архівного фонду і Українському науково-дослідному інституту архівної справи та документознавства вивчити білоруський досвід роботи з біоураженими документами.

Основою для написання цієї статті стали матеріали, надіслані директором Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи А. Є. Рибаківим, нормативні документи, передані білоруськими колегами до Державної наукової архівної бібліотеки (м. Київ) та відповідні праці з фахових журналів.

Проблема забезпечення збереженості документів є однією з найважливіших і найактуальніших у діяльності архівних установ Білорусі. Концепція забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду Республіки Білорусь визначена у «Програмі зі збереження документальної спадщини – складової частини інформаційного ресурсу суспільства на 2003–2010 рр.». Мета останньої обумовила її основні напрями: удосконалення нормативно-методичної бази; зміцнення й поліпшення матеріально-технічної бази галузевого збереження документів; автоматизація архівних процесів, що супроводжують роботу із забезпечення збереженості документів, безпеки архівів тощо.

На виконання цієї програми створено типову автоматизовану інформаційну систему (AIC) архіву, в яку входить й програмний модуль «Забезпечення збереженості». Від 2010 р. заплановано її промислове запровадження в усіх державних архівах¹.

Для працівників державних та відомчих архівів Білорусі розроблено методичні рекомендації «Забезпечення захисту архівних документів із паперовими носіями та приміщень архівів від біологічних шкідників»². У них розглянуто особливості розвитку, умови життєдіяльності та розповсюдження в архівосховищах біологічних шкідників, які спричиняють пошкодження архівних документів, будівель і приміщень, характер біоушкоджень документів із паперовими носіями, особливості мікроклімату в архівосховищах, заходи профілактики біоушкоджень і боротьби з біологічними шкідниками*.

Згідно з рекомендаціями профілактичні заходи є основою захисту архівних документів від біопшкоджень. Вони спрямовані на дотримання нормативних режимів зберігання документів – кліматичного та санітарно-гігієнічного. Велику увагу звернуто на біологічний нагляд. Для виявлення біоуражень, визначення причин їхньої появи та вибору заходів із біозахисту зберігачам фондів разом з фахівцем-біологом рекомендовано спостерігати за умовами зберігання та станом документів. З цією метою запропоновано систематично обстежувати приміщення архівосховищ та переглядати архівні справи.

Велике значення у рекомендаціях надано регулярному мікробіологічному аналізу повітря приміщень архівосховищ. Для цього на різних ділянках архівосховища розставляють відкриті чашки Петрі з агаризованими поживними середовищами, на яких здатні рости мікроскопічні гриби та бактерії. Впродовж години на їхню поверхню пасивно осідають спори мікроорганізмів. Чашки закривають та витримують 7–10 днів за температури 20–27°C. Підрахунок колоній, що виросли, проводять візуально. Якщо кількість колоній не перевищила 10, стан архівосховища оцінюють як задовільний.

Відповідно до методичних рекомендацій у випадку виявлення архівних документів, уражених грибами чи комахами, здійснюють дезінфекцію чи дезінсекцію окремих документів або усього архівосховища. Дезінфекцію документів запропоновано робити у пароформаліновій камері або камері з газовою сумішшю окису етилену та бромистого метилу, струмом високої частоти, потоком прискорених електронів. Для поаркушної дезінфекції документів рекомендовано розчин формаліну**, диметилдитіокарбамінової солі кальцію (КСДК) та тимолу.

Дезінсекцію документів рекомендовано здійснювати у вакуумній пароформаліновій камері чи у високочастотній дезінсекційній камері. Якщо відсутня камера, можна використовувати герметично закриту шафу з парадихлорбензолом («антимодем»).

Для знищення гризунів застосовують хімічний, механічний та біологічний методи. Суть біологічного методу полягає у використанні принад з культурами бактерій роду Сальмонела, які спричиняють масову загибель цих тварин.

* З цими методичними рекомендаціями можна ознайомитися у Державній науковій архівній бібліотеці (м. Київ).

** Формалін є водним розчином формальдегіду, що належить до 2-го класу небезпеки (високо небезпечна речовина), і тому його нині не включено до Державного реєстру дезінфекційних засобів, що ведеться Міністерством охорони здоров'я України.

Профілактичні заходи, у тому числі біологічний нагляд, на якому зроблено наголос у методичних рекомендаціях, здійснюють у багатьох архівах Білорусі. Наприклад, у Державному архіві Гомельської області щорічно підлягають мікробіологічному контролю 2500 справ³. Керівництво Національного історичного архіву Білорусі з метою проведення мікробіологічних обстежень звернулося із пропозицією про співробітництво до Інституту експериментальної ботаніки ім. В. Ф. Купревича Національної академії наук Білорусі. За результатами мікробіологічного обстеження, проведеного фахівцями інституту, у повітрі архівосховищ виявлено 74 види мікроскопічних грибів. Для очищення повітря від біологічного забруднення (бактерій та мікроскопічних грибів) архів придбав прилад EMF Model 20600-3, ефективність фільтрації повітря якого наближається до 100%. В архіві проводиться обстеження стану документів щодо ураження мікрофлорою згідно із затвердженою темою наукового дослідження «Особливості формування угруповань грибів спеціалізованих екологічних книгосховищ архівів, способи їх захисту»⁴.

Білоруський державний архів кінофотофонодокументів (м. Дзержинськ Мінської області) є єдиним у республіці архівом аудіовізуальних документів. Основними напрямками його роботи щодо захисту документів з плівковими носіями від біопшкоджень є:

- мікробіологічний контроль стану повітряного середовища архівосховищ, документів та приміщень;
- дотримання умов температурно-вологого та санітарно-гігієнічного режимів зберігання;
- фунгіцидне оброблення документів у випадку виявлення на них плісняви.

Для проведення в архіві мікробіологічних досліджень лабораторію забезпечення збереженості кінодокументів обладнано необхідним устаткуванням та матеріалами. Оскільки в штаті архіву немає фахівця-мікробіолога консультативно-методичну допомогу в проведенні мікробіологічних досліджень надавали мікробіологи з Інституту експериментальної ботаніки ім. В.Ф. Купревича Національної академії наук Білорусі. У 2005 р. мікробіологічне обстеження стану повітряного середовища проведено в усіх архівосховищах та робочих приміщеннях архіву. У результаті цього виявилось, що два архівосховища знаходилися у незадовільному стані⁵.

Працівники архіву вважають, що ефективним засобом знезаражування повітря є опромінення приміщень бактерицидними лампами типу ОБН-150-01. Мікробіологи довели, що після 30 хвилин опромінення кількість мікроорганізмів у повітрі зменшується у два рази. Робочі приміщення архіву, де працюють із документами, обладнані такими лампами.

Визначений мікробіологами склад мікрофлори повітря приміщень та документів, в якому переважають мікроскопічні гриби родів *Penicillium* і *Cladosporium*, а рідше зустрічаються представники родів *Aspergillus* *Alternaria* та *Fusarium*, дав їм підставу стверджувати, що джерелом зараження документів під час зберігання можуть бути не тільки мікроорганізми повітря, а й документи із нових архівних надходжень. Через це багато уваги в архіві надається профілактичним заходам, які унеможливають пліснявіння документів.

Для підтримання в архіві нормативного температурно-вологого режиму діє нова автономна система кондиціювання повітря типу «Carrier», яка оснащена спеціальним фільтром очищення повітря від пилу.

Для фунгіцидного оброблення кінодокументів, фонодокументів на кіноплівці та фонодокументів на магнітній плівці в архіві застосовують параборм.

Таким чином, можна стверджувати, що в архівних установах Республіки Білорусь накопичено значний досвід у справі захисту документів від біологічних шкідників, ознайомлення з яким є корисним для українських архівістів.

¹ Виступи учасників щорічної зустрічі у Києві (10–12 вересня 2009 р.) // Архіви України. – 2009. – № 5. – С. 13–67.

² Обеспечение защиты архивных документов на бумажных носителях и помещений архивов от биологических вредителей: метод. рекомендации / сост. Е. Л. Тарасевич; науч. ред. С. В. Жумарь. – Минск: БелНИИДАД, 2006. – 80 с.

³ Виступи учасників щорічної зустрічі у Києві (10–12 вересня 2009 р.) // Архіви України. – 2009. – № 5. – С. 13–67.

⁴ Там само.

⁵ Опыт микробиологических исследований по защите документов от биологических повреждений, проводимых Белорусским государственным архивом кинофотофонодокументов // Архивы и делопроизводство = Архіви і справоводства. – 2007. – № 1. – С. 74–78.

Розділ 2

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА

УДК 930.22:001.4

Сергій Кулешов

ПОНЯТТЯ ЗАГАЛЬНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА В КЛАСИЧНОМУ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВІ: СПРОБА СУЧАСНОГО ТРАКТУВАННЯ*

Обґрунтовано сучасне бачення змісту терміна «загальне документознавство» як складової «класичного документознавства», започаткованого К. Г. Мітяєвим. Викладено погляд автора на об'єкт та предмет загального документознавства. Зроблено висновок, що загальне документознавство має складати зміст вишівського навчального посібника у підготовці майбутніх організаторів діловодства та архівістів.

Ключові слова: загальне документознавство, класичне документознавство, навчальний посібник, організатори діловодства, архівісти.

Обосновано современное видение содержания термина «общее документоведение» как составной части «классического документоведения», заложенного К. Г. Митяевым. Изложен взгляд автора на объект и предмет общего документоведения. Сделан вывод, что общее документоведение должно составлять содержание вузовского учебного пособия в подготовке будущих организаторов делопроизводства и архивистов.

Ключевые слова: общее документоведение, классическое документоведение, учебное пособие, организаторы делопроизводства, архивисты.

Modern vision of the meaning of the term «general document studies» as part of «classical document studies», introduced by K. G. Mityaev, is substantiated. Author's approach to the object and subject of the general document studies is set forth. A conclusion is made that general document studies should be the contents of a manual for high educational establishments for training future organizers of record keeping and archivists.

Key words: general document studies, classical document studies, manual, organizers of record keeping, archivists

Термін «загальне документознавство» уперше вжив професор К. Г. Мітяєв у посібнику «Теорія і практика архівного дела», опублікованому в 1946 р., назвавши перший його розділ «Общее документоведение»¹. Зміст останнього склали підрозділи, що розкривали загальну класифікацію документів, характеризували документацію і діловодство в Російській імперії та документацію й діловодство в СРСР. Пізніше у програмній статті «Документоведение, его задачи и перспективы развития» учений визначив завдання загального документознавства так: «Общее документоведение должно рассматриваться как введение в изучение проблем документирования и документации такими дисциплинами, как административное делопроизводство, техническое документирование, фотокинофонодокументирование, документирование научно-хозяйственного учета и некоторыми другими. Следует особо подчеркнуть самую непосредственную связь документоведения с архивоведческими дисциплинами, объектом изучения которых также служат документы»².

У подальшому до терміна «загальне документознавство» в класичному документознавстві зверталися переважно у разі поцінування творчості К. Мітяєва³.

Під час становлення документознавства в Україні у зв'язку з необхідністю окреслити всі концепції цієї наукової дисципліни та визначити її структуру нами було використано зазначений термін для позначення певної сукупності знань, що можуть вважатися загальними для всіх наук документально-комунікаційного циклу (управлінське документознавство, книгознавство, археографія, архівознавство, деякі дисципліни джерелознавчого циклу, бібліотекознавство, бібліографознавство тощо) і є метанауковою надбудовою для них. Адже ці знання пов'язані з вивченням характеристик зовнішньої форми, змісту, функцій документа, проблем його класифікації та типології, закономірностей історії та функціонування, а також із розробленням універсальних технологій роботи з документами⁴. Така складова у структурі документознавства вважалася нами компромісною, зважаючи на

* Текст виступу на П'ятому міжнародному науково-теоретичному семінарі «Термінологія документознавства та суміжних галузей знань» (КНУКіМ, 20 травня 2011 р.).

те, що поряд з класичним документознавством, в Україні набула значного поширення концепція «нового» документознавства⁵, в основі якого є значно ширше уявлення про зміст об'єкта документознавства. Воно до об'єкта класичного документознавства – документації, включає також публікації (друковані видання). В Україні цього дотримуються відомі документознавці Г. Швецова-Водка та Н. Кушнарєнко. Всі концепції документознавства розглянуто у навчальному посібнику Ю. Палехи та Н. Леміш «Загальне документознавство»⁶, а детальний аналіз ситуації у вітчизняному документознавстві здійснено у фундаментальній монографії В. Бездрабко⁷.

Зважаючи на те, що нині в Україні майже всі підручники і навчальні посібники з документознавства (Н. Кушнарєнко, Г. Швецової-Водки, Ю. Палехи та Н. Леміш) підготовлено з позицій «нового» документознавства і що вони фактично призначені для вишівської підготовки бібліотекознавців, бібліографознавців та книгознавців, Державний комітет архівів України (нині – Державна архівна служба України) замовив відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства підготувати навчальний посібник для вишівського навчання майбутніх документознавців – організаторів діловодства (офіс-менеджерів) та архівістів. Оскільки зрозуміло, що для останніх фахівців розгляд книжкового друкованого видання як об'єкта дослідження документознавства є не тільки незрозумілим, а й зайвим. Як слушно зауважила Г. Швецова-Водка у своєму навчальному посібнику «Документознавство»: «У сфері навчальної діяльності при підготовці фахівців з архівознавства, бібліотекознавства, видавничої діяльності, книжкової торгівлі тощо, зміст документознавчих навчальних дисциплін може і повинен спеціалізуватися. Отже навчальна дисципліна (підкреслено Г. Ш.) «Документознавство» (або комплекс навчальних дисциплін) повинна бути спеціалізованою відповідно до того, яким майбутнім спеціалістам вона викладається»⁸.

Зрозуміло, що такий навчальний посібник має ґрунтуватися на позиціях «класичного» («міт'євського») документознавства, а основні теоретичні засади враховувати ці позиції. Зокрема, це стосується визначення структури документознавства, його об'єкта і предмета. У вирішенні цих питань нам допоміг досвід підготовки навчального посібника «Управлінське документознавство»⁹ і наші попередні міркування щодо загального документознавства.

Нині ми також вважаємо, що структура «класичного» документознавства містить значну сукупність знань, які можуть вважатися загальними для всіх наукових напрямів, що вивчають документацію та інші типові об'єкти архівного зберігання. Ці знання пов'язані з характеристиками зовнішньої форми, змісту, функцій службового документа, проблемами його класифікації (типології), закономірностями історичного розвитку й функціонування, а також із технологіями роботи зі службовими документами у діловодстві. Зазначену сукупність знань можна назвати **загальним документознавством**. Дослідження у цій сфері спрямовані на опрацювання питань теорії документа, поняттєвого апарату документознавства, розроблення загальних класифікацій службових документів, вивчення закономірностей генезису та еволюції службового документа.

Поряд із загальним наявні напрями спеціального документознавства. Найбільш розробленим і конституюваним нині є напрям документознавства (проблематику його розробляють науково-дослідні інститути документознавства та архівної справи в Російській Федерації, Білорусі, Україні), який, зважаючи на характер дослідницької проблематики, можна назвати управлінським. Можливе виокремлення й інших напрямів спеціального документознавства, що досліджують різні види документів, типи документації чи характеристики документа, а саме: науково-технічне (вивчає науково-технічну документацію) картографічне (досліджує картографічну документацію), аудіовізуальне (кінофотофонодокументознавство), електронне (пізнає електронну документацію) тощо. Ці напрями знаходяться на етапі становлення. Наявність їх підтверджена проведеними, переважно архівістами, дисертаційними та іншими дослідженнями. Вони виконані в Центральному державному науково-технічному архіві України, Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного, Центральному державному електронному архіві України, Інституті архівознавства та Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ін.

Серед розділів, з яких структурно складається як загальне документознавство, так і кожний із напрямів спеціального, є «Основні етапи розвитку документа», «Функції документа», «Концепції документа», «Типологія документа», «Проблеми створення, зберігання і функціонування документа» тощо, зміст яких відповідає специфіці

об'єкта дослідження (тобто певного виду документа, його характеристик чи класу (типу) документації). Оскільки зміст основних етапів розвитку документації є одним із розділів загального документознавства, то такий напрям як «історичне документознавство» належить до структури загального документознавства.

Що стосується об'єкта загального документознавства, то, враховуючи зв'язок класичного документознавства та архівознавства, можна було б окреслити об'єкт його документами, що надходять на архівне зберігання. Однак, у цьому разі поза об'єктами загального документознавства залишилися б службові документи тимчасового строку зберігання (до 5 років) і навпаки, до таких об'єктів було б віднесено особисті неофіційні документи, що зберігаються у архівних фондах особового походження (особисті щоденники, листи, нотатки, рукописи творів тощо). До того ж у цих фондах часто наявні різні видання (газети, журнали, вирізані із них фрагменти тощо), які стосувалися особи-фондоутворювача, у тому числі книжкові видання з їхніми маргіналіями і правками тексту. Безперечно, що ці об'єкти знаходяться в зоні уваги архівістів, джерелознавців, книгознавців, істориків науки і техніки або літературознавців.

Очевидно, об'єкти загального документознавства нині доцільно обмежити тими, які охоплені поняттям «службовий документ» до його набуття статусу архівного документа. Причому йдеться не тільки про документи, створювані в результаті управлінських процесів в установі, а й виконання всієї її профільної діяльності. Це переважно різні класи (типи, види) документації. До об'єктів загального документознавства можуть бути залучені й ті документи, що не охоплюються поняттям «документація», зокрема аудіовізуальні (кінофотофоновідео документи), продюговані в результаті службової діяльності.

Під час дослідження службових документів – складових певного класу документації, крім цих об'єктів, можуть виступати також додатковими об'єктами вивчення сфери створення та функціонування цих службових документів.

За аналогією з управлінським документознавством, предметом загального документознавства нами визначено дослідження еволюції і сучасного змісту характеристик службових документів, процесів їхнього створення та функціонування у динамічному стані. До складу таких характеристик належать зовнішні та інформаційні характеристики службових документів, їхні класифікаційні (типологічні) ознаки (зокрема,

ознаки уніфікації), властивості, якості, характеристики ролі їх не тільки в установі, а й у державі та суспільстві в цілому. Зрозуміло, що документознавчий аналіз службових аудіовізуальних документів у цілому не поширюється на процеси їхнього створення та функціонування, а обмежується переважно дослідженням характеристик цих документів. Загальне документознавство, як зазначалося вище, вивчає обіг службових документів тільки як динамічних об'єктів, тобто у тому оперативному стані, коли вони виконують функцію, заради реалізації якої були створені. Функціонування службових документів уже в статичному стані, тобто вже як архівних (тих, що зберігаються або підлягають зберіганню в архіві через їхню культурну чи практичну цінність для держави, суспільства, особи), аналізує архівознавство. Втім, у дослідженнях з історичного документознавства часто використовують результати досліджень, оперують різними відомостями з архівознавства, історичного джерелознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Вивчення життєвого циклу службового документа є спільним науковим напрямом як документознавства, так і архівознавства, оскільки часто, перебуваючи на зберіганні в архівному підрозділі установи, документ продовжує виконувати деякі функції свого оперативного стану.

¹ Митяев К. Г. Теория и практика архивного дела: учеб. пособ. / Главное архив. управление МВД СССР; Ист.-архив. ин-т. – М., 1946. – С. 21–82.

² Митяев К. Г. Документоведение, его задачи и перспективы развития // Вопр. архивоведения. – 1964. – № 2. – С. 37.

³ Бездрабко В. В. К. Г. Митяев і становлення документознавства // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2008. – № 1. – С. 8–22.

⁴ Кулешов С. Г. Документознавство: Історія. Теоретичні основи / УДНДІАСД; ДАКККІМ. – К., 2000. – С. 38–45.

⁵ Цей термін взято у лапки, оскільки прихильники зазначеної концепції вважають, що його фундатором був Поль Отле у 1930-х роках. Тобто, ще до формування концепції класичного документознавства.

⁶ Палеха Ю. І., Леміш Н. О. Загальне документознавство: навч. посібник: 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Ліра-К, 2009. – 434 с.

⁷ Бездрабко В. В. Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 720 с.

⁸ Швецова Водка Г. М. Документознавство: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – С. 206.

⁹ Кулешов С. Г. Управлінське документознавство: навч. посіб. – К.: ДАКККІМ, 2003. – С. 9–11.

Валентина Бездрабко

ДО ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Статтю присвячено вивченню багатоаспектних історичних передумов формування документознавства в Російській імперії XIX ст. Із посиланням на проблемно-тематичну історіографію та історичні джерела проаналізовано зміст соціально-економічних, політичних, культурних реформ того часу та їхнє значення для розвитку науки про документ.

Ключові слова: історіографія, документознавство, документ, наукові дослідження

Статья посвящена изучению многоаспектных исторических предпосылок формирования документоведения в Российской империи XIX в. Ссылаясь на проблемно-тематическую историографию и исторические источники, проанализировано содержание социально-экономических, политических, культурных реформ того времени и их значение для развития науки о документе.

Ключевые слова: историография, документоведение, документ, научные исследования.

The article deals with different historical prerequisites of development of document science in Russian Empire in 19th century. There is analyzed the matter of social and economic, political and cultural reforms under the thematic historiography and historical sources, and their impact on development of science on document.

Key words: historiography, document science, document, scientific researches.

Останнім часом у поле зору документознавців дедалі частіше стали потрапляти студії історичної тематики (В. В. Бездрабко, С. Г. Кулешов, Г. М. Швецова-Водка, О. М. Загорецька та ін.). Відзначимо позитивні зрушення у виявленні джерельної бази проблеми у відповідних археографічних практиках та історіографічних дискурсах. Проте, зважаючи на важливість розгляду історико-генетичних студій для розуміння змісту класичного документознавства, вважаємо за необхідне вкотре актуалізувати тему становлення науки, що допоможе захистити та зберегти її дисциплінарну самість. Відтак метою розвідки є з'ясування витоків документознавства в Російській імперії XIX ст.

Для розуміння обставин формування у ній галузей знань про документ неабияке значення має пізнання соціально-економічного, суспільно-політичного контексту побутування науки. Зрушення в економіці, зокрема зміцнення позицій машинного виробництва у промисловому сегменті, успішні спроби раціоналізації сільського господарства, поглиблення спеціалізації торгівлі, механізація транспорту, масові міграційні процеси, у т. ч. й урбанізація, значне збільшення населення тощо спричинили серйозні соціальні зміни. Цілком закономірно, що в таких умовах зростала функційність держави. Через нові завдання, які поставали перед нею, ускладнювалися управлінські механізми й процеси, розширювався бюрократичний апарат, що сприяло забезпеченню повсякденної діяльності

влади¹. «Розкріпачувальні» (за В. О. Ключевським) зусилля Росії 1860–1870-х рр. супроводжувалися численними нововведеннями у сфері управління, що базувалися на вітчизняній практиці та адаптуванні зарубіжного досвіду, а становлення індустріального суспільства призвело до усвідомлення необхідності чіткої регламентації соціальних відносин.

Уже з'явилося багато наукових праць, присвячених історії держави, державній службі, бюрократичному апарату Російської імперії різних періодів її існування. Найпомітніших успіхів у цьому досягли російська історична наука, а також західноєвропейська й американська русистика. Ретельно досліджуються нормативно-правова джерельна база державного, муніципального управління², самоврядування. Ще з XVIII ст. ця тема викликала підвищений інтерес і зрештою сприяла становленню в XIX – на початку XX ст. історії державних установ, історіографія якої відзначена знаменними іменами представників державної школи – О. Д. Градовський (1841–1889), В. О. Ключевський (1841–1911), П. М. Мілюков (1859–1943), С. М. Соловйов (1820–1879), Б. М. Чичерін (1828–1904) та правової науки – М. П. Загоскін (1851–1912), В. В. Івановський (1854–1926), М. М. Коркунов (1853–1904), В. М. Латкін (1858–1927), В. І. Сергєєвич (1832–1911)³. У радянській історіографії превалював критичний підхід, здебільшого з негативним відтінком, до досягнень у галузі

© Валентина Бездрабко, 2011

державного управління в Російській імперії. Очевидним є тяжіння праць дослідників до західноєвропейської історико-правової думки, орієнтованої на розкриття зовнішніх формальних характеристик державних установ різних гілок влади й адміністративного підпорядкування, специфіки внутрішньої організації, виявлення «природної» доцільності їхнього існування. Діловодство, як невід'ємна частина складного управлінського процесу, хоча й займає маргінальне становище у таких студіях, утім часто наявна як характерний аспект досліджуваного об'єкта.

Реформи системи управління першої половини XIX ст. пов'язані з ім'ям М. М. Сперанського (1772–1839), державна діяльність якого завжди привертала увагу дослідників⁴. Його політико-правові погляди склалися під впливом західноєвропейської науки XVIII–XIX ст. Теорія реформатора про державу і право, як відзначив С. В. Осипенко, увібрала досягнення передової політико-правової, історичної думки, які зазнали глибокого осмислення, конституювання цілісного вчення й трансформації відповідно до російського досвіду⁵. М. М. Сперанський був одним з ініціаторів та авторів ряду програм реформування органів управління, що встановлювали на рівні форми подібності їх структур, посадові інструкції для службовців різних рангів, заснування Державної ради (1810), обґрунтування місця, ролі впроваджуваних із 1802 р. міністерств, перегляду функцій вищих адміністративних закладів (зокрема, Сенату і департаментів), указу про обов'язковий освітній ценз для державної служби (1809), кодифікації законів (1828–1830) тощо. Загалом ці реформи були спрямовані на: 1) створення «конституційного фасаду» Російської імперії; 2) підвищення ефективності управління на державному й регіональному (місцевому) рівнях; 3) чіткий розподіл повноважень між законодавчою, виконавчою й судовою владами, зміцнення правової субординації; 4) посилення централізму в практиці державного управління; 5) встановлення верховенства адміністративної управлінської вертикалі на чолі з монархом.

Заходи М. М. Сперанського та інших реформаторів державної служби – П. О. Валуєва (1815–1890), М. С. Воронцова (1782–1856), О. О. В'яземського (1727–1793), І. В. Васильчикова (1776–1847), Д. О. Гур'єва (1751–1825), Б. Б. Кампенгаузена (1772–1823), Є. Ф. Канкріна (1774–1845), В. П. Кочубея (1768–1834), М. О. Мілютіна (1818–1872), М. І. Паніна (1718–1783) – зміцни-

ли адміністративний апарат, який завдяки цьому міг вирішувати посталі перед державою завдання. У праці М. К. Нелідова «Юридичні й політичні підстави державної служби» (1874) остання визначалася як сукупність взаємин, що виникають між державою та її службовцями, які підпорядковують цьому все своє життя⁶. Оцінюючи тодішні тенденції в окресленні змісту поняття, упорядники «Енциклопедичного словника Брокгауза та Ефрона» (1890–1907) тлумачили його як «ставлення до держави осіб, яким увірялося виконувати державні посади»⁷. Не продовжуючи цитатний ряд, укажемо на спільний акцент, властивий для означення державної служби в XIX ст. – підлеглість інтересам держави дій посадовців згідно з розпорядженнями вищої влади чи від її імені⁸. Посилаючись на досвід західноєвропейських колег і потреби життя держави та суспільства, російські державознавці активно займалися розробленням функцій державної служби як сукупності регламентованих стосунків між державою й громадянином. У перелік основних функцій державної служби включалися такі вимоги: 1) встановлення міцного зв'язку між державою і суспільством на ґрунті законодавства; 2) забезпечення практичної реалізації державної політики; 3) розв'язання кадрового питання, а саме добір, підготовка кадрів, нормативне регулювання прав і обов'язків посадових осіб⁹.

Забезпечення відповідними кадрами державної служби – неодмінна запорука успішного управління. Ускладнення його механізму в умовах становлення новітніх виробничих стосунків викликало кількісне зростання чиновництва. За даними російського історика-джерелознавця П. А. Зайончковського, упродовж XIX ст. чисельність державних службовців збільшилася семиразово¹⁰. Розростання чиновницького корпусу загострило питання розроблення механізму контролю за виконанням службовцями своїх обов'язків. Склад цивільних службовців російського державного апарату був багатояшуровим. Від часів Петра I чиновництво поповнювалося окрім представників привілейованих верств, особами нижчих станів. Якщо вища бюрократія імперії Романових формувалася переважно з дворян (посадові особи 1–5 класів), то службовці 6–8 класів, котрі обіймали важливі посади, згідно із статистичними даними, лише на три чверті належали до дворянства¹¹. Табельне чиновництво канцелярських підвідділів, у т. ч. секретарі контор, губернських і провінційних канцелярій, архіваріуси, протоколісти, бухгалте-

ри, перекладачі й інші цивільні службовці вже на понад дві третини складалися з осіб недворянського походження¹². Зарахування на службу, окрім станових, національних і віросповідних обмежень, передбачало встановлення професійного рівня і загальної підготовки до виконання службових обов'язків, послужного списку особи, яка, до того ж, повинна мати належну освіту. До елементів кар'єрної стратегії слід включити розроблення законодавчих основ, що врегулювали механізм реалізації кар'єри службовців, котрі володіли високим рівнем професійності, стимулюючи безперервне нарощування знань і вмінь в обраній галузі державного управління. Випадки, коли державні службовці успішно робили наукову кар'єру, були непоодинокими.

Як відзначав А. В. Слпатьєвський, послуговуючись при цьому проблемною історіографією¹³, для вирішення складних завдань керування різними сферами людського життя існувала об'єктивна потреба в освіченості тих, хто вступав на державну службу¹⁴. При цьому підкреслювалось особливе значення вислуги службовців і роль секретарських посад як з'єднувальної ланки між канцелярськими й чиновницькими групами цивільної адміністрації, тобто посад, які «потребували більше спеціальних знань у галузі управління, що набувалися тривалою практичною діяльністю в канцеляріях»¹⁵.

Природно виглядає наявність високого рівня освіти службовців, котрі виконували обов'язки архіваріусів і діловодів. Цілком звичайним явищем було, наприклад, авторство чиновників у більшості посібників із канцелярської справи та діловодства. Добра обізнаність із специфікою роботи структурних одиниць адміністративно-бюрократичної управлінської системи, знання нормативно-правової бази їхнього функціонування й діловодних традицій стали запорукою створення високоякісного науково-методичного продукту.

Незважаючи на особливі заходи, спрямовані на вдосконалення державної служби, фахівці констатували випадки недостатнього освітнього цензу чиновництва дореформеної Російської імперії, а також високий рівень їхньої корумпованості, адже вони «жили здебільшого протизаконними поборами з прохачів і сильні були тільки залаштунковим впливом (можливістю хибно провадити обставини справи, спотворити чи приховати закон)»¹⁶.

Кадри для державної служби вищого рангу зазвичай готували історико-філологічний і юридичний факультети університетів, а також

спеціальні навчальні центри, наприклад, Пажеський корпус (1802), Демидівське училище вищих наук (1803), Царськосельський ліцей (1810), Імператорське вище училище правознавства (1835) та ін. Уже в «Попередніх правилах народної просвіти» (1803) вказувалося, що в «університетах викладаються науки [...] потрібні для всіх занять і різних видів державної служби», а «Університетський статут» (1804) офіційно узаконював положення про те, що в університетах «готується юнацтво для вступу в різні звання державної служби»¹⁷. Утім, як свідчать сучасні дослідження, студенти із збіднелих верств населення також часто присвячували себе «письмоводству»¹⁸. Очевидним наслідком цієї ситуації стало виникнення у другій половині XIX ст. спеціальних навчальних закладів середньої ланки, які спеціалізувалися на підготовці діловодів¹⁹.

Сформульовані «Генеральним регламентом» (1720) обов'язки службовців адміністративних установ – належне оформлення документів, надання об'єктивної інформації, суворе дотримання правил діловодства – не втратили актуальності й у XIX ст. Відтак позачасово-нагальним залишалося приведення практичної сфери роботи з документами у відповідність до вимог і новітніх форм контролю за організацією документообігу, механізму його впливу на виконання ухвалених управлінських рішень, оскільки «порядок діловодства був таким, що відомчий нагляд, нагляд керівництва виявився недостатнім для захисту інтересів самої адміністрації»²⁰.

Суттєвим проявом бюрократизації державного управління було стрімке нормативно-правове врегулювання діяльності вищих, центральних і місцевих адміністративних структур та їхнього персоналу. Багатоланковий управлінський механізм вимагав від персоналу неабияких зусиль для забезпечення реалізації указів і розпоряджень, зразкового діловодства. Як зазначив російський дослідник В. П. Мельников, центральні установи надсилали у відомчі, місцеві канцелярії сотні тисяч документів, процедура проходження яких була складною. Наприклад, кожний установчий документ чи запит мав пройти 36 діловодних операцій на рівні Комітету міністрів, 54 – на рівні губернського правління²¹. Тому у XIX ст. з'явилася величезна кількість актів, положень, інструкцій, що впорядковували здійснення діловодства з метою раціональної організації функціонування владного механізму та швидкого реагування державних службовців, установ на управлінські запити центру.

Нормативно-правові акти регламентували «порядок провадження справ у всіх міністерствах, департаментах і відділеннях», встановлювали ієрархію, форми й системи документів, фіксуючих їхню діяльність²². Динаміка діловодства XVIII ст. продукувала на початку XIX ст. чітке усвідомлення видово-жанрової специфіки документів залежно від статусу місця їхнього народження. Так, вищі органи управління при «спілкуванні» з підвідомчими установами оперували, наприклад, указами, повеліннями, постановами, провадженнями, приписами, а зворотний зв'язок-відповідь забезпечувався доповідями, рапортами, представленнями і доносами²³. У зв'язку з особливою увагою до ієрархічної субординації у центральному державному апараті ретельній уніфікації також було піддано форму всіх письмових зносин, тобто службове листування.

Від моменту утвердження «Загального заснування міністерств» (1811)²⁴ історики діловодства пропонують виокремити «виконавський», або «міністерський», період. Законодавчим актом установлювався порядок «ведення справ» у всіх міністерствах, підвідомчих їм департаментах і відділеннях²⁵. Так само, як і «Генеральний регламент», акт 1811 р. визначав основний зміст технології роботи з документами, а саме: їхньої підготовки, доповідання про зміст керівництву, узгодження, підписання, затвердження, доведення до виконавця тощо, себто ті процедури, що становлять суть діяльності канцелярії установи²⁶.

Розроблення нормативно-правових актів, які регламентували діловодство структурних підрозділів законодавчої, виконавчої та судової влади мало неоднопланові наслідки. По-перше, продукувалася значна кількість різного призначення і формату видань авторства здебільшого правників-практиків, присвячених узагальненню досвіду канцелярій різноманітних установ у справі укладання документів, уніфікації їхньої форми, організації тексту й інформації, щодо зразків оформлювання спеціальної документації²⁷.

По-друге, ретельно вивчалися принципи засади адміністрування як управлінського процесу за умови належно впорядкованої документальної комунікації на вертикальному й горизонтальному рівнях. Під впливом зовнішніх спонукань, а також логічного розвитку права відбувалося становлення адміністративного права²⁸. Цьому сприяли університетські кафедри, фахові товариства, практика закордонних нау-

кових відряджень професорів і студентів, з'їзди юристів та інші організаційні заходи. Конституювання адміністративного права нерозривно пов'язувалося зі становленням державного права, *державознавства* (рос. *государствоведение*), а також теорії управління, першість у розробленні яких належала правникам²⁹.

По-третє, як відзначалося вище, формувалася інститут державної служби, переглядалися функції чиновництва (виборного й призначуваного) різних рангів. Реформи Олександра II призвели до чіткої градації обов'язків канцелярських чиновників «вищого» і «нижчого» рівнів. Справедливим є зауваження М. І. Лазаревського про те, що різко змінилося розуміння поняття «канцелярія», яка відтепер сприймалася не лише як місце «підготовки справ до доповіді та доповідання справи», але й ще суто технічний осередок, найпростіша ланка документування, за яку відповідали канцелярські чиновники, добре обізнані з його технологічними особливостями, діловоди³⁰. Інакше кажучи, закріплювалося значення розмежування не тільки на рівні сприйняття канцелярії як структурної одиниці установи, а й її штатного розпису, персонального складу та професійних вимог до заміщення посад. Різним був соціальний і службовий статус категорій чиновництва, що відбивалося на розмірах посадових окладів, правах на пенсію та медичне страхування, на порядку звільнення, заохочуванні.

Вивчення історичних передумов народження документознавства передбачає ретельний аналіз розвитку діловодства в XIX ст. У центрі історичних студій маємо: його загальну характеристику як сфери практичної діяльності, нормативно-правове забезпечення діловодних процесів, творення традиційної форми документів, уніфікація різних рівнів зовнішньої організації, внутрішнього змісту документа, формування й розвиток систем документації³¹. Діловодство переживає суттєві трансформації, значною мірою пов'язані з реформами центрального державного апарату, основу яких заклали укази про заснування Комітету міністрів (1802), Державної ради (1810), міністерств (1802, 1811), а також указ про права та обов'язки Сенату (1802)³². Ця послідовність розкриває розуміння владою необхідності системного удосконалення всіх рівнів управління, а разом і ведення діловодства в горизонтальному й вертикальному напрямках управлінської ієрархії.

Визначення «міністерський період діловодства» застосовують тоді, коли йдеться про

цілеспрямоване зміцнення центрального апарату влади шляхом організації міністерств та викликані цим трансформації у діловодстві. Останньому властиві вища (порівняно з колезьким) правова регламентація, остаточне окреслення функцій *канцелярії* і встановлення її уніфікованого устрою, чітке визначення обов'язків службовців структурної частини установи. Проте, як відзначав Б. Г. Литвак, у цей період «канцелярські функції» виконувало все міністерство, усі підлеглі йому установи, весь державний апарат згори донизу, а власне «канцелярія» реалізувала вузькі функції самообслуговування, зміст яких полягав у реєстрації та «диспетчерському» регулюванні руху «паперів»³³.

Канцелярія на чолі з директором була складним утворенням, що об'єднувало відділення (столи), начальників «відділень, секретарів і необхідну кількість писарів»³⁴. Чітка державна регламентація оформлювання документів, зокрема їх структури і змісту, обумовила наявність у спеціальному законодавчому акті спеціальної частини, присвяченої письмоводству. Вивчення *«Загального заснування міністерств»* засвідчує ставлення до діловодства як технології розроблення та прийняття рішень. Канцелярія відігравала важливу роль у структурі міністерства, а її очільник мав не менший ранг, ніж директор будь-якого діючого департаменту. Стосовно статусу секретарів (статс-секретар, обер-секретар, державний секретар), то слід погодитись із Г. Ю. Коньковою, яка зауважила високий рівень їхнього авторитету, що відповідав 1–5 класам *«Табелі про ранги»* (1722)³⁵. Недарма міністр внутрішніх справ Російської імперії П. О. Валуєв у щоденнику записав: «Державний секретар – усе»³⁶.

Аналітичне розв'язання питань технологічного змісту, пов'язаних із документуванням і функціонуванням документів, сприяло виданню *«Керування до наочного вивчення адміністративного порядку проходження паперів у Росії»* (1858)³⁷. Наслідком ухвалення цього й інших нормативних актів, що деталізували окремі моменти діловодства, став вищий рівень підготовки управлінських документів та організації роботи з ними. Як зазначала В. Ф. Янкова, відбувалася спеціалізація канцелярій центральних органів влади (передусім міністерств), а також установ розгалуженої системи місцевого управління, виокремлювалися функції т. зв. «загального діловодства» й остаточно формувалися різні види діловодства, удосконалювався порядок оформлювання документів, що втілювалося в їхній уніфікації³⁸.

Уніфікація стала магістральним напрямом розвитку документування. Її сплеск припав на час реорганізації державного апарату. Ретельна дослідниця теми А. М. Сокова – зазначила, що тим, хто займався уніфікацією, було властиве сприйняття документа як цілісного, органічного симбіозу соціальної (змістової) і матеріальної (формальної) частин³⁹. Причому змістова частина його виявилася більш відкритою до змін, ніж формальна, що, зрештою, і підтвердили час та досвід. Видання детальних описів і суворих приписів щодо необхідного переліку реквізитів, встановлення єдиного розміру й виду (простий, гербовий) аркуша паперу (1833) та інші заходи вдосконалення внутрішньої і зовнішньої форми документа прискорили перегляд мовного аспекту документування з метою усунути штучне протистояння між сучасним мовленням та «канцелярськими» словесними архаїзмами⁴⁰.

Промовисто звучало питання оформлення документів згідно з установленими зразками, які через порушення вимог не набували юридичної сили⁴¹. Нагальність проблеми віддзеркалилася в підтримці традиції укладання своєрідних «письмовників», «азбук», «письмоводителів», «секретарів-письмоводителів», «кабінетних секретарів» попередніх століть модернізованого кшталту⁴². Додаткова прискіплива увага практиків до композиції текстової частини документа виявилася продуктивною. Поступове закріплення кутового розташування реквізитів і, як наслідок, зміна внутрішньої структури документа спричинили появу бланків спочатку в рукописному, а згодом – поліграфічному виконанні. Досягненням XIX ст. А. М. Сокова назвала виготовлення бланків друкарським способом⁴³. Уже в 1830-х рр. у нормативно-правових актах з'явилась вимога обов'язкового застосування бланків з метою «пришвидшення проходження і зменшення завантаженості канцелярських службовців»⁴⁴.

Витворення нової уніфікованої форми документа – фіксованої побудови його структури (розташування реквізитів) й організації тексту, як головного реквізиту – миттєво не витіснило попереднього досвіду, наприклад колезького діловодства. Проте їхнє співіснування увиразнило переваги одного й вади іншого, сприяючи бурхливому поширенню різного обсягу збірок бланків, побудованих згідно з загальними вимогами законодавства і трансформованих під впливом «побажань» конкретних відомчих норм. Зовнішні характеристики видів документів із зразками їхнього оформлення на бланковій основі подава-

лися у «*Формах донесенням і поданням департаменту зовнішньої торгівлі*» (1834), «*Формах канцелярському діловодству*» (1841) міністерства державних маєтностей, «*Інструкціях про порядок діловодства по Департаменту уділів*» (1883) тощо, які ілюструють адаптацію загальних правил документування до специфіки діяльності установи. Розвиток техніки фіксації інформації (машинопис, множильні пристрої), а з ним і форм документів сприяли їхній уніфікації, що також детермінувало становлення теорії діловодства.

Отже, у XIX ст. на зміну стихійній уніфікації документів прийшло усвідомлене впорядкування документованої управлінської інформації, а обов'язковедотримання встановленої форми документа набуло законодавчої сили. До цього часу складанню формулярів-зразків документів передувала практика, а з реформами В.П. Кочубея – М.М. Сперанського пов'язане завчасне визначення клаузул, обов'язкових для того чи іншого типу документа. Клаузули не тільки формалізували документ, а й полегшували роботу канцелярій, економлячи час для виконання різних операцій, пришвидшуючи «складення» документів, стандартизуючи їх. Розробленню обов'язкових формулярів різних видів документації, до якого вдався В. П. Кочубей, повинна була сприяти ще й ідентифікація документа, тобто усталений перелік реквізитів мав визначати «належності [...] не тільки до свого відділення, а й до свого столу і до самої справи», стаючи підставою для підтвердження їхньої оригінальності.

Дослідники відзначили видове урізноманітнення внутрішньої, зовнішньої управлінської документації, що відбиває і вмотивовує нову реальність їхнього побутування. Формам і видам документів дореволюційного діловодства (до 1917 р.) присвячено чимало праць, написаних спеціально в руслі документознавчої проблематики чи опосередковано до неї⁴⁵. Обговорюючи це питання, фахівці солідарні стосовно перспектив вивчення історії систем документації державного управління, що відкриє можливість розкрити закономірності формалізації й уніфікації структурних документних елементів⁴⁶.

У XIX ст. відбулася також чітка спеціалізація діловодства різних галузей державного управління (судова, військова, відомства духовних справ та ін.). Це конституювало уніфіковані системи відомчої документації. За 1802–1823 рр. у томах першого зібрання законів Російської імперії є понад 35 законодавчих актів із питань діловодства з додаванням різних формулярів документів. Якщо ж урахувати тематичні нор-

мативні матеріали міністерств, то кількість їх сягне 150. Особливою активністю відзначалися міністерства внутрішніх справ та фінансів, а також Синод. Найвищий рівень регламентації й уніфікації всіх видів документів було досягнуто, на думку фахівців, у військовому відомстві⁴⁷. Нагромадження традицій у галузі документування призвело до створення стійких формулярів, а поширення міністерського діловодства сприяло утвердженню тенденції до однопредметності, звуженню тематики і зменшенню обсягу інформації. Нормативно вводилися дві форми уніфікації текстів службових документів – трафаретна і таблична.

Тоді же спостерігалось різке зростання обсягів документальних потоків із відчутнішим домінуванням т. зв. «масової документації»⁴⁸. Окрім апробованих історичним досвідом і закріплених нормативно-правовими актами систем документації, зовнішніх сполучень між управлінськими структурами, удосконалювалася документація «внутрішньої діяльності» колегіальних органів – накази, протоколи, розпорядження тощо. Показове прагнення уряду впорядкувати діловодство, скоротити обсяг документопотоків через зменшення листування між відомствами. Спеціальною постановою від 1852 р. Державна рада рекомендувала міністерствам і відомствам вишукувати можливості скорочення листування і спрощення канцелярського провадження.

Справедливим є висновок про те, що «основні засади побудови документаційних систем завжди втілюють принципи й завдання системи управління, яку вони обслуговують»⁴⁹. Орієнтування на збереження в Росії сильної централізованої влади з урахуванням тривалого територіального розширення імперських володінь, здійснення контролю над уже анексованими землями, ефективне керування в поєднанні з «великими реформами» спричинили модернізацію документування й документальної комунікації, що продукувало теоретичне осмислення здобутків діловодства. Серед практичних наслідків такого реформування слід назвати скорочення обсягу документообігу у зв'язку з послідовними діями у цьому напрямі верховної влади, уряду, що виявилось, зокрема у делегуванні управлінських повноважень нижчим установам і посадовим особам⁵⁰.

Науковці одностайно відзначили неабияке значення реформ 1860–1870 х рр. для діловодних процесів, масштабів і обсягів документостворення⁵¹. Чинні з першої половини XIX ст.

відповідні нормативно-правові документи доповнювалися новими актами, спрямованими на впровадження конструктивних вирішень нагальних проблем галузі. Зростала потреба в оперативному інформаційному забезпеченні управління, що й зумовило модернізацію документування, відображену в його спрощенні. Поява новітніх засобів зв'язку (телеграф, телефон), фото- та фототехніки вплинула не лише на способи документування, але й продукування новітніх видів документів (телеграма, телефонограма, фото-, фонодокументи). Відбувалися й суттєві зміни у способі їхнього виготовлення, спричинені застосуванням мнотимових апаратів – гектографа, шапірографа, ротатора тощо. Ці та інші новації відкрили широкі можливості для діловодства.

Відзначимо зміцнення позицій *теорії діловодства* як системи узагальнювальних ідей, породжених тривалою практикою роботи з документами, яка конструюється відповідно до стратегії реформування управління. Яскравим підтвердженням висловленого припущення є праці М. В. Варадинова (1817–1886), В. М. Вельдбрехта, М. Л. Магницького (1778–1855), І. І. Ріхтера, в яких *узагальнювалися результати практичного діловодства, розроблялися початки його теорії*. Вони першими спробували визначити зміст діловодства, загальну схему документообігу, «життя документа» тощо. Відображення діяльності, яка документується (М. В. Варадинов), «правила, котрими канцелярія керується при складанні доповідних записок, журналів, визначень, актів загалом і виконавських паперів» (В. М. Вельдбрехт), «мистецтво творити листи і папери» (Ф. М. Наливкін) – у цих та інших роз'ясненнях змісту діловодства відбулося ставлення до нього провісників теорії, що проливають світло на вектори розгортання роздумів стосовно форми і сутнісного наповнення значення цього виду роботи з документами.

Перші фахові праці стосувалися вивчення конкретних питань діловодства, як-от класифікація документів чи формування окремих систем документації⁵². Спільним для них був об'єкт дослідження – управлінський документ, але шлях його пізнання, тобто предмет, визначався по-різному. М. Л. Магницькому належать спроби класифікувати окремі типи управлінської документації, проаналізувати їх із погляду лінгвістичних особливостей; М. В. Варадинову – класифікувати документи, що функціонують у державній установі, уніфікувати їхні форми,

дефініціювати термінологію діловодства, визначити правила організації документообігу; І. І. Ріхтеру – застосувати десяткову систему класифікації до документів казенних залізниць; В. М. Вельдбрехту – розробити правила діяльності канцелярій, визначити залежності документування від сфери функціонування документів тощо. Намагаючись окреслити зміст власних розробок, учені давали різні означення новій галузі наукової діяльності – «*теорія діловодства*», «*теоретичне діловодство*», «*документальне джерелознавство*», що свідчило про термінологічний пошук із-поміж новаційних дослідних напрямів.

Серед здобутків цього часу особливо поцінуємо працю В. М. Вельдбрехта «*Загальні основи російського діловодства з додаванням основних його форм*» (1854)⁵³. Про цей історіографічний факт в історії діловодства сказано чимало⁵⁴. Утім, наразі немає спеціальних розвідок, які б розкривали значення студій В. М. Вельдбрехта. На перших сторінках його праці діловодство проголошено *наукою* про канцелярські обов'язки⁵⁵, а все викладене далі доводить це положення. Дослідник ефективно переводить об'єкт студіювання у площину сфери управління. Неодмінною складовою будь-якої установи управлінської сфери, на думку автора, є канцелярія, відтак її, як осередок практичного діловодства, належно розглянуто. В. М. Вельдбрехт резонно зауважив, що статус, обсяг повноважень, також, як і її структура, визначаються місцем установи у загальній адміністративній ієрархії.

Незважаючи на специфіку кожної канцелярії, залежно від призначення установи, структурною одиницею якої та є, В. М. Вельдбрехт зауважив на подібності штатного розпису, а відтак і тотожності виконуваних функцій. Такими виконавцями, оперуючи термінологією автора, мали бути: *реєстратори*, або *журналісти*, що займалися прийманням і відправкою документів; особи, для провадження і зберігання справ під час ведення; *протоколісти*, які завідували б актами присутствія (протоколами); *архіваріуси* – особи, призначені для зберігання справ після їх завершення; *екзекутори*, *казначей* – для ведення господарської частини і «зовнішнього порядку установи»⁵⁶. Простий перелік посадових осіб, запропонований практиком, засвідчив те, що за функційними повноваженнями і призначенням канцелярія сприймалась як місце документування, реєстрації документації зовнішнього і внутрішнього обігу, початковий пункт його переміщення для виконання по горизонтальній

і вертикальній лінії управлінської ієрархії, а також зберігання.

«Траєкторія розгортання» розвідки – від штатного розпису канцелярії до змісту діловодства – виразилася у детальному описуванні особливостей «канцелярського устрою». Намагаючись віддзеркалити у загальних схемах влаштування бюрократичного апарату Російської імперії, В. М. Вельдбрехт підтвердив його визначальний вплив на діловодство, який убачався в обов'язках тих, хто займався створенням, розповсюдженням і зберіганням документів, а саме писарів, письмоводів і секретарів. Автор фіксує чіткий розподіл обсягу виконуваних робіт. Так, писар – це «реєстратор і виготовлювач, і писець (переписувач [документів]); [...] отримує папери, доповідає про них, виконує накази влади й зберігає справи»; письмовод розподіляє «справи канцелярії між різними столами, якими хоча й завідують писці, власне призначені для переписування, проте фактично представляють собою чини різних посад канцелярії, тому що досвідчені з них допомагають письмоводу – одні тим, бо ведуть вхідні та вихідні книги (реєстратори), інші – завідуванням певними особливими (форменими, механічними) галузями канцелярської праці (столоначальники), і у виготовленні паперів, які не вигадуються, а пишуться завжди в певних випадках, за певною формою і т. д.»⁵⁷. Розлога цитата тут доречна, оскільки прямо вказує на ускладнення діловодства настільки, що нагально постало питання не тільки розподілу обов'язків між його виконавцями, але й чіткого визначення їх функцій для того, аби спільна праця була продуктивною, без непотрібного дублювання, а «життя документа» на рівні установи мало завершений цикл. Схематичне узагальнення положень нормативно-правових актів кінця XVIII – першої половини XIX ст., що регулювали й визначали порядок ведення діловодства в установах різного відомчого підпорядкування й підзвітності, гілок влади, характеру ухвалення управлінських рішень (колегіальний, осібний), так само мало місце.

Загальне окреслення структури канцелярії логічно доповнювалося зауваженнями про «хід діловодства», а саме його порядок від часу потрапляння документів в установу до надходження виконавцям. Роздуми автора торкалися форми й змісту кожного етапу проходження документальної комунікації в канцелярії, опису супроводжувальних операцій, які відповідальні за їх проведення. Як виходець із практичної сфери юридичної науки, В. М. Вельдбрехт де-

монстрував особливе ставлення до документа як акту, покликаного встановлювати й регулювати правові відносини⁵⁸.

Оскільки діловодство розглядалося як невід'ємна складова управління, «особи, які належать до складу канцелярії, входять у коло діяльності влади, і навпаки, особи, котрі володіють владою, виконують канцелярські обов'язки»⁵⁹. Високий статус працівників канцелярії, визначений дослідником, свідчить про сприйняття їх не тільки як технічних укладачів документів і виконавців провадження справи, а й осіб, які здійснювали документальне забезпечення управління. Діловодство осмислювалося як факт управлінської сфери та процес поетапного документального оформлення рішень владних структур і виконання їх.

Надзвичайно високо В. М. Вельдбрехт оцінював належну компетенцію осіб, зайнятих діловодством, котрі повинні добре знати нормативні акти, що регулюють діяльність установи, уміти якісно оформлювати документи, готувати доповіді, огляди справ тощо⁶⁰. Значне місце відводилося розгляду окремих їхніх видів (довідні записки, укази, повідомлення, рапорти, подання, донесення і т. д.) із поясненням правил оформлення, змісту й ролі у сфері управління. Примітно, що у своїй праці дослідник подав зразки поширених документів. Отже, хоча В. М. Вельдбрехт і намагався окреслити загальні засади діловодства, утім його умовиводи базувалися на конкретних прикладах діяльності установ судової системи. Складно однозначно дати відповідь на питання, що це – вузькість бачення автором основ діловодства чи добра обізнаність із його особливостями повсюдно, яка й дозволила вільно узагальнювати, посиляючись на вибірковий досвід?

Праця В. М. Вельдбрехта стала провісником початку якісно нового етапу розвитку діловодства, що змусило наукові кола засумніватися у сприйнятті справочинства лише як практичної сфери роботи з документами, активніше поставитися до розроблення його теорії. Відтепер видання, що присвячувалися спеціальному діловодству, наслідували В. М. Вельдбрехта, обов'язково представляючи місце установи у загальній схемі виконавчої влади, окреслюючи структуру її канцелярії, подаючи типовий перелік документів, їхні зразки, функційні обов'язки відповідальних працівників тощо. Такими були, наприклад, посібники з діловодства М. В. Варядинова, І. І. Крашениннікова, П. В. Макалинського та ін⁶¹.

Організація діловодства на «окраїнних землях» Російської імперії XIX ст., загалом дублюючи діловодство центру, мала й деякі особливості, що зумовлювалося регіональною специфікою управління. Лише віднедавна розпочалося ґрунтовне розроблення діловодних питань, що стосуються певних регіонів. Це пояснюється розбалансуванням на початку 1990-х рр. бінарної позиції «метрополія – колонія» (у контексті існування СРСР) і поширенням інтересу до всього постколоніального, тобто такого, що «стосується періоду після здобуття незалежності»⁶². Так, історичний аспект діловодства викладено у монографічних дослідженнях В. С. Шандри⁶³. Зокрема, на тлі розгляду історії становлення і діяльності генерал-губернаторської форми управління в українських землях визначено роль, охарактеризовано функції й організацію роботи канцелярій Київського (1832–1914) та Малоросійського (1802–1856) генерал-губернаторств. Вивчаючи вплив політики центру в законодавчих актах, порушуючи питання конкретних дій державної влади щодо реалізації їх в межах ієрархії метрополітального і колоніального, науковець відзначила труднощі інтеграційних процесів, які переживала Російська імперія.

Актуалізується проблема ефективного функціонування бюрократичного апарату. Регіональні особливості та тенденції імперського розвитку в українських землях знайшли відображення в діяльності канцелярії генерал-губернатора, що за своєю суттю та напрямками дещо різнилася від установ, які діяли в інших окраїнних землях⁶⁴. Документування в генерал-губернаторській канцелярії провадилося за традицією російського діловодства. Так само діловодна практика, офіційно-ділова мова, види документації і рівень уніфікації створюваних документів адміністративних установ Галичини у період із 1772 по 1918 рр. цілком відповідали нормам австрійського діловодства⁶⁵. Отже, основним досягненням діловодства XIX ст., окрім практичної складової, стало «відкриття» теорії діловодства як породження абстрагованих накопичених знань. Студії з практичного діловодства рішуче уривають спробу розробити теорію діловодства і в такий спосіб підтримують тяглість дослідного напрямку, фактично передуючи документознавству. Удосконалення організації діловодства в органах державної влади тривало і на початку XX ст., породжуючи цікаві пропозиції розв'язання нагальних потреб роботи з документами⁶⁶.

Функціонування документів набувало особливого архівного виміру. Потенційні можливості

об'єктивних чинників удосконалення архівної справи в установі «висунули» на перший план не тільки класифікацію, експертизу цінності документів, укладання довідкового апарату архіву, власне, всього процесу архівування⁶⁷. Серед пріоритетних архівознавчих тем також – історія архівної справи, наукова евристика, класифікація та критика, технології зберігання документів. Вагомий внесок у розвиток архівознавства зробили В. Б. Антонович (1834–1908), М. Ф. Владимирський-Буданов (1838–1916), М. В. Калачов (1819–1885), І. М. Каманін (1850–1921), Д. Я. Самоквасов (1843–1911). Отже, в межах архівістики так само посилювалося усвідомлення важливості раціональної організації діловодної практики, головний об'єкт якої, після завершення виконання оперативної функції, із динамічного стану переходить у стан статичний, продовжуючи побутувати вже у статусі потенційного джерела інформації.

Слід відзначити також внесок правової науки у формування передумов розвитку наук документально-комунікаційного спрямування. «Навдивовижу виняткове» значення для юриспруденції, на думку Я. І. Баршева, мала діяльність II відділення його імператорської величності канцелярії (1826), яка кодифікувала й видала *«Повне зібрання законів Російської імперії»* (1830–1913), *«Звід законів Російської імперії»* (1832–1913)⁶⁸. Особливо слід поцінувати організацію при цьому відділенні навчального процесу для осіб, «найкращих за обдаруваннями і поведінкою», обраних із студентства, що мало, за задумом М. М. Сперанського, покласти початок юридичній освіті в Російській імперії⁶⁹. Крім професури Московського університету, яка спеціально запрошувалася для викладання майбутнім творцям права і держави нового зразка, студенти, продовжуючи збагачення у знаннях за кордоном, мали нагоду слухати лекції К. Ф. Айхгорна, К. Ф. Савінії, Л. фон Ранке, Г. В. Ф. Гегеля та інших уславлених представників німецької науки. Пізніше вони стали докторами права, професорами юридичних кафедр в університетах імперії, розповсюджуючи передові західноєвропейські ідеї⁷⁰.

На окрему згадку заслуговують грандіозні видавничі проекти II відділення. Підготовці до видання *«Повного зібрання законів Російської імперії»* та *«Зводу законів Російської імперії»* передувала напружена робота в архівах, спрямована на виявлення всіх правових актів, що супроводжувалося відповідними нормативно-правовою обробкою й археографічним опрацюванням. Ос-

нову правил і прийомів поведження з правовими актами становили досягнення німецької критики джерел і класичної дипломатики. Їм належало здійснити прорив не лише за формальною ознакою у творенні перших кодифікованих зводу чи зібрання, а й на логічному рівні випробувати та утвердити концепцію загальних критеріїв виконання робіт подібного спрямування й обсягу.

У другій половині XIX ст. масового поширення набули, за зразком західноєвропейських*, юридичні товариства автономного чи підпорядкованого (здебільшого університетським юридичним факультетам) статусу⁷¹, що об'єднали істориків, теоретиків, практиків права для вирішення нагальних проблем реорганізації судоустрою та судочинства, спровокованих судовою реформою 1860-х рр.⁷² Згуртуванню творчих сил юристів слугував і їхній перший з'їзд, що відбувся в Москві 1875 р.⁷³, а також неодмінні супутники розвитку науки, що підтримували новачки в теорії і практиці права, вивчали історію і забезпечували комунікацію між ними, – тобто фахові часописи⁷⁴. Про неабиякі успіхи юридичних товариств свідчить той факт, що упорядники систематичного покажчика до «Журнала міністерства юстиції» (1894) за десятиліття його побутування (1894–1904) передбачили у ньому спеціальний розділ про діяльність юридичних товариств⁷⁵.

Показовим було функціонування об'єднання правників при Санкт-Петербурзькому університеті (1877), яке мало у своєму складі три відділення – цивільного, адміністративного та звичаєвого права⁷⁶. На 1900 р. осередок налічував 348 дійсних членів і 97 членів-співробітників⁷⁷. Серед тих, хто зробив найбільший внесок у діяльність юридичного товариства, були Д. Б. Бер (1832–1903), М. І. Горчаков (1838–1910), О. О. Жижиленко (1873–1930?), М. Є. Ковалевський (1829–1884), А. Ф. Коні (1844–1927), М. М. Любошинський (1816–1889), С. В. Пахман (1825–1910), О. К. Ріхтер (1834–1897), М. І. Стояновський (1820–1900), В. Д. Спасович (1829–1906). Вони впродовж багатьох років здійснювали його проекти. Помітним напрямом діяльності цього товариства стало розроблення історії права, що спричинило створення комісії для збирання етнографічного матеріалу зі звичаєвого права, організацію публічних виступів, цільові наукові дослідження, видання спеціальних праць тощо.

Популярністю користувалися студії, пов'язані з історією судочинства, зокрема із становленням правового підходу до документа⁷⁸. Примітно, що поява у другій половині XIX ст. нового виду документа – фотографії, спонукала членів товариства до з'ясування перспективності використання її як доказу у правосудді⁷⁹.

Із Санкт-Петербурзьким юридичним товариством тісно співпрацювала російська група Міжнародної спілки криміналістів (1903), яка мала власний періодичний орган – «Журнал кримінального права і процесу» (1912)⁸⁰. Участь у діяльності товариства відомих правознавців – О. О. Жижиленка, П. І. Люблінського (1882–1938), М. П. Чубинського (1871–1943) – гарантувала не лише гідну репрезентацію досягнень російського права на міжнародній арені, а й плідну рецепцію окремих юридичних норм у внутрішню практику. Зокрема, це стосувалося обґрунтованого підходу до залучення документів як доказу законності певної дії чи бездіяльності⁸¹. Ці та інші приклади свідчать про прагнення учених раціонально сформулювати сукупність правил доведення правомірності апелювання до документів у прикладній сфері юридичної науки.

Успішно розвивалося державне (конституційне) право, що було викликане ускладненням управлінських схем і процесів, необхідністю реорганізувати вищий державний апарат, місцеві органи влади та самоврядування Російської імперії⁸². Наприкінці XIX – на початку XX ст. діловодство знайшло деталізований розгляд у державному праві. Окрім «конструкції державних закладів у Росії і державної служби»⁸³, загальної характеристики їх та визначення ролі у сфері державного управління, ця галузь права неухильно займалась унормуванням ведення / вчинення справи. Діловодство тлумачилося правниками не тільки як сукупність заходів, спрямованих на створення, розповсюдження документів, а й процедура підготовки, подання і затвердження справи для її реалізації. Словосполучення «діловодство Державної ради», «парламентське діловодство», «діловодство у Сенаті» означали: 1) порядок надходження; 2) підготовку до подання; 3) обговорення; 4) вирішення справи (на рівні відповідної установи). При цьому схема розкриття змісту кожного цього етапу у студіях із державного права виглядала типово: конкретні заходи, спрямовані на провадження питання, докумен-

* У Західній Європі перші юридичні товариства з'явилися у другій половині XIX ст. Наприклад, Тулузьку академію засновано в 1851 р., Лондонське юридичне товариство – у 1855 р., Берлінське – у 1858 р., а Мадридську академію правознавства і законодавства – у 1860 р.

тальне засвідчення поетапних дій⁸⁴. Коментуючи оперування юристами терміном «діловодство», доцільно відзначити його полісемантичність, що відкриває різнопланову перспективу вживання у XX–XXI ст. і неоднозначні екстраполяції практики на теорію. Студіювання діловодства на рівні термінологічної інтерпретації дає набагато більше ідей, ніж можна було б припустити⁸⁵.

Розвитку правового підходу до документа значно сприяла нотаріальна практика, яка також стала об'єктом прискільки уваги з боку реформаторів 1860-х рр. Посилаючись на нотаріальні законодавства Франції (1813), Австрії (1854), Баварії (1861) було розроблено нове *«Положення про нотаріальну частину»* (1866) як складову судових статутів Олександра II, що спричинило припинення «туманної діяльності колишніх нотаріусів і маклерів», удосконалило «порядок ведення й скріплення актів»⁸⁶. Вимогою часу стало підвищення освітнього цензу для нотаріусів, оскільки «в [їхніх] конторах [...] здійснюються найрізноманітніші й цінні операції, з'ясовуються найскладніші особисті та майнові стосунки контрагентів і майже все економічне життя народу проходить через контори нотаріусів»⁸⁷. Розроблені навчальні програми для вищої юридичної освіти передбачали оволодіння теорією та практичними засадами нотаріальної справи. На теоретичному рівні нотаріуси мали добре знати власні права й обов'язки, загальний порядок здійснення актів (у т. ч. і нотаріальних), а на практичному – вміти складати акти, робити з них витяги та копії, виконувати засвідчення, утилізувати визнані недійсними, приймати документи на зберігання тощо⁸⁸. Майбутнім нотаріусам належало також опанувати засади нотаріального діловодства. Під останнім розуміли сукупність заходів, пов'язаних зі створенням відповідних документів, їхню реєстрацію та провадження поточного архіву. Майже кожна позиція «програми» нотаріального діловодства передбачала розрізнення процедури документування. Наприклад, «форма і ведення загального абеткового покажчика», «форма і ведення книг документів, узятих на зберігання», «форма і ведення квитанційної книги», «форма і ведення грошової книги», «форма, ведення і висновки актової книги для актів про протести векселів» тощо. Ставлення до них, як системних об'єктів було серйозним, оскільки вимоги щодо укладання пред'являлися не тільки до змісту, а й до форми.

Із метою реалізації нотаріусами діловодних функцій було розроблено надзвичайно затребува-

ні часом докладні зібрання зразків оформлювання відповідної документації, найпомітнішими з яких стали видання О. Є. Гарнака та О. К. Плохотенка⁸⁹. Чітка регламентація складання актів і їхнього затвердження, посилений контроль за цим із боку держави підняли статус нотаріату на вищий рівень, зафіксувавши особливе ставлення до документа як свідчення правовідносин, усвідомлення його виняткового значення у системі доказів.

У другій половині XIX ст., крім нотаріального, удосконалювалися й інші «види діловодства», пов'язані з правовою практикою. Красномовними словосполученнями рясніли назви спеціальних видань: «діловодство судових приставів», «діловодство судових слідчих», «слідче діловодство», «судочинне діловодство», «діловодство кримінальних канцелярій» тощо⁹⁰.

Посилювалися вимоги до тих, хто прагнув обійняти посаду діловода, письмовода, секретаря чи писаря у системі правових установ⁹¹. Опосередковано це стало виявом визнання на суспільному і державному рівнях значущості кваліфікації для належного виконання кандидатами професійних обов'язків, а діловодства – як особливої сфери діяльності, що вимагає відповідного кадрового забезпечення. Освоєння досягнень західноєвропейського нотаріату виявлялося на рівні навчальних програм для юридичних факультетів університетів, нормативних актів, які регулювали діяльність нотаріусів, теоретичних досліджень, підвищенні уваги до фахової підготовки тощо. Запозичені надбання теорії й практики зарубіжних колег адаптувалися до потреб Російської імперії.

Цінною для науки кінця XIX – початку XX ст. була творчість відомого вченого, професора Санкт-Петербурзького університету О. О. Жижиленка⁹², котрий заявив про себе, як про дослідника системи доказів у судовій практиці, особливим видом чого був документ. Невід'ємною складовою основної лінії його досліджень був вдалий історико-порівняльний аналіз особливостей різних форм доведень. Такий підхід допоміг науковцю розкрити переваги документа порівняно з іншими доказами, довести, що письмове свідчення (а не усне, як, наприклад, показання свідків) – це об'єктивніша гарантія достовірності правових відносин. Йому належить фундаментальне студіювання феномена фальшування документів у суспільно-інституційному (зовнішньому) і концепційному (внутрішньому) вимірах – *«Підроблення документів. Історико-догматичне дослідження»* (1900), яке було кри-

тикою побутуючого тоді досвіду вивчення проблеми. Дотримуючись розповсюдженної в XIX ст. диференціації документів на публічні та приватні, автор сконцентрував увагу на правовому відгуку на виклик фальшування цих видів актів.

Це дослідження, що ґрунтувалося на досягненнях німецьких правників, акцентувало увагу на теорію документа, його генезі як письмового доказу, класифікації, концепційних засадах правового підходу до студіювання документальної фіксації інформації⁹³. Студії відомого юриста на тривалий час стали визначальними у вивченні фальшування документів, окресливши розбіжності в методологічних підходах різних європейських академічних кіл, університетських професорсько-викладацьких корпорацій, представників практичної роботи з документами. Започатковані ним ідеї сприяли не тільки утвердженню системи поглядів на документ, як акт письмового свідчення чи доказу у правовій практиці, а й накопиченню відповідних знань в історичних дисциплінах загалом і, зокрема, у джерелознавстві. Це породило цікаві дискурси, що розгорталися впродовж XX–XXI ст.

Помітною була праця С. В. Пахмана *«Про судові докази за давнім російським правом, здебільшого цивільним, в історичному їх розвитку»* (1851), в якій розкрито особливості документа як доказу у справі⁹⁴. Правнику вдалося лаконічно сконструювати образ очевидних підпорядкованих залежностей – письма й документа, документа і права, права та освіти, освіти й суспільних відносин, суспільних відносин і управління⁹⁵. Досліджуючи російські історичні джерела, автор побіжно ознайомив читачів з класифікацією «письмових документів» – публічних і приватних, їхніми номіналами, а також уніфікацією оформлювання, правилами укладання актів. Такий підхід «вивів» дослідника до аргументованого визначення шляхів забезпечення документів від фальшування, необхідного для доведення їхньої достовірності у судовій практиці.

Крім висловлених вище міркувань, проведемо ще одну лінію-пояснення зовнішньо-наукових спонукальних мотивів для розгортання галузей знань про документи – культурний контекст їхньої еволюції. Економічні, політичні процеси відбувалися за нових підходів у культурі, «продиктованих» осмисленням буття в дусі романтизму. Зростала популярність студій з історії, етнографії, фольклористики, мовознавства, літератури тощо, які могли сприяти виявленню доленосних духовних визначників розвитку кожного народу.

Романтична складова виразно виступала в організаційних перетвореннях існування науки. Для Росії XIX ст. також було властиве масове поширення «гурткової праці» серед шанувальників старожитностей та професійних істориків, філологів, правників тощо. Відтак виникнення товариств із метою пізнання «правдивого минулого», на основі широкої джерельної бази, попередньо зібраній завдяки археографічним експедиціям і археологічним пошукам, стало помітною ознакою століття. Як і в Західній Європі, у науку впевнено входили нові провідники ідей і засоби консолідації спільноти ентузіастів – фахові й науково-популярні часописи. Йдеться про «Вестник Европы», (1802), «Отечественные записки», (1818), «Журнал министерства народного просвещения», (1834), «Записки Императорского российского географического товариства» (1846), «Чтения в Обществе истории и древностей российских при Императорском Московском университете», (1846), «Русский архив», (1863), «Древности», (1865), «Древняя и новая Россия», (1875), «Исторический вестник», (1880), «Вестник археологии и истории», (1885), «Живая старина», (1890), «Научное обозрение», (1894) тощо.

Суттєвим штрихом до загального полотна під назвою «Історія науки» стало відкриття навчальних закладів. Доприкладу – археологічних інститутів у Санкт-Петербурзі (1877) та Москві (1907), що швидко здобули славу «вчено-навчальних закладів найвищих і найспеціальніших»⁹⁶. Результати їхньої діяльності не забарилися, і невдовзі про зібрання одностумців, спеціальні освітні заклади та наукову періодику заговорили як про діяльних промоторів розвитку дипломатики, архівознавства, мовознавства, сфрагістики, палеографії, джерелознавства, інших історичних галузей знань.

У таких умовах цілком природним було зростання інтересу до джерел інформації, зокрема, історичних, сприйняття їх продуктом цілеспрямованої людської діяльності, явищем культури. Масово поширювалася практика збирання й систематизації документів, їхнього наукового опрацювання та дослідження, видання з метою популяризації історичних знань, ствердження ідентифікуючих процесів епохи становлення європейських націй. Активними провідниками більшості подібних заходів стали археографічні комісії, церковно-історичні й історико-філологічні товариства, інші наукові об'єднання, зокрема Московське товариство історії та старожитностей російських (1804),

Імператорське товариство любителів природознавства, антропології й етнографії (1863), Імператорське Московське археологічне товариство (1864), Імператорське російське історичне товариство (1866), Імператорське російське військово-історичне товариство (1907) тощо. Їхня діяльність послужила могутнім стимулом розвитку галузей знань про документ, наукової критики. За рахунок теоретичних надбань спеціальних історичних галузей знань, методики дослідження джерел збагачувалася історична наука, зміцнювалося міждисциплінарне осмислення й узагальнення накопиченого емпіричного досвіду, дослідної практики джерелознавця, архівіста, бібліотекаря, діловода, усіх тих, хто працював із документами чи займався їх студіюванням.

Поширення практики публікації джерел актуалізувало питання належного представлення їх у вигляді іншої форми існування – друкованої, що сприяло розвитку археографічної думки, зокрема методики публікації документів. Перший російський досвід системного формулювання методів видання історичних джерел з'явився у XVIII ст. і був пов'язаний з іменем М. І. Новикова (1744–1818)⁹⁷. Розроблені ним археографічні правила передбачали: 1) довідковий супровід документів, що складався з покажчиків і приміток «на темні місця і слова», а також зазначення «звідки одержано список, де перебуває оригінал і яким почерком написано – старим чи новим»; 2) адаптацію систем літочислення; 3) точну передачу тексту без зміни правопису, виправлень і скорочень⁹⁸. Такий підхід відповідав досягненням технології підготовки рукописних матеріалів до друку, що склалася тоді у Західній Європі (зокрема, у Німеччині та Франції)⁹⁹ і виявився прогресивним. Із часом правила видання документів М. І. Новикова було переглянуто й модернізовано залежно від рівня розвитку галузей знань про документ у руслі комплексного манускриптознавства¹⁰⁰.

Поступовий рух археографічної думки щодо розуміння історичного документа як завершеної і «герметично закритої» від утручань при зміні форм існування цілісності спричинив відому дискусію початку XIX ст. між О. М. Оленінін (1763–1843), Р. Ф. Тимковським (1785–1820) і К. Ф. Калайдовичем (1792–1832)¹⁰¹. Упорядкування засад наукової критики історичних джерел переконало дослідників у значенні вертикального зрізу тексту документа, тобто виявлення його першої редакції та з'ясування послідовності нашарувань текстових змін, а от-

же, актуалізувало проблему доцільності дослівного відтворення змісту документа або, навпаки, демонстрування еволюції різночитань тексту, його виправлень, доповнень, інших змін. Археографічне опрацювання документів сприяло вивченню закономірностей змінності тексту, суб'єктивних та об'єктивних факторів виникнення редакцій рукопису, відкривало перспективи успішного нагромадження текстологічних знань.

Методичні рекомендації з буквального відтворення тексту О. М. Оленіна, комплексного коментованого видання документів Р. Ф. Тимковського, К. Ф. Калайдовича і П. М. Строева, порядок укладання довідкового апарату (іменний, географічний, предметний, систематичний покажчики) до археографічної публікації М. Г. Устрялова (1805–1870) були високо поціновані членом Петербурзької археографічної комісії (1834), розробником *«Правил для керівництва при виданні актів Археографічної експедиції»* (1835), Я. І. Берєдниковим (1793–1854). *«Правила для керівництва ...»* – узагальнений взірєць археографічних знань першої половини XIX ст. у сфері наукової критики документів, досягнення публікаторської діяльності¹⁰². Справедливими є міркування О. О. Ковальчук про зміцнення ставлення до документа як історичної пам'ятки, оточеної «атмосферою тлумачення» з усіма її атрибутами – передмовами, післямовами, коментарями, словниковими додатками, примітками, що живили появу спеціальних досліджень, присвячених окремим історичним джерелам¹⁰³.

Подальше наслідування *«Правил для керівництва...»* збагачувалося узагальненням методичних прийомів історико-філологічного вивчення джерел і їхнього видання. Розвиток класифікації документів відбився на появі нового виду археографічних публікацій, зміст і методика укладання яких узалежнювалася від видової специфіки джерел інформації, що наочно продемонстрували грандіозні науково-видавничі проекти – *«Повне зібрання російських літописів»* (1841), *«Акти, що стосуються юридичного побуту давньої Росії»* (1857–1901), *«Збірник Московського архіву міністерства юстиції»*, (1913–1914) та ін. Удосконалення правил підготовки і видання рукописів на рубежі XIX–XX ст. відбувалось за трьома напрямками: вивчення орфографічних і граматичних особливостей тексту; критичне відтворення документів при підготовці до друку, якісне оформлення довідкового апарату.

На тлі укорінення сприйняття документа як цілісної, взаємозалежної єдності форми і змісту постала вимога опису стану збереження, матеріальних основи й конструкції, обґрунтування методики вивчення його зовнішньої характеристики. і хоча уніфікованих правил археографічної підготовки до друку документальних матеріалів в XIX ст. не з'явилося, утім досягнення різних наукових інституцій через плекання варіативності пропозицій сприяли згодом вирішенню найважливіших теоретичних і практичних питань археографії, зокрема розробленню типів та форм збірок документів, виявленню, відбору й коментування їх, від яких залежали якість і спрямованість публікацій.

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. можливості і здобутки вивчення історичних документів як джерел інформації демонстрували відомі історики, мовознавці, літератори – Д. М. Бантиш-Каменський (1788–1850), І. М. Болтін (1735–1792), Є. О. Болховітінов (1767–1837), К. Ф. Калайдович (1792–1832), М. М. Карамзін (1766–1826), Г. Ф. Міллер (1705–1783), М. І. Новиков (1744–1818), М. П. Погодін (1800–1875), М. І. Сухомлинов (1828–1901), В. М. Татищев (1686–1750), А. Л. Шлецер (1735–1809) та багато інших представників різних наукових шкіл, течій і напрямів. Їм належить розроблення історії історичних джерел, проблем класифікації, терміносистеми, методики вивчення, загалом теоретичних, науково-методичних питань, спровокованих написанням державниками фундаментальних історичних праць, дискусіями П. М. Строева зі «скептиками» кола М. Т. Каченовського, археографічними експедиціями (проекти П. М. Строева – Я. І. Берєднікова)¹⁰⁴, діяльністю антикварів, університетських кафедр, наукових і громадських гуртків, товариств тощо.

Час зміцнив традиції вивчення історичних джерел. Б. Г. Литвак зазначав, що «конкретні потреби суспільства вимагали встановлення в найширшому розумінні достовірності документів, які зберігалися в архівах для [...] практичних, а не науково-історичних потреб», а відтак спостерігаємо «початок джерелознавчого знання, котре поступово розросталося до окремих джерелознавчих дисциплін», що одержали назву «допоміжні історичні дисципліни»¹⁰⁵. У другій половині XIX ст. – на початку XX ст., за умов переходу від описового і порівняльного методу текстологічних спостережень до методу логічно-сміслового й історичного аналізу, ідеї «очищення, розшивки» текстів (за К. М. Бестужевим-

Рюміним) були продовжені на вищому дослідному рівні. Розгляду історичних джерел відводилося важливе місце в університетських джерелознавчих / історіографічних курсах С. М. Соловйова й В. О. Ключевського.

Помітною науковою справою, що здобула велику славу в галузі джерелознавства наприкінці XIX – на початку XX ст., став джерелознавчий семінар О. С. Лаппо-Данилевського. Справжні зрушення у джерелознавстві відбулись із появою праці «*Методологія історії*» (1910–1913) цього петербурзького вченого. Наслідуючи Ф. Шлесермахера, науковець проводив розмежувальну сутнісну лінію між інтерпретацією та критикою історичного джерела. Основу його роздумів склала переконаність у тому, що інтерпретуються лише ті джерела, які, через неоднозначність «форм і висловів, надлишкову багатоманітність чи багатослівність, уживання деталей, слів і термінів не відразу піддаються розумінню», а існування «чужого я та його одухотвореність, подібну з [...] власною»¹⁰⁶, не можна сприйняти на емпіричному рівні. О. С. Лаппо-Данилевський ґрунтовніше розвинув твердження про необхідність вивчення документа як явища культури, продукту соціальної діяльності, «людської психіки», породження часу. Намагаючись вибудувати цілісну «методологію історії», дослідник прагнув подолати відірваність джерела від «умов і форм суспільного життя, завдяки яким вони виникли», необґрунтовану вибірковість методів наукової критики, відчутне ігнорування присутності «авторської позиції» в документі. Було запропоновано модель дворівневого історичного пізнання з окресленим колом самостійних проблем: «дійсність – джерело» та «джерело – автор», що мало сприяти вивченню документа на якісно новому рівні, подоланню розриву між теорією й емпірією¹⁰⁷.

Своєрідним зразком «суміші» методологій позитивізму та марксизму стали ідеї вченого, котрий ніколи не приховував визначальних джерел свого наукового світогляду – праці баденської або південно-західнонімецької школи неокантіанства. Він обстоював широке розуміння історичного джерела як «всякого реально наявного об'єкта, який так чи інакше служить для пізнання іншого об'єкта»¹⁰⁸. Усі джерела історик поділяв на дві категорії: джерела історичного знання у природничих науках і джерела знань історичної науки. Якщо перші тлумачилися джерелознавцем як «витвір природи», то другі – як «витвір людини», ре-

зультат її свідомої діяльності, «об'єкт, який сприймається причинно-наслідковим у психологічному розумінні»¹⁰⁹. Звідси походить заперечення об'єктивності історичного джерела, загалом будь-якого джерела інформації, доведення суб'єктивності його природи.

Запропонована О. С. Лаппо-Данилевським класифікація джерел базувалася на основі таких критеріїв: пізнавальна цінність (внутрішній зміст) і матеріальний образ. Зауважмо, комплексні засади вивчення історичного джерела відповідали «духові» часу, коли утверджувалося системне студіювання джерела інформації як взаємозалежної єдності форми й змісту. Класифікуючи історичні джерела, дослідник виокремлював два їх види: речові пам'ятки, які зображають певний факт, і пам'ятки словесні та письмові, що його означають. Обмірковування вченим змісту «зображувані» й «означувані» джерела інформації консеквентно продовжило теорію символів у джерелознавчому контексті Ш. В. Ланглуа і Ш. Сеньобоса. Розрізняючи їх, науковець доводив, буцімто символ, який виокремлює явище, виникає внаслідок свідомого ставлення до нього того, хто ним користується, має чітко окреслене «значення, асоційоване з відомим образом», витлумачення якого і становить основне завдання науковця, котрий досліджує документ¹¹⁰.

Підтримуючи репліку В. О. Штоффа про те, що «моделі ніколи не полишали арсенал науки»¹¹¹, відзначимо неоціненність досвіду застосування О.С. Лаппо-Данилевським методу моделювання формуляру актів як шляху їх пізнання. Науковець, котрий виступив послідовником неокантіанської концепції історичного джерела, віддаючи перевагу «уважному зчитуванню» зображуваного й означуваного, виявленню значень символів і знаків, іншим глибоким рефлексорним критичним процедурам вивчення, утверджував системний, комплексний підхід до документа як джерела інформації на психолінгвістичному, семіотичному, прагматичному рівнях.

Яскравим віддзеркаленням тематичних наукових пошуків стала полеміка між П. М. Мілюковим і О. С. Лаппо-Данилевським, що продемонструвала різні підходи до критики історичного джерела московської (проблемної) та петербурзької (джерелознавчої) історичних шкіл. За влучним зауваженням І. М. Гревса,

з'ясування справедливості міркувань кожного з них, як і їхніх послідовників, стало наслідком прагнення об'єктивізувати історичне знання за допомогою раціонального синтезу «думки й емоцій», верифікації ідеї В. Дільтея про «чужу одухотвореність», існування в історичній науці проблеми «іншого я». Звідси походять пропозиції формалізації, «системної класифікації» історичних джерел, застосування клаузульного аналізу, математичних методів, а особливо – формування історико-психологічних засад дослідження присутності автора в тексті історичного документа, що стало своєрідним знаком часу. Теоретичні знахідки вченого і їхнє значення для складання історичних передумов становлення документознавства мають стати об'єктом окремого дослідження.

Ідея розмежування інтерпретації та критики знайшла прихильників, зміцнивши герменевтичний і текстологічний напрями у джерелознавстві. На межі XIX–XX ст. текстологічний напрям джерелознавчих студій переважав герменевтичний. Яскравим прикладом утвердження новітніх текстологічних підходів до вивчення історичних документів став розвиток наприкінці XIX – на початку XX ст. літописознавства, теоретичну основу якого склали праці О. О. Шахматова (1864–1920), який залишив цікавий спадок з історії літописання (особливо київського), зокрема розгорнуте дослідження *«Повісті временних літ»* (1116)*, студії з історичної морфології руської мови та реконструкції початкових літописів. Завдяки методу логічно-смыслового аналізу дослідник довів можливість установлення початкових літописів на основі вивчення всіх видів пам'яток. Починаючи з праць філолога, кожен літописний звід розглядають як самостійний цілісний твір, що має ідейну спрямованість та складну структуру. Порівнюючи всі доступні списки літописів, науковець виявив спільні й відмінні місця у «великому тексті», згрупувавши їх за редакціями, пояснюючи при цьому текстові розходження. Посилаючись на досвід конкретних досліджень, О. О. Шахматов довів, що подібність на певному рівні групування текстів указує на єдиний протограф усіх списків. Зіставлення реконструйованих гіпотетичних зводів дало змогу не тільки виявити їхні спільні риси, але й відтворити ймовірні вихідні літописні тексти. Висновки

* Сумніви стосовно оригінальності *«Повісті минулих літ»* (літопис проголошується твором XVIII–XIX ст.) висловлювали А. Мазон, О. О. Зимін, Е. Кінан та ін. Проте дискусія наразі незавершена, відтак залишається очікувати на «останнє» авторитетне слово.

О. О. Шахматова підтвердилися після відкриття *Московського зводу* 1408 р., існування якого передбачив науковець. Вивчаючи та порівнюючи відомі йому списки *«Повісті минулих літ»*, він першим зробив припущення щодо походження так званого *Початкового* чи *Києво-Печерського зводу* (1093) від *Давнього київського* (1037), *Києво-Печерського* (1073), *Новгородського* (1079) зводів.

Дослідження О. О. Шахматова були новаторськими. В основі його методики вивчення наративних джерел лежало визнання літописного *тексту твором, що складався з окремих зводів*. Завершений на певному етапі текст літопису став об'єктом структурного аналізу, реалізованим завдяки текстологічному підходу. Висновок його попередників про літописи як збірки «різномасового історичного матеріалу», які можна розкласти на окремі порічні записи, повісті, місцеві «літописці», науковець розвинув до положення про те, що джерелами більшості зводів були інші зводи, а не окремі тексти. Серед когорт талановитих вихованців О. О. Шахматова слід згадати Б. В. Томашевського (1890–1957), автора книги *«Письменник і книга. Нарис текстології»* (1928). Широкий діапазон наукових інтересів та ерудиція дослідника заважають легко, а тим більше однозначно класифікувати цю працю. Очевидною є спроба узагальнити досвід однодумців-попередників і сучасників, різнобічно проаналізувати проблему обмеженості (чи необмеженості) вивчення тексту, що сприяло появі нових, надзвичайно цікавих прикладів аналізу тексту, його інтерпретації, формуванню теорії семіотики та структурної лінгвістики.

З'явилися підсумкові праці із СІД, які репрезентують результати галузевих досліджень, проваджених упродовж ХІХ ст. Такими стали студії І. Є. Андреевського (1831–1891), М. В. Калачова (1819–1885), Д. Я. Самоквасова (1843–1911) з архівознавства, М. П. Лихачова (1862–1936) з дипломатики, Ф. І. Буслаєва (1818–1897), В. С. Іконникова (1841–1923), Є. Ф. Карського (1861–1931), О. І. Кирпичникова (1845–1903), О. І. Соболевського (1857–1929), І. І. Срезневського (1812–1880), П. О. Лавровського (1827–1886) з палеографії й епіграфіки, О. Б. Лакієра (1826–1870), М. П. Барсукова (1838–1906), О. В. Орешникова (1855–1933) із сфрагістики, К. М. Бестужева-Рюміна (1829–1897), М. Т. Каченовського (1775–1842), О. С. Лаппо-Данилевського, П. М. Мілюкова, П. М. Строева (1796–1876) з історичного джерелознавства та багатьох

інших, які гідні бути відзначеними як вагомі досягнення у царині СІД, базовані на вивченні форми й змісту документа, організації роботи з ним¹¹². Як зауважив О. М. Большаков, «панівні прогресивні рухи в історичній науці утверджують узагальнення практики на рівні відповідних їй теоретичних умовиводів»¹¹³. Головною рисою розвитку галузей знань про документ у ХІХ ст. було урізноманітнення наукових напрямів його вивчення на тлі поглиблення традиційної проблематики. Всебічне й цілісне представлення документа у різних вимірах існування, співвідношення індивідуального й колективного у змісті й формі цього соціального феномену, перспективне освоєння новітніх технічних можливостей для документування стали основними дискурсами розвитку наук документально-комунікаційного циклу.

Підсумовуючи, зробимо декілька висновків. По-перше, початок нового періоду розвитку російського діловодства, який одержав назву «міністерського», традиційно пов'язують із реорганізацією органів влади й управління. Особливістю періоду стало оновлення його технологій, що позначилося на підготовці управлінських документів та організації роботи з ними, поглиблення спеціалізації діяльності канцелярій. Відбувалося виокремлення функцій т. зв. «загального діловодства» в управлінні, остаточно склалися види діловодства на підставі сформованості відповідних систем документації. Нормативно й законодавчо модернізувався порядок ведення справ, підготовки текстів, їхнє оформлювання із застосуванням методів уніфікації форм і змісту документів. Спостерігалось різке зростання обсягів потоків документації, що було зумовлене соціально-економічними чинниками та політичними перетвореннями в державі.

Науково-технічний прогрес викликав зміни в організації сфери управління. Новітні засоби праці канцелярій, підвищені вимоги до функціонування управлінського апарату, складення документів, організації документообігу спричинили пошук шляхів раціоналізації діловодства, а отже, науково-теоретичних і технологічних студій у цій галузі. Тоді ж відбулося формування теорії діловодства, об'єктом уваги якої стали документ, шляхи його удосконалення, специфіка середовища створення та функціонування, закономірності документальної комунікації, а також фахова компетентність діловода.

По-друге, важливу роль для еволюції галузей знань про документ відіграли історична (зокрема СІД), філологічна, правова науки. Їм нале-

жить зміцнення позицій критичного аналізу та системи прийомів дослідження, орієнтованих на властивості джерел¹⁴. Сукупні старання науковців спрямовувалися на вилучення всієї можливої соціальної інформації наявної в документі, за усталеною схемою: середовище, умови створення; соціальні, професійні, психологічні й інші характеристики його автора; встановлення обставин, історії, факторів творення тексту та наступного його функціонування; інтерпретація змісту і форми.

По-третє, міждисциплінарні студії розширили спектр дослідних об'єктів, збагатилися новими прийомами вивчення, комплексними студіюваннями на стику різних наук. Складні інтеграційні процеси відбилися на теорії документа, трансформуючи гносеологічний об'єкт, предмет, збагачуючи методологічно галузі науково-практичної діяльності, які мають справу з документами. Зрештою, на нашу думку, не буде перебільшенням твердження, що розвиток перших галузей знань про документ чітко зміцнив ідею науки або комплексної сукупності знань про управлінську документацію, підштовхуючи дослідників удатись до історичних, теоретичних і методологічних узагальнень.

¹ Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2005. – 427 с.

² Слід зазначити, що до 1864 р. судова влада, як елемент державної, структурно і функційно не була відокремлена від адміністративного управління. Не випадково К. Д. Кавелін і В. І. Сергєєвич відзначали, що для правосвідомості громадян до судової реформи властиво було ототожнювати дієслова «судити» й «управляти». Такої ж думки дотримуються й інші дослідники, вважаючи, що судові функції тривалий час означали управлінські (див., наприклад: Готьє Ю. В. Отделение судебной власти от административной // Судебная реформа. – Москва, 1915. – Т. 1. – С. 181; Иванова Н. А. Формирование основ государственной службы России во второй половине XV–XVI вв.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. – СПб., 2002. – С. 5; Кавелін К. Д. Основные начала русского судоустройства и гражданского судопроизводства в период времени от Уложения до Учреждения о губерниях. – М.: Тип. Августа Семея, 1844. – С. 13; Петров К. В. «Прецедент» в средневековом русском праве (XVI–XVII вв.) // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 81; Сергєєвич В. И. Древности русского права. – СПб., 1908. – Т. 2. – С. 432 та ін.).

³ Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России: [учеб. для студ. высш. учеб. заведений по спец. «Историко-архивоведение»]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк.,

1983. – С. 14–15.

⁴ Калягин В. А. Политические взгляды М. М. Сперанского. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1973. – 49 с.; Катетов И. В. Граф Михаил Михайлович Сперанский как религиозный мыслитель. – Казань: Тип. Казан. ун-та, 1889. – 350 с.; Коркунов Н. М. Теоретические воззрения Сперанского на право // Журнал министерства народного просвещения. – 1894. – № 10. – С. 336–342; Морозов В. И. Политические взгляды и конституционные проекты М. М. Сперанского. – СПб.: Нестор, 2000. – 61 с.; Осипенко С. В. Политико-правовые взгляды М. М. Сперанского // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 8: История. – 2006. – № 2. – С. 90–105; Чибиряев С. А. Великий русский реформатор. Жизнь, деятельность, политические взгляды М. М. Сперанского. – М.: Наука, 1989. – 213 с.; Шандра В. С. Доля великого реформатора // История Украины. – 2006. – № 19. – С. 1–5; Raeff M. Michael Speransky, Statesman of imperial Russia. 1772–1839. – 2 vd rev. ed. – Hague, 1969. – 397 p. та ін.

⁵ Осипенко С. В. Политико-правовые взгляды М. М. Сперанского // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 8: История. – 2006. – № 2. – С. 105.

⁶ Нелидов Н. Юридические и политические основания государственной службы. – Ярославль: Тип. Губ. зем. управы, 1874. – С. I.

⁷ Государственная служба // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб.: Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1893. – Т. 9 (17). – С. 392. – Підп.: А. Я.

⁸ Мельников В. П. Государственная служба в России: ист. опыт: учеб. пособие. – М.: Изд-во РАГС, 2005. – С. 49–50.

⁹ Там же. – С. 50.

¹⁰ Зайончковский П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX веке. – М.: Мысль, 1978. – С. 67, 221.

¹¹ Корелин А. П. Дворянство в пореформенной России, 1861–1904 гг.: состав, численность, корпоративная организация. – М.: Наука, 1979. – С. 26; Писарькова Л. Ф. От Петра I до Николая I: политика правительства в области формирования бюрократии // Отеч. история. – 1996. – № 4. – С. 35.

¹² Троицкий С. М. Русский абсолютизм и дворянство в XVIII в. Формирование бюрократии. – М.: Наука, 1974. – С. 216.

¹³ Демидова Н. Ф. Бюрократизация государственного аппарата абсолютизма в XVII–XVIII вв. // Абсолютизм в России (XVII–XVIII вв.): сб. ст., посвящ. семидесятилетию со дня рождения и сорокалетию науч. и пед. деятельности Б. Б. Кафенгауза. – М.: Наука, 1964. – С. 206–242; Штранге М. М. Демократическая интеллигенция в России в XVIII веке. – М.: Наука, 1965. – 306 С. та ін.

¹⁴ Елпатьевский А. В. Документирование прохождения государственной службы в России XVIII–XIX веков // Тр. ВНИИДАД. – 1974. – Т. 5, ч. 1. – С. 158.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Лазаревский Н. И. Лекции по русскому государственному праву. Т. 2: Административное право. Ч. 1: Органы управления. – СПб.: Тип. акционерного о-ва «Слово», 1910. – С. 70.

¹⁷ Мельников В. П. Государственная служба в России ... – С. 175.

¹⁸ Дудырев Ф. Ф. Российское юридическое образование в эпоху реформ (опыт сравнительно-исторического анализа) // Государство и право. – 2005. – № 1. – С. 90.

¹⁹ Бездрабко В. В. Управлінське документознавство: навч. посіб. – 2-е вид. зі змінами і допов. – К.: Четверта хвиля, 2006. – С. 15.

²⁰ Лазаревский Н. И. Лекции по русскому государственному праву. – С. 229.

²¹ Мельников В. П. Государственная служба в России ... – С. 237.

²² Сокова А. Н. О создании русской традиционной формы документа в делопроизводстве госучреждений XVIII – начала XX в. // Тр. ВНИИДАД – 1974. – Т. 5, ч. 1. – С. 211.

²³ Там же. – С. 213–214.

²⁴ Общее учреждение министерств: манифест от 25 июня 1811 г. // Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. 31. – № 24686. – С. 686–719.

²⁵ История делопроизводства в СССР: учеб. пособие / МГИАИ; под ред. Я. З. Лившица и В.А. Цикулина. – М., 1974. – С. 37.

²⁶ Кузнецова Т. В. История профессии документоведа в XIX–XX вв. // Делопроизводство. – 2003. – № 1. – С. 74.

²⁷ «Деловые бумаги»: (образцы и формы): общедоступ. руководство по сост. всевозмож. юрид. и др. прошений, актов, договоров, жалоб документов и т.п. / сост. В. Л. Анцов. – 9-е изд., испр. и доп. – СПб.: Кн-во А. Ф. Сухова, 1912. – 153, VII с.; Варадинов Н. В. Делопроизводство: руководство к сост. всех родов деловых бумаг и актов по данным формам и образцам: в 2 т., 4 ч. – СПб.: Тип. Ретгера и Шнейдера, 1873. – [Т. 1]. – [694] с.; [Т. 2]. – [592] с.; Вельдбрехт В. Общие основания русского делопроизводства с приложением основных его форм. – СПб.: Тип. Я. Трея, 1854. – 122, II с.; Образцы и формы деловых актов и бумаг: руководитель для неопытных в судебном делопроизводстве, как к самозащитению в мировых и общих судебных местах, так и к составлению и писанию без помощи адвоката всех вообще актов и бумаг, как-то: прошений, жалоб, апелляций, договоров, контрактов, духовных завещаний, дарственных записей, рядных, доверенностей, купчих, закладных и вообще всех образцов и форм и деловых бумаг, требующихся в новых судебных учреждениях. Т. 1–2 / сост. А. Гарнак. – 2-е изд. – М.: Тип. Ф. Иогансон, 1873. – 1204 с.; Ильишечев Ф. Образцы следственного делопроизводства. – СПб.: [Изд. юрид. книж. магазина Н. К. Мартынова], 1913. – 245 с.; Крашенинников И. Делопроизводство в канцеляриях уголовных отделений окружного суда: справ. кн. для г.г. канд. на судеб. должности. – М.: Юрид. книж. магазин «Правоведение» И. К. Голубева, 1909. – 64 с.; Макалинский П. В. Образцы делопроизводства судебных следователей: приложение к 5 изд. Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах. – СПб.: Н. К. Мартынов, 1901. – 232 с.; Образцы и формы деловых бумаг: письма, прошения, судопроизводственные бу-

маги, коммерческая корреспонденция, договоры, обязательства и справочные сведения / сост. Н. К. Мартынов. – 4-е изд., испр. и доп. – СПб.: Юрид. книж. магазин Н. К. Мартынова, 1910. – 4, 250, XIV с.; Плохотенко А. К. Полная программа испытаний на должность нотариуса. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. книж. магазин «Правоведение» И. К. Голубева, 1913. – 46, [2] с. та ін.

²⁸ Корф С. А. Административная юстиция в России: в 2 т., 3 кн. – СПб., 1910.

²⁹ Градовский А. Д. Собрание сочинений. Т. 9: Начала русского государственного права: в 3 ч. – 2-е изд. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1907–1908. – Ч. 1: О государственном устройстве. – VI, 390, XC с.; Ч. 2: Органы управления. – [4], 580 с.; Ч. 3: Органы местного управления. – VI, 602, CLXXXI с.; Карнович Е. П. Русские чиновники в былое и настоящее время. – СПб.: Тип. П. П. Сойкина, 1897. – 128 с.; Катаев И. М. Дореформенная бюрократия по запискам, мемуарам и литературе. – СПб.: Типо-лит. «Энергия», 1914. – 180 с.; Коркунов Н. М. Русское государственное право: пособие к лекциям. Т. 1–2. – 6-е изд. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1908–1909; Нелидов Н. К. Юридические и политические основания государственной службы. – Ярославль: Тип. Губ. зем. управы, 1874. – 282 с.; Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Т. 1. – СПб.: Тип. Т-ва «Екатерингофское печатное дело», 1909. – 318 с.; Чичерин Б. Н. Курс государственной науки. Ч. 1–3. – М.: Типо-лит. т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1894–1898 та ін.

³⁰ Лазаревский Н. И. Лекции по русскому государственному праву. Т. 2: Административное право. Ч. 1: Органы управления. – СПб.: Тип. акционерного о-ва «Слово», 1910. – С. 74.

³¹ Виноградова Л. В. Основные виды документов Сената и организация его делопроизводства // Некоторые вопросы изучения исторических документов XIX – начала XX века. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1967. – С. 111–132; Горленко А. Ф. Справка из истории законодательства о письмоводстве и делопроизводстве в военном ведомстве в дореволюционной России. – М., 1964, [машинопись]; Зайончковский П. А. Законодательные акты и материалы официального делопроизводства XIX века как исторический источник // Источниковедение истории СССР XIX – начала XX века. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. – С. 72–91; Илюшенко М. П. История делопроизводства в дореволюционной России: учеб. пособие / РГГУ. – М., 1993. – 80 с.; Илюшенко М. П., Кузнецова Т. В. Формуляр документа: [учеб. пособие] / МГИАИ. – М., 1986. – 85 с.; История делопроизводства в СССР: учеб. пособие / МГИАИ; под ред. Я. З. Лившица и В. А. Цикулина. – М., 1974. – 169 с.; Ларин М. Основные этапы развития делопроизводства в России // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 1996. – Т. 1. – С. 77–84; Литвак Б. Г. О закономерностях эволюции делопроизводственной документации в XVIII–XIX вв. (к постановке вопроса) // Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин: ст. и материалы. – М.: Наука, 1984. – С. 48–55; Ми-

тяев К. Г. История и организация делопроизводства в СССР: учеб. пособие / МГИАИ. – М., 1959. – 359 с.; Сокова А. Н. О создании русской традиционной формы документа в делопроизводстве госучреждений XVIII – начала XX в. // Тр. ВНИИДАД. – 1974. – Т. 5, ч. 1. – С. 206–236 та ін.

³² О правах и обязанностях Сената: именной указ, данный Сенату 8 сентября 1802 г. // Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. 27. – № 20405. – С. 241–243; Об учреждении министерств: манифест от 8 сентября 1802 г. // Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. 27. – № 20405. – С. 243–248; Образование Государственного совета: манифест от 1 января 1810 г. // Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. 31. – № 24064. – С. 1–15; Общее учреждение министерств: манифест от 25 июня 1811 г. // Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. 31. – № 24686. – С. 686–719; Об учреждении Комитета министров, с особой властью, по случаю высочайшего отбытия из столицы: указ Сенату от 20 марта 1812 г. // Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. 32. – № 25043–25044. – С. 234–236.

³³ Литвак Б. Г. О закономерностях эволюции делопроизводственной документации в XVIII–XIX вв. (К постановке вопроса) // Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин: ст. и материалы. – М.: Наука, 1984. – С. 50.

³⁴ Кузнецова Т. В. История профессии документоведа в XIX–XX вв. – С. 75.

³⁵ Конькова А. Ю. Статус канцелярских служащих в пореформенной России XIX века // Секретарское дело. – 1997. – № 2. – С. 128.

³⁶ Дневник П. А. Валуева, министра внутренних дел: в 2 т. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – Т. 1. – С. 356–357.

³⁷ [Кокорев А.] Руководство к наглядному изучению административного порядка течения бумаг в России. – М.: Тип. Каткова и К°, 1858. – 16 с.

³⁸ Янковая В. Ф. Оптимизация текстов управленческих документов в историческом аспекте // Документирование управленческой деятельности: сб. науч. тр. / ВНИИДАД. – М., 1986. – С. 34.

³⁹ Сокова А. Н. О создании русской традиционной формы документа в делопроизводстве госучреждений XVIII – начала XX в. // Тр. ВНИИДАД. – 1974. – Т. 5, ч. 1. – С. 228.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Общее учреждение министерств: манифест от 25 июня 1811 г. // Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. 31. – № 24686. – Ст. 262.

⁴² Абрамович К. Практическое руководство для составления деловых бумаг, изложенное в образцах и примерах: образцы и формы домаш., нотариал. и крепост. актов, договоров, контрактов, обязательств, прошений и жалоб на постановления сословных., адм. и судеб. учреждений с разъяснениями порядка и срока подачи жалоб. – СПб.: Стракун, 1901. – [4], 272 с.; Всеобщий письмовник или Полнейшее руководство к

составлению всякого рода писем: деловых, дружеских, родственных и проч.: с прил. форм различ. рода бумаг, титулования воен., мор., гражд. и духов. особ, и различ. общеполез. сведений. – 6-е изд. – СПб.: Шатаев, 1883. – 32 с.; Новейший всеобщий письмовник. – М.: П. И. Орехов, 1879. – 36 с.; Всеобщий письмовник, или Полнейшее руководство к составлению всякого рода писем: деловых, дружеских, родственных и проч.: с присовокуплением форм различ. рода бумаг, титулования воен., мор., гражд. и духов. особ, и различ. общеполез. сведений. – СПб.: Тип. В. Спиридонова, 1868. – 36 с.; Полный всеобщий письмовник, примененный ко всем классам общества: собр. практ. примеров, служащих к изящ. излож. писем на все случаи обществ. жизни / сост. Н. Иванов. – М.: Тип. Александра Семена, 1853. – [4], 585, II с.; Всеобщий секретарь, или Новый и полный письмовник, содержащий в себе письма: известительныя, совет подающия, обличительныя... с присовокуплением: контрактов, записей, свидетельств, верующих писем, форм векселей... / изд. И. Н. – Изд. 2-е против 1-го испр. и умнож. – М.: Университет. тип. у Ридигера и Клаудия, 1796. – Ч. 1. – XLV, XVI, [2], 278 с.; Ч. 2. – [2], XVI, [2], II, 331 с., 1 л. табл.; Высочин Н. Д. Отдел, содержащий в себе примеры и образцы для светских писем... – СПб.: Тип. М-ва внутр. дел, 1870. – 56 с.; Гейм И. А. Руководство к коммерческой науке, в пользу высших классов гимназий, состоявших в округе Императорского Московского университета. – М.: В Университет. тип., у Любия, Гария и Попова, 1804. – 79, [1] с.; Дегай П. Учебная книга русского гражданского судебного судопроизводства и судебного делопроизводства. – СПб.: Тип. Фишера, 1847. – [2], IV, IV, 187 с.; Деловой общепонятный письмовник, приноровленный к требованиям нашего времени: образцы и формы деловых, поздрав., просит., благодарств., семейн. и др. писем, извещений и рекомендаций: с присоединением руководства к сост. денеж. и др. расписок, аттестатов, векселей, заемных писем.... – М.: Тип. И. Д. Сытина и К°, 1893. – 72 с.; Домашний секретарь письмовник, или Вот как нужно писать письма, записки и деловые бумаги на все случаи общественной и частной жизни: с присовокуплением писем и записок: Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Тургенева, Никитина, Кольцова и др.: с прил. образцов и форм конторского и канцелярского делопроизводства: в 2 т., 3 ч. / сост. И. Миролюбов. – М.: Тип. Ф. Иогансон, 1879–1880. – [Ч. 1]. – [2], XVI, 349 с.; Ч. 2–3. – [2], 351–673 с.; Долгов А. Н. Правила письменных сношений и образцы деловых бумаг. – СПб.: Тип. Мор. м-ва, 1892. – [2], 55 с.; Долгов Д. Основные формы уголовных следствий, вообще, принятые при их производстве. – СПб.: Тип. Воен.-учеб. заведений, 1846. – 66 с.; Камбек Л. Л. Самоучитель практического применения законов к различным случаям частной и общественной жизни, или Полнейшее наставление и руководство для несведущих в судебном делопроизводстве к составлению и написанию, без помощи стряпчего, всякого рода частных деловых бумаг и актов; руководства к производству уголовных следствий, с объяснением и приведением правил закона, к каждому из означенных предметов относящихся: сост. по Своду законов изд. 1857 г. и его

продолж.: в 4 ч. – СПб.: Д. Ф. Фёдоров, 1860–1861. – Ч. 1: Прошения, жалобы, отзывы, объявления и объяснения. – XII, 127 с.; Ч. 2: Дела, собственно до купеческого сословия относящиеся. – XII, 252 с.; Ч. 3: Руководство к производству уголовных следствий. – XII, 163 с.; Ч. 4: Практическое руководство к составлению деловых бумаг, до частного гражданского права относящихся. – III–XX, III, [3], 284 с., 1 л. табл.; *Наливкин Ф.* Руководство к сочинению писем и деловых бумаг. С образцами, примерами и формами: в 2 ч. – М.: Тип. Александра Семена, 1847. – Ч. 1. – [2], 136, II с.; Ч. 2, отд-ние 1. – 264 с.; Ч. 2, отд-ние 2. – 314, [2], IV с.; *Наставник к сочинению писем, касающихся общественной жизни, торговых оборотов и составлению деловых актов и бумаг: кн. для всех желающих обойтись без помощи письмоводителя, бухгалтера и стряпчего изложена по Своду законов, изд. 1857 г.: в 4 ч. / сост. А. Д. Капустин. – М.: Тип. С. Орлова, 1861. – 271 с.; Торговый, коммерческий и промышленный охранитель и справочно-юридическая библиотека и наставник-секретарь к сочинению писем, касающихся общественной жизни и торговых оборотов: образцы и формы деловых актов, бумаг и торг. книг: опыт. домаш. адвокат и руководитель, коммерсантов, купцов, торговцев... и всех лиц желающих вести свои дела лично, т. е. без помощи бухгалтера, адвокатов и поверенных, и полн. кабинет юрид. познаний по всем коммерч. делам и предприятиям, нужных всякому человеку: к кн. прибавлено: готовый счёт, по которому каждый в одну секунду может подвести правильно любой итог: в 2 т., 8 ч. / сост. А. Д. Капустин. – 9-е изд. – [М.]: С. И. Леухин, 1895; *Русанов Ф.* Канцелярский самоучитель или краткое руководство к познанию делопроизводства присутственных мест, с прибавлением форм переписки и канцелярских документов. – М.: Тип. Н. Степанова, 1839. – 186, V с.; *Смирнов С.* О договорах или вообще о контрактах, а в частности о продаже, праве выкупа и прочие статьи из российских гражданских законов, в систематический порядок приведенный по методе рим. права, с прил. поколен. росписи о выкупах родовых недвижимых имений, надвор. советником, д-ром юриспруденции, адъюнктом при Моск. ун-те... Семёном Смирновым. – М.: В тип. С. Селивановского, 1821. – VIII, 68, 47 с., 1 л. табл.; *Ушаков С.* Полный всеобщий стряпчий, или словарь практического гражданского делопроизводства...: в 3 т., 20 ч. – 2-е изд., испр. и по всех частях увелич. – СПб., 1822–1826. – Т. 1, ч. 1–8. – 1223 с.; Т. 2, ч. 9–16. – 1453 с.; Т. 3, ч. 17–20. – 1038 С. та ін.*

⁴³ *Сокова А. Н.* О создании русской традиционной формы документа ... – С. 228.

⁴⁴ Там же. – С. 221.

⁴⁵ *Иконников В. С.* Опыт русской историографии. Т. 1, кн. 1. – К.: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1891. – 1288 с.; *Кашианов С. М.* Очерки русской дипломатики. – М.: Наука, 1970. – 502 с.; *Ланпо-Данилевский А. С.* Очерк русской дипломатики частных актов: лекции, читанные слушателям «Архивных курсов» при Петроградском археологическом институте в 1918 году. – Петроград, 1920. – 189 с.; *Литвак Б. Г.* Очерки источниковедения массовой документации XIX–XX в. – М.: Наука, 1979. – 292 с.; *Пушкарёв Л. Н.* Формы и содержание

исторического источника // Сов. архивы. – 1966. – № 5. – С. 34–40; *Сокова А. Н.* О создании русской традиционной формы документа в делопроизводстве госучреждений XVIII – начала XX в. // Тр. ВНИИДАД. – 1974. – Т. 5, ч. 1. – С. 206–236; *Чаяев Н. С., Черепнин Л. В.* Русская палеография. – М., 1946 [На обл.: 1947]. – 212 с., 19 л. ил. та ін.

⁴⁶ *Банасюкевич В. Д.* Управленческая документация как исторический источник (на материалах Министерства угольной промышленности СССР за 1971–1975 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 05.25.02. – М., 1977. – С. 3.

⁴⁷ *Сокова А. Н.* О создании русской традиционной формы документа ... – С. 230.

⁴⁸ *Шепелёв Л. Е.* Изучение делопроизводственных документов XIX – начала XX в. // Вспом. ист. дисциплины: сб. науч. тр. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1968. – Т. 1. – С. 119.

⁴⁹ *Сокова А. Н.* О создании русской традиционной формы документа ... – С. 236.

⁵⁰ *Вялова Л. М.* Тенденции сокращения документо-оборота в XIX в. // Делопроизводство. – 2000. – № 2. – С. 80–85.

⁵¹ История делопроизводства в СССР: ... – С. 53.

⁵² *Кузнецова Т. В.* История профессии документоведов в XIX–XX вв. – С. 75–76.

⁵³ *Вельдбрехт В.* Общие основания русского делопроизводства с приложением основных его форм. – СПб.: Тип. Я. Трея, 1854. – 122, II с.

⁵⁴ Див., наприклад: *Бездрабко В. В.* Управлінське документознавство. – С. 11.

⁵⁵ *Вельдбрехт В.* Общие основания русского делопроизводства ... – С. 8.

⁵⁶ Там же. – С. 11.

⁵⁷ Там же. – С. 12–13.

⁵⁸ Там же. – С. 75.

⁵⁹ Там же. – С. 16.

⁶⁰ Там же. – С. 72–91.

⁶¹ *Варадинов Н.* Делопроизводство: руководство к составлению всех родов деловых бумаг по данным формам и образцам. – 3-е изд., исключительно практич. – СПб.: Тип. М-ва внутр. дел, 1881. – Ч. 1: Общее делопроизводство. – 162 с.; Ч. 2: Судебное делопроизводство. – 408 с.; *Крашенинников И.* Делопроизводство в канцеляриях уголовных отделений окружного суда: справ. кн. для г.г. канд. на судеб. должности. – М.: Юрид. книж. магазин «Правоведение» И. К. Голубева, 1909. – 64 с.; *Макалинский П. В.* Образцы делопроизводства судебных следователей: приложение к 5 изд. Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах. – СПб.: Н. К. Мартынов, 1901. – 232 с.

⁶² *Mukherjee A. P.* Whose Postcolonialism and Whose Postmodernism? // Word Literature Written in English. 1990. – Vol. 30, № 2. – P. 1–9.

⁶³ *Шандра В. С.* Генерал-губернаторства в Україні ... – 427 с.; *Вона ж.* Інститут генерал-губернаторства в Україні XIX – початку XX ст. ... – 39 с.; *Вона ж.* Малоросійське генерал-губернаторство, 1802–1856: функції, структура, архів / Держкомархів України, УДНДІАСД, НАН України, Ін-т. укр. археографії та

джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2001. – 355 с.; *Вона ж.* Київське генерал-губернаторство, 1832–1914: історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, УДНДІАСД. – К., 1999. – 141 с.

⁶⁴ *Шандра В. С.* Інститут генерал-губернаторства в Україні XIX – початку XX ст. ... – С. 33.

⁶⁵ *Захарчишина П.* Особливості діловодства в адміністративних установах Галичини (1772–1918) // Наук.-інформ. бюл. Архів. упр. УРСР. – 1963. – № 1. – С. 24.

⁶⁶ *Загорецька О. М.* Нормативне та науково-методичне забезпечення організації діловодства в Україні у другій половині XX – на початку XXI століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.10 / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2005. – Арк. 43.

⁶⁷ *История делопроизводства в СССР.* – С. 51–52.

⁶⁸ *Баршев Я.* Историческая записка о содействии Второго отделения Собственной его императорского величества канцелярии развитию юридических наук в России. – СПб.: Тип. Второго отд. Собств. е. и. вел. Канцелярии, 1876. – С. 3, 8.

⁶⁹ Там же. – С. 10.

⁷⁰ Там же. – С. 21.

⁷¹ Перше юридичне товариство в Росії було засноване при Московському імператорському університеті (1865), хоча ідея відкриття подібного обговорювалася ще наприкінці 1850-х – на початку 1860-х рр. (див.: *Юридическая газета.* – 1866. – № 3, 4). Потім юридичні товариства з'явилися в Києві (1876), Санкт-Петербурзі (1877), Казані (1878), Одесі (1879) та ін. містах.

⁷² *Шимановский М. И.* Исторический очерк образования и развития юридических обществ в России. (Приложение к протоколу 19 февраля 1882 г. (заседаний юридического общества при Новороссийском университете)): отд. отт. – Одесса, 1882. – 26 с.

⁷³ О предстоящем съезде русских юристов в Москве // *Юрид. вестн.* – 1874. – март, апрель; О разработке предварительной программы занятий предстоящего съезда русских юристов в Москве // *Юрид. вестн.* – 1874. – май. – С. 3; О съезде русских юристов в Москве // *Юрид. вестн.* – 1875. – апрель, май, июнь. – С. 26.

⁷⁴ *Право: сист. указ. за 10 лет (1898–1908)* / сост.: *П. С. Крайцов, Н. Е. Озерцовский.* – СПб., 1910. – VIII с., 292 стб.; *Люблинский А. И.* Систематический указатель к «Журналу министерства юстиции» за десять лет (1894–1904 гг.). – СПб., 1904. – [4], IV, 194 с.; *Он же.* Систематический указатель к «Журналу министерства юстиции» за пять лет (1905–1909 гг.). – СПб., 1910. – 103 с.; *Он же.* Систематический указатель к «Журналу министерства юстиции» за пять лет (1910–1914 гг.). – Петроград, 1915. – 100 с.; Указатель к журналу «Юридический вестник», 1867–1892. – М., 1895. – 88 с.; Алфавитный указатель к «Журналу гражданского и уголовного права» за двадцатилетие, 1871–1890 год // *Журнал гражданского и уголовного права.* – 1892. – Кн. 10. Приложение. – С. 1–55 та ін.

⁷⁵ *Люблинский А. И.* Систематический указатель к «Журналу министерства юстиции» за десять лет (1894–1904 гг.). – СПб., 1904. – [4], IV, 194 с.

⁷⁶ *Юридическое общество при Императорском Санкт-Петербургском университете за двадцать пять лет (1877–1902).* – СПб.: Сенат. тип., 1902. – 164 с.

⁷⁷ *Лейкина-Свирская В. Р.* Русская интеллигенция в 1900–1917 годах. – М.: Мысль, 1981. – С. 91.

⁷⁸ *Юридическое общество при Императорском Санкт-Петербургском университете ...* – С. 13, 16.

⁷⁹ Там же. – С. 44.

⁸⁰ *Скрипилёв Е. А.* Источниковедение истории государства и права дореволюционной России: проблемы и перспективы // *Источниковедение истории государства и права дореволюционной России.* – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. – С. 9.

⁸¹ Там же.

⁸² *Мельников В. П.* Государственная служба в России. – С. 18.

⁸³ *Свешников М. И.* Русское государственное право: конспект лекций. – СПб.: Тип. В. Безобразова и К°, 1894. – С. 240.

⁸⁴ Див., наприклад: *Свешников М. И.* Русское государственное право. – С. 355–357.

⁸⁵ *Бездрабко В. В.* Діловодство й управлінське документознавство: послідовність побутування та паралелі співіснування // *Державне управління і право: зб. наук. пр.: у 2 ч.* – К., 2006. – Вип. 1, ч. 1. – С. 156–174.

⁸⁶ *Плохотенко А. К.* Полная программа испытаний на должность нотариуса. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. книж. магазин «Правоведение» И. К. Голубева, 1913. – С. 21.

⁸⁷ Там же.

⁸⁸ Там же. – С. 11–21.

⁸⁹ *Образцы и формы деловых актов и бумаг: руководитель для неопытных в судебном делопроизводстве, как к самозащитиению в мировых и общих судебных местах, так и к составлению и писанию без помощи адвоката всех вообще актов и бумаг, как-то: прошений, жалоб, апелляций, договоров, контрактов, духовных завещаний, дарственных записей, рядных, доверенностей, купчих, закладных и вообще всех образцов и форм и деловых бумаг, требующихся в новых судебных учреждениях.* Т. 1–2 / сост. *А. Гарнак.* – 2-е изд. – М.: Тип. Ф. Иогансон, 1873. – 1204 с.; *Плохотенко А. К.* Полная программа испытаний на должность нотариуса. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. книж. магазин «Правоведение» И. К. Голубева, 1913. – 46, [2] С.

⁹⁰ *Настольная книга для нотариусов и их канцелярий: образцы ежедневно необходимых явок и заведательствований, в разных видах, с прил. образцов и форм по нотариальному делу* / сост. *Д. В. Абоимов.* – Пенза: Тип. И. Н. Гродковского, 1888. – 74 с.; «Деловые бумаги»: (образцы и формы): общедоступ. руководство по сост. всевозмож. юрид. и др. прошений, актов, договоров, жалоб документов и т.п. / сост. *В. Л. Анцов.* – 9-е изд., испр. и доп. – СПб.: Кн-во А. Ф. Сухова, 1912. – 153, VII с.; *Гальперштейн И. Г.* Образцы и формы деловых бумаг. – СПб.: С.-Петерб. электропечатня, 1903. – 208 с.; Образцы и формы деловых актов и бумаг: руководитель для неопытных в судебном делопроизводстве, как к самозащитиению в мировых и общих судебных местах, так и к составлению и писанию без помощи адвоката всех вообще актов и бумаг, как-то: прошений, жалоб,

апелляций, договоров, контрактов, духовных завещаний, дарственных записей, рядных, доверенностей, купчих, закладных и вообще всех образцов и форм и деловых бумаг, требующихся в новых судебных учреждениях. Т. 1–2 / сост. А. Гарнак. – 2-е изд. – М.: Тип. Ф. Иогансон, 1873. – 1204 с.; *Ильяшевич Ф.* Образцы следственного делопроизводства. – СПб.: [Изд. юрид. книж. магазина Н. К. Мартынова], 1913. – 245 с.; *Крашенинников И.* Делопроизводство в канцеляриях уголовных отделений окружного суда: справ. кн. для г.г. канд. на судеб. должности. – М.: Юрид. книж. магазин «Правоведение» И. К. Голубева, 1909. – 64 с.; *Макалинский П. В.* Образцы делопроизводства судебных следователей: приложение к 5 изд. Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах. – СПб.: Н. К. Мартынов, 1901. – 232 с.; Образцы и формы деловых бумаг: письма, прошения, судопроизводственные бумаги, коммерческая корреспонденция, договоры, обязательства и справочные сведения / сост. Н. К. Мартынов. – 4-е изд., испр. и доп. – СПб.: Юрид. книж. магазин Н. К. Мартынова, 1910. – 4, 250, XIV с. та ін.

⁹¹ Див., наприклад: *Волков Н.* Правила поступления на должности: 1. Земских и крестьянских начальников и их письмоводителей (с правилами курсов и новой программой испытаний министерства внутренних дел и др.). 2. Секретарей и других чинов канцелярий уездных и мировых съездов, мировых судей и волостных судов (по закону 15 июня 1912 г.). 3. Волостных и сельских (поселковых) писарей: с приведением Общих положений поступления на гражданскую службу и форм прошений. – СПб.: Тип. М. Меркушева, 1913. – 126 с.

⁹² *Бездрабко В. В.* Історіографічні ескізи з документознавства, або Персональний текст про персональні тексти. – К.: Четверта хвиля, 2010. – С. 21–31.

⁹³ *Жижилєнко А. А.* Подлог документов: историко-догматическое исследование. – СПб.: Нев. тип., 1900. – 756 с.

⁹⁴ *Пахман С.* О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии. – М.: Университет. тип., 1851. – С. 201–207.

⁹⁵ Там же. – С. 201.

⁹⁶ *Лихачев Н. П.* Дипломатика: (из лекций, чит. в С.-Петербур. археол. ин-те). – СПб.: Тип. А. П. Лопухина, 1901. – С. 1.

⁹⁷ *Батаева Т. В., Корнева И. И., Селезнёв М. С., Тальман Е. М., Эпштейн Д. М.* Разработка правил публикации исторических документов в дореволюционной и советской археографии // Тр. МГИАИ. – 1972. – Т. 29: Актуальные проблемы архивоведения, археографии, документоведения. – С. 86.

⁹⁸ Там же. – С. 87.

⁹⁹ *Софинов П. Г.* Из истории русской дореволюционной археографии: краткий очерк. – М., 1957. – С. 5.

¹⁰⁰ *Дубровіна Л.* Кодикологія та її метод у взаємозв'язках зі спорідненими галузями історичної науки // Спеціальні галузі історичної науки: зб. на пошану М. Я. Варшавчика. – К., 1999. – С. 54.

¹⁰¹ *Калайдович К. Ф.* Записки важные и мелочные К. Ф. Калайдовича // Летописи русской литературы и древности 1859–1860. – М., 1861. – Т. 3, кн. 6. Отд. 2. –

С. 94–96; *Оленин А. Н.* Краткое рассуждение об издании полного собрания дееписаний // Сын Отечества. – СПб., 1814. – Ч. 12, № 7. – С. 3–19.

¹⁰² *Софинов П. Г.* Развитие русской археографии в первой четверти XIX в. // Тр. МГИАИ. – 1948. – Т. 4. – С. 217–244.

¹⁰³ *Ковальчук О.* Особливості археографії в першій половині XIX ст. // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. пр. – К., 2006. – Вип. 8. – С. 133–141.

¹⁰⁴ *Лихачев Н. П.* Из истории дипломатики (XIX в.). – СПб.: Тип. И. Н. Скороходова, 1906. – С. 34–52.

¹⁰⁵ *Литвак Б. Г.* Источниковедение массовой документации и теория архивоведения // Массовые документы и проблемы архивоведения: сб. науч. тр. – М., 1986. – С. 6.

¹⁰⁶ *Лаппо-Данилевский А. С.* Методология истории. – СПб., 1913. – Вып. 2. – С. 24.

¹⁰⁷ *Лаппо-Данилевский А. С.* Методология истории. Вып. [1]–2. – СПб., 1910–1913. – 799 с.; *Он же.* Очерк русской дипломатики частных актов: лекции, читанные слушателям «Архивных курсов» при Петроградском археологическом институте в 1918 году. – Петроград, 1920. – 189 с.

¹⁰⁸ Там же. – С. 322.

¹⁰⁹ Там же. – С. 366.

¹¹⁰ Там же. – С. 384.

¹¹¹ *Штофф В. А.* Моделирование и философия. – М.; Л.: Наука, 1966. – С. 3.

¹¹² *Андреевский И. Е.* Наука об архивах: лекции, чит. в С.-Петербур. археол. ин-те проф. И. Е. Андреевским в 1885/6–1886/7 г. – [Санкт-Петербург]: Литогр. Гробовой, [1887]. – XX, 124 с.; *Брандт Р. Ф.* Лекции по славяно-русской палеографии, читанные проф. Романом Фёдоровичем Брандтом в 1908, 1909 и 1910 гг. / Моск. археол. ин-т. – М., 1909. – 70 с.; *Буслаев Ф. И.* Палеографические и филологические материалы для истории писем славянских, собранные из XV-ти рукописей Московской синодальной библиотеки и. д. э. о. профессора Ф. Буслаевым: с приложением 22-х снимков, литографированных И. Шелковниковым // Материалы для истории писем восточных, греческих, римских и славянских: изготовлены к столетнему юбилею имп. Моск. ун-та трудами проф. и преп. Петрова, Клина, Меншикова и Буслаева. – М.: Литогр. Шелковникова, 1855. – С. 1–58; *Воронов А. П.* Архивоведение. – СПб.: Тип. А. П. Лопухина, 1901. – [4], 51 с.; *Иконников В. С.* Опыт русской историографии. Т. 1: в 2 кн. – К.: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1891–1892. – Кн. 1. – [1288] с.; Кн. 2. – [1016] с.; *Калачов Н. В.* Архивы, их государственное значение, состав и устройство. – СПб.: Тип. В. Безобразова и К°, 1877. – 40 с.; *Он же.* Архивы // Тр. Первого Археол. съезда в Москве. – М., 1871. – Т. 1. – С. 207–218; *Карский Е. Ф.* Очерк славянской кирилловской палеографии: из лекций, чит. в Имп. Варш. ун-те проф. Е. Ф. Карским. – Варшава: Тип. Варш. учеб. окр., 1901. – XIV, 518 с.: ил.; *Кирпичников А. И.* Очерк истории книги: две публ. лекции, чит. в г. Одессе проф. А. И. Кирпичниковым. – СПб.: журн. «Пантеон литературы», 1888. – 72 с.; *Лакиер А.* Русская геральдика. Кн. 1–2. – СПб., 1855. – 632 с.; *Лихачев Н. П.*

Из лекций по дипломатике, читанных в Императорском археологическом институте. – СПб.: Изд. слушателей Ин-та, 1905–1906. – 266 с.; *Он же*. Дипломатика: (из лекций, чит. в С.-Петерб. археол. ин-те). – СПб.: Тип. А. П. Лопухина, 1901. – 222, 41 с.; *Он же*. Из истории дипломатики XIX в.: перепечатано в литогр. записок без испр. – СПб.: Изд. слушателей ин-та, 1905–1906. – 52 с.; *Самоковасов Д. Я.* Централизация государственных архивов Западной Европы в связи с архивной реформой в России. – М.: Типо-лит. Г. И. Простакова, 1899. – VIII, 176, 38 с.; *Он же*. Архивное дело в России: в 2 кн. – М.: Т-во тип. А. И. Мамонтова 1902. – Кн. 1: Прошедшая, настоящая и будущая постановка архивного дела в России. – 337 с.; Кн. 2: Современное русское архивное

нестроение. – V, [2], 132, 37 с.; *Соболевский А. И.* Славяно-русская палеография. – 2-е изд. – СПб.: Тип. Имп. археол. ин-та, 1908. – [2], 120 с., 20 л. табл. ил.; *Срезневский И. И.* Славяно-русская палеография XI–XIV вв.: лекции, чит. в С.-Петерб. ун-те в 1865–1880 гг. – СПб., 1885. – 163 с.; *Шумаков С.* Грамоты и записи // Большая энциклопедия / под ред. С. Н. Южакова. – СПб., 1902. – Т. 7. – С. 429–434, 702–703; Т. 9. – С. 511–513; *Он же*. Обзор «Грамот коллегии экономии». Вып. 1–4. – М.: Университет. тип., 1899–1917 та ін.

¹¹³ *Большаков А. М.* Вспомогательные исторические дисциплины. – 2-е изд. – Тверь: Октябрь, 1923. – С. 7.

¹¹⁴ *Медушевская О. М.* Источниковедение социалистических стран: учеб. пособие. – М., 1985. – С. 40.

УДК [930.22+930.25]:004

Юрій Ковтанюк

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ЯК СПЕЦІАЛЬНОГО НАУКОВОГО НАПРЯМУ В ДОКУМЕНТОЗНАВСТВІ

Проаналізовано теоретичні засади електронного документознавства як спеціального наукового напрямку в документознавстві. Визначено об'єкт та предмет електронного документознавства, окреслено його головні завдання. Подано найважливіші перспективні напрями досліджень в електронному документознавстві.

Ключові слова: електронний документ, теоретичні засади, завдання електронного документознавства, напрями досліджень в електронному документознавстві.

Проанализированы теоретические основы электронного документоведения как специального научного направления в документоведении. Определены объект и предмет электронного документоведения, очерчены его главные задачи. Указаны важнейшие перспективные направления исследований в электронном документоведении.

Ключевые слова: электронный документ, теоретические основы, задачи электронного документоведения, направления исследований в электронном документоведении.

In this paper is to analyze the theoretical basis of electronic document studies as a special scientific direction of document studies. The author executes to determine the object and subject of electronic document studies, to outline its main objectives. At the end of the paper, the author points the main long-term direction of research of electronic document studies.

Key word: electronic document, theoretical bases, the problems of electronic document studies, the directions of research of electronic document studies.

Об'єкт електронного документознавства. Можна припустити, що головним об'єктом електронного документознавства є електронний документ. Поняття останнього у 1990-і роки трактувалося по-різному. Не зупиняючись на підходах фахівців з інформаційних технологій, відзначимо його розуміння в документознавстві, яке стандартизовано в ДСТУ 2732: 2004 «Діловодство й архівна справа: Терміни та визначення понять» таким чином: «документ, який створюють та використовують тільки в межах комп'ютерної системи»¹. Це формулювання відобразило точку зору на поняття, яке висловив керівник розроблення стандарту С. Кулешов, виступаючи ще у 1999 р. на науковій конференції в Москві². Таке

формулювання цілком відповідало визначеному в ДСТУ 2732: 2004 у досить широкому розумінні поняттю «документ» і тогочасному підходу вченого до сутності і перспектив електронного документознавства як наукового напрямку. До речі, подібного широкого трактування електронного документа дотримується низка документознавців в Україні, Російській Федерації, особливо прихильники так званої «нової» версії документознавства³. Таку ДСТУ 3719-1-98 у п. 3.48 документ (document) по трактовано як «структуровану одиницю, призначену для сприйняття людиною інформації, яка може бути одиницею обміну

© Юрій Ковтанюк, 2011

між користувачами і/або системами»⁴. Міждержавний стандарт ГОСТ 7.83-2001 у п. 3.1 електронний документ визначив як «документ на машиночитаемом носителе, для использования которого необходимы средства вычислительной техники»⁵. У 2002 р. прийнято Закон України «Про інформацію», який у ст. 27 визначав документ як «передбачену законом матеріальну форму одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео- фотоплівці або на іншому носії»⁶. У новій редакції Закону України «Про інформацію», прийнятій у 2011 р., у ст. 1 документ визначено як «матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі»⁷.

Уперше визначення електронного документа та електронного цифрового підпису на законодавчому рівні⁸ запроваджено 2001 р. Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні»⁹. У п. 1.10 цього Закону електронний документ визначався так: «документ, інформація в якому представлена у формі електронних даних, включаючи відповідні реквізити документа, в тому числі і електронний цифровий підпис, який може бути сформований, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму чи на папері». У п. 1.11 цього Закону визначався електронний цифровий підпис: «сукупність даних, отримана за допомогою криптографічного перетворення вмісту електронного документа, яка дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати особу, яка його підписала». Ці визначення майже співпадали з визначенням, закріпленим у законах України «Про електронні документи та електронний документообіг»¹⁰ та «Про електронний цифровий підпис»¹¹, прийнятих у 2003 р. Ст. 18 Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» визначала правовий статус електронного документа та електронного цифрового підпису: електронний документ має однакову юридичну силу з паперовим документом, електронний цифровий підпис на електронному документі має однакову юридичну силу з підписом на паперовому документі та є обов'язковим реквізитом електронного документа, оригіналом електронного документа є примірник, підписаний електронним цифровим підписом. Ст. 19 цього ж Закону визначила порядок зберігання електронних документів та створення відповідних архівів. У зв'язку з прийняттям законів України «Про електронні доку-

менти та електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис» у 2004 р. Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» було змінено: з нього вилучили зазначені пп. 1.10 та 1.11 і суттєво відредагували ст. 18, вилучивши з неї всі пункти, які стосувалися загального визначення правового статусу електронного документа та електронного цифрового підпису¹².

Нині за наявності низки нормативно-правових актів, зокрема зазначених вище законів України, а також «Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади»¹³, «Порядку зберігання електронних документів в архівних установах»¹⁴ та інших, об'єкт електронного документознавства за ними чітко окреслено. Це – електронний службовий документ, що має обов'язкові реквізити і є елементом електронного документообігу¹⁵ в органах виконавчої влади і місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях (далі – установах). Таким чином, як об'єкт електронного документознавства не можуть виступати електронні публікації, інші електронні повідомлення, що не мають електронного цифрового підпису і відповідно юридичної сили та не беруть участі в документообігу в установі або між установами чи між установою й фізичною особою, що оформила електронний документ. Таке визначення об'єкта електронного документознавства є наближеним до суті такого напрямку спеціального документознавства як управлінське.

Використовуючи визначені С. Кулешовим складові об'єкта управлінського документознавства¹⁶, за аналогією центральною ланкою в об'єкті електронного документознавства означимо електронну документацію (як сукупність електронних службових документів, що нагромадилися в установі в процесі її діяльності). Іншими ланками об'єкта є процеси створення та функціонування електронної документації. В першу чергу до таких документів можна віднести широко вживане в суспільстві листування за допомогою служби Інтернету – електронна пошта (e-mail). Так, в останні декілька років Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА України) одержував поки що поодинокі звернення громадян на передачу на зберігання в архів особистого електронного листування деяких людей. Крім того, до електронної документації можна віднести документи, які створюються, використовуються і зберігаються у спеціалізованих інформаційних системах різних органів виконавчої влади України, де часто замість поняття документ вжива-

ються терміни «повідомлення» або «файл». Хоча за своїм призначенням ці інформаційні об'єкти цілком відповідають загальному визначенню документа за настановами ДСТУ 2732:2004¹⁷ або ДСТУ 4423-1:2005 «Інформація та документація. Керування документаційними процесами. Ч. 1. Основні положення»¹⁸. Таким чином для документів з електронним носієм актуальним залишається розв'язання питання їх ідентифікації, оригінальності та юридичної сили, їхньої значущості для особи, суспільства чи держави, що може стати підставою для проведення експертизи цінності та віднесення документів з електронним носієм до Національного архівного фонду (НАФ). Отже, постає завдання визначення юридичної сили документів з електронним носієм для організації управлінської діяльності та критеріїв відбору таких документів і віднесення їх до НАФ.

Виходячи з висловленого нами, нині відкритим залишається питання щодо віднесення до об'єктів електронного документознавства не тільки документів з електронними носіями, які не відповідають визначенню електронного документа, як інформаційного об'єкта, що складається з обов'язкових реквізитів, а й електронних інформаційних ресурсів. Треба зазначити, що взагалі для документознавства не притаманне поняття «ресурс». Сучасні електронні інформаційні ресурси можна поділити на два види: веб-сайти та бази даних. Саме цим електронним інформаційним ресурсам присвячено чимало публікацій, особливо бібліотекознавчих¹⁹.

Предмет електронного документознавства. Що стосується предмета електронного документознавства, то і тут скористаємося формулюванням, визначеного в управлінському документознавстві²⁰. Воно має такий зміст: «дослідження еволюції і сучасного змісту характеристик управлінської документації, процесів створення цієї документації та її функціонування у динамічному стані». До цих віднесено: «зовнішні та інформаційні характеристики управлінських документів, їхні класифікаційні (типологічні) ознаки, властивості, якості, характеристики їх ролі не тільки в установі, а й державі та суспільстві у цілому». Такий підхід цілком відповідає і змісту електронних службових документів. Доцільно відзначити й подальші міркування С. Кулешова, оскільки це важливо для визначення суті електронного документознавства, зокрема такі: «Управлінське документознавство вивчає обіг в установі управлінських документів тільки як динамічних об'єктів, тобто

у тому оперативному стані, коли вони виконують функцію, заради реалізації якої були створені. Функціонування управлінських документів вже у статичному стані, тобто вже як архівних (тих, що зберігаються або підлягають зберіганню в архіві через їхню культурну чи практичну цінність для держави, суспільства, особи), аналізує архівознавство. Втім, дослідження життєвого циклу управлінського документа є спільним науковим напрямком цих двох дисциплін, оскільки часто, перебуваючи на зберіганні в архівному підрозділі установи, документ продовжує виконувати деякі функції свого оперативного стану»²¹.

На нашу думку, нині доцільно вивчати електронні службові документи (електронну документацію) та архівні електронні документи в єдиному життєвому циклі. Незабаром у державні архіви України будуть передані перші електронні документи. Тому на замовлення Державного комітету архівів (нині Державної архівної служби) України останніми роками в УНДІАСД активно розробляється нормативно-методична база для роботи з електронними документами в діловодстві установ, підготовки їх до архівного зберігання, приймання-передавання в державні архіви та зберігання в ЦДЕА України. Тому в останньому також розгорнуто значну роботу з цього питання. Як засвідчено досвідом, отриманим у процесі апробації проектів деяких розробок, архівні процеси, які мають відбуватися з архівними електронними документами постійного та тривалого (понад 10 років) строків зберігання, висувають додаткові вимоги до роботи з електронними документами в діловодстві установ для їх підготовки до архівного зберігання. Таку підготовку для електронних документів постійного та тривалого (понад 10 років) строків зберігання доцільно розпочинати, практично з моменту створення електронного документа або його надходження до установи. Тому дослідження в електронному архівознавстві можуть суттєво вплинути на процеси, які відбуваються з оперативною електронною документацією. Треба зазначити, що таке поєднання документознавства та архівної справи є природним, тому що життєвий цикл документа є неперервним, а для електронних документів постійного строку зберігання не завершується ніколи. Це означає, що результати попереднього процесу з електронним документом використовуються як вхідні дані для початку наступного процесу. Тобто ретельне вивчення наступних архівних процесів, які є природним продовженням діловодних процесів, дає підстави вже зараз, на початковому етапі дослідження, розглядати

електронний документ у зв'язку з іншими науковими дисциплінами. До переваг такого підходу треба віднести отримання за результатами комплексного дослідження електронного документа можливості планування життєвого циклу електронного документа.

Тому формулювання предмета електронного документознавства має бути таким: дослідження еволюції і сучасного змісту характеристик електронної документації, процесів створення цієї документації та її функціонування.

Головні завдання електронного документознавства. Підходи до визначення об'єкта і предмета електронного документознавства мають відобразитися в **головних завданнях** цього наукового напрямку. Як вище зазначалося, в документознавстві вже окреслювалися такі завдання. Зокрема, С. Кулешов визначив їх таким чином:

«— виявлення закономірностей, пов'язаних з електронним документостворенням та обігом електронних документів (ЕД);

— дослідження потоків, життєвого циклу ЕД різних видів та в різних сферах (адміністративне управління, наука, виробництво тощо);

— уніфікація, стандартизація та регламентація процесів створення, реєстрації, обігу (включаючи питання контролю за виконанням, використання інформації тощо), зберігання ЕД. Уточнення та перегляд термінів зберігання ЕД, обґрунтування їх для тих видів, що виникли в умовах нових економічних відносин;

— вирішення проблем організації автоматизованих інформаційно-пошукових систем, збереженості ЕД, пошуку, захисту їхньої інформації та доступу до неї;

— розроблення правових питань, пов'язаних із створенням, обігом та і взагалі з юридичною силою ЕД;

— розв'язання понятійно-термінологічних питань ЕД, пов'язаних з визначенням сутності ЕД, їхньої оригінальності, повторюваності, аутентифікації, ідентифікації (зокрема, поняття «оригінал», «копія», «дублікат» тощо);

— дослідження ЕД як історичного джерела»²².

М. Слободяник окреслив такий спектр теоретичних досліджень у сфері електронного документознавства: «обґрунтування закономірностей функціонування електронних документів, як сучасних і перспективних інформаційних ресурсів суспільства, та їхньої ролі у системі комунікацій; класифікація електронних документів і комплексне вивчення визначених видів і типів; аналіз сутнісних відмінностей, структури, функцій, ознак і властивостей електрон-

них документів; вивчення електронних публікацій монографій, підручників, журналів, як документної основи електронної бібліотеки; дослідження баз даних як специфічного виду документів; теоретико-методичні засади формування системи електронної документації, її класифікація і структуризація; організація електронного документування і обігу електронної документації; уніфікація, стандартизація та регламентація процесів створення, реєстрації, обігу і зберігання електронної документації; теоретичні і організаційно-технологічні засади формування електронних архівів; управління процесами створення, збереження, розповсюдження і захисту електронних документів; розробка і реалізація новітніх технологій у документній інфраструктурі суспільства; можливості мережі Інтернет у забезпеченні доступності електронних документів; правові проблеми забезпечення функціонування системи електронних публікацій і документації»²³. Зміст зазначених вченим напрямів цілком відповідає його баченню «нової» версії документознавства: як об'єкти досліджень виступають електронні публікації, що становлять основу фондів електронних бібліотек. Позитивно можна оцінити визначення як об'єкта дослідження електронної документації, а також включення до наукової проблематики електронного документознавства «теоретичних і організаційно-технологічних засад формування електронних архівів».

У цілому відзначаючи подібність завдань дослідження електронної документації С. Кулешова і М. Слободяника, спробуємо конкретизувати їхній зміст відповідно до проблематики, що нині розробляється фахівцями УНДІАСД та ЦДЕА України.

1. Дослідження потоків та життєвого циклу електронних документів різних видів та у різних сферах: управлінській, науково-дослідній та виробничій діяльності.

Дослідження життєвого циклу електронних документів можна вважати одним із головних напрямів досліджень на сучасному етапі. Його метою є формування загального уявлення про всі процеси, які відбуваються з електронними документами з моменту їхнього створення і до знищення або постійного зберігання. Розгляд життєвого циклу електронних документів як єдиного цілого, де результати попередніх процесів використовуються для здійснення наступних, дає змогу краще з'ясувати особливості окремих процесів та станів електронного документа як інформаційного об'єкта. Одним із основних зав-

дань цього дослідження є створення концепції планування життєвого циклу електронних документів, яка б задовольнила вимоги не тільки документознавців та архівістів, а й фахівців з інформаційних технологій та управлінців у загальнодержавному масштабі. Вона могла б стати дорожньою картою, яка б об'єднувала та координувала зусилля різних установ України, яким доручено на державному рівні очолити процес унормування роботи з електронними документами на різних етапах їхнього життєвого циклу.

Доцільно розпочати цей процес із дослідження управлінської електронної документації, як найширшого класу документації, представленого в установах та організаціях, що й здійснюється в УНДІАСД та ЦДЕА України. Це відкриває можливість спростити апробацію нових методик роботи з електронними документами у межах документування службової електронної інформації, а згодом поширити отриманий досвід на електронну науково-технічну, аудіовізуальну документацію. Доречно зазначити, що аудіовізуальні документи можуть бути і службовими. Тому важливо дослідити відмінності між електронними службовими аудіовізуальними документами та електронними аудіовізуальними документами, що передаються до спеціалізованих архівних установ, фонди яких складаються тільки з кіно-, фото-, фотодокументів.

Тому на замовлення ЦДЕА України нами розроблено проект концепції планування життєвого циклу електронного документа. Нині ця концепція передана ЦДЕА України для обговорення в центральних органах виконавчої влади України, центральних та обласних державних архівах.

2. Вирішення понятійно-термінологічних питань, пов'язаних з електронними документами. На сучасному етапі електронного документознавства ці питання умовно можна поділити на ті, що пов'язані з електронними документами за визначеннями Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» та документами з електронним носієм.

Особливістю терміносистеми, що зафіксована у різних нормативно-правових актах, стандартах, регламентах та методичних рекомендаціях, є потреба в чіткому розмежуванні на понятійному рівні різних статусів та станів електронного документа, який набуває в процесі свого руху нової інформації: реквізитів та метаданих. Наприклад, у Законі України «Про Національний архівний фонд та архівні установи»²⁴ є визначення архівного документа, але для спрощення тексту нормативно-правових актів документ, який є скла-

довою документаційного забезпечення установи продовжують називати документом й під час його архівного зберігання. Хоча архівісти розуміють, що він набув іншого статусу, а саме статусу архівного документа. Для паперових документів зміна їх статусу на архівні документи не супроводжується зміною їхнього стану. В життєвому циклі електронних документів треба чітко вирізняти інформаційні об'єкти електронного документа та архівного електронного документа, тому що це різні об'єкти за інформаційним складом. Архівний електронний документ містить електронний документ, реквізити які він набув у процесі руху (виконання) та метадані життєвого циклу електронного документа. Можна зробити висновок, що набуття електронним документом статусу архівного електронного документа не можлива без зміни його стану. Так з'явилися нові поняття у проекті методичних рекомендацій «Порядок приймання-передавання електронних документів до держархівів та ЦДЕА на постійне зберігання»²⁵, розроблених в УНДІАСД наприкінці 2010 р. Дослідження окремих процесів життєвого циклу електронних документів у межах цієї роботи вимагало запровадження нових понять, пов'язаних саме зі станом інформаційного об'єкта, який містить електронний документ на різних етапах життєвого циклу електронного документа: справа з електронними документами, яку формують у діловодстві установи; архівний електронний документ, який створюється в архівному підрозділі (архіві) установи; справа з архівними електронними документами тощо. Треба зазначити, що нині терміносистема електронного документознавства перебуває у постійному рухливому стані. На це впливає пошук нових (більш вдалих) термінів та вдосконалення тих, що пропонувалися фахівцями на початковому етапі дослідження окремих процесів. Так у першій редакції проекту зазначених методичних рекомендацій розробники пішли за аналогією з терміном «електронний документ» та запропонували називати справи, які формуються з електронних документів та архівних електронних документів, відповідно електронними справами та архівними електронними справами. Проте вже у наступній редакції проекту методичних рекомендацій назву цих понять змінено на справи з електронними документами та справи з архівними електронними документами. Спочатку розробники зосередилися на дослідженні самого процесу формування справ та їхнього приймання-передавання до державних архівів. Згодом, удосконалюючи текст

запропонованої методики, розробники звернули увагу на те, що словосполучення «електронна справа» може мати неоднозначне тлумачення, що суттєво змінює визначення об'єкта, дослідженого ними. Слово «справа» у такому сполученні може тлумачитися, як сфера діяльності, галузь знань, професія, на зразок «архівна справа», «військова справа» тощо.

Головним чинником, що впливає на появу різних інформаційних об'єктів, що містять електронний документ, та різноманітність станів цих об'єктів можна вважати вимоги Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», щоб електронний документ містив усі обов'язкові реквізити²⁶, у тому числі з електронним цифровим підписом автора²⁷, а його створення завершувалось накладанням електронного цифрового підпису²⁸. Як доводять дослідження життєвого циклу електронного документа, після його створення у процесі руху, виконання, зберігання з'являються інші реквізити, які обов'язково повинні бути додані до документа. Для організаційно-розпорядчої документації реквізити документів визначаються за настановами ДСТУ 4163-2003²⁹. Незважаючи на те, що у цьому стандарті зроблено зауваження, що він не стосується електронних документів³⁰, думка всіх фахівців щодо поширення ДСТУ 4163-2003 на електронні документи збігається. Паперовий документ, як і електронний, не можна змінювати, але до паперового документа нові реквізити (реєстраційний індекс та дата вхідного документа, резолюції тощо) додаються природнім шляхом — зазвичай керівники, виконавці та діловоди їх додають власноруч. Таким чином нова інформація фіксується на папері відразу, стаючи невід'ємною частиною документа. При цьому нові реквізити не змінюють тих реквізитів, які вже малися, але змінюють документ, доповнюючи його новою інформацією. Сутність електронного цифрового підпису³¹ не дає змоги навіть додавати до електронних документів тих реквізитів, які виникають під час їхнього руху, виконання, зберігання. Це призведе до втрати легітимності електронного цифрового підпису, який жорстко пов'язаний з тією послідовністю даних, за якою був створений (на яку був накладений). Фахівцям доводиться віднаходити способи поєднання вже створеного електронного документа з тими реквізитами, які виникли після його створення. У результаті виникають нові інформаційні об'єкти, які необхідно відрізняти від інших об'єктів в електронному документообігу, електронному діловодстві, електронному архівознавстві.

З 2001 р. в УНДІАСД розпочато роботу зі створення «Українсько-англійського словника архівної термінології», один із розділів якого буде присвячено електронному документознавству. Перед укладачами словника поставлено розв'язання двох завдань: подати англійські відповідники усталеним українським термінам та віднайти в українській терміносистемі відповідники широко вживаним англійським термінам, які б найточніше розкривали їхню суть українською мовою. Завдання ускладнюються тим, що деякі англійські поняття відсутні в українській терміносистемі, і навпаки — деякі усталені українські поняття відсутні у документознавчих та архівознавчих терміносистемах Заходу.

3. Опрацювання сутнісних характеристик об'єктів. Для електронних документів вкрай важливим є розширення меж функціонування їх за життєвим циклом. Поки впровадження електронних документів в управлінській діяльності обмежено обігом їх як за сутністю їхнього практичного функціонування, так і за уявленнями розробників автоматизованих інформаційних систем (АІС), що нині називають системами електронного документообігу (СЕД). Це гальмує подальший розвиток таких АІС у виконанні функцій електронного діловодства та архівного зберігання електронних документів. Крім того, і сам електронний документообіг потребує вдосконалення. Нині слабкою ланкою електронного документообігу в Україні є надсилання електронних документів одній установі іншим установами. Цей процес ускладнений тим, що в установах впроваджені СЕД різних розробників, в яких відсутні модулі для підготовки вихідних електронних документів та опрацювання вхідних електронних документів за єдиними правилами. Тому нині для надсилання електронного документа, наприклад, від Секретаріату Кабінету Міністрів України до Головного управління державної служби України (де впроваджені СЕД різних розробників і частка внутрішнього електронного документообігу сягнула 99 відсотків) доводиться друкувати ці електронні документи і надсилати їх із паперовим носієм. У Головдержслужбі України такі документи сканують і вводять отримані оцифровані копії до СЕД для автоматизації подальшого опрацювання та роботи з вхідними документами.

У 2009 р. Державний комітет інформатизації України (Держкомінформатизації України) розробив «Вимоги до форматів даних електронного документообігу в органах виконавчої влади. Формати повідомлення взаємодії автома-

тизованих систем», які затверджені наказом Держкомінформатизації України від 14 серпня 2009 р. за № 49, та подав його на реєстрацію до Міністерства юстиції України. В реєстрації цього наказу відмовлено (лист про відмову від 9 лютого 2010 р. № 204-10-24)³². Для поширення технології обміну електронними документами на всі органи державної влади та органи місцевого самоврядування Держкомінформатизації України звернувся до Кабінету Міністрів України з пропозицією провести тестові випробування обміну електронними документами та створити для цього дослідну ділянку з тих органів державної влади, в яких впроваджено різні СЕД і які готові до впровадження міжсистемного обміну. Кабінету Міністрів України погодився з пропозицією Держкомінформатизації України і видав розпорядження про «Питання реалізації пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування» від 1 березня 2010 р. № 360-р³³. Важливим чинником при виборі установ-учасників пілотного проекту відіграла зацікавленість розробників СЕД у вдосконаленні своїх систем відповідно до вимог нового формату даних електронного документообігу. Основними органами державної влади, які були обрані для створення ділянки дослідної експлуатації нового формату для електронних документів стали Дніпропетровська та Одеська облдержадміністрації, Дніпропетровська та Одеська обласні ради³⁴. Згодом до них приєдналися Кабінет Міністрів України та Рівненська облдержадміністрація³⁵. Для проведення пілотного проекту було розроблено і прийнято низку нормативно-правових актів³⁶. За результатами його було складено звіти³⁷. 8 листопада 2010 р. на засіданні Колегії Державного комітету з питань науки інновацій та інформатизації України (з 5 липня 2010 р. правонаступник Держкомінформатизації України³⁸) було схвалено результати виконання пілотного проекту, а також подано план дій, спрямованих на розвиток електронного урядування в Україні на період з листопада 2011 р. до листопада 2012 р. та запропоновано розгорнутий з цього приводу діючий стенд технічних рішень³⁹. У відповідь на лист УНДІАСД від 21 лютого 2011 р. № 53 Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України (з 9 грудня 2010 р. правонаступник Державного комітету з питань науки, інновацій та інформатизації України⁴⁰) повідомило про скасування наказу «Вимоги до форматів даних електронного документообігу в органах виконавчої влади. Формати повідомлення взаємодії автома-

тизованих систем» від 14 серпня 2009 р. № 49 та затвердження й подання на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України наказу від 25 лютого 2011 р. № 4 з такою ж назвою, яка була у наказу від 14 серпня 2009 р. № 49⁴¹. З викладеного вище можна зробити висновок, що в Україні проведено велику роботу щодо унормування обміну електронними документами між установами, але поки що цю роботу не завершено.

4. Уніфікація, стандартизація та регламентація процесів створення, реєстрації, обігу, обліку та зберігання електронних документів. Електронне документування інформації стало можливим завдяки досягненням інформаційних технологій. Тому організацію роботи з електронними документами доцільно максимально автоматизувати, користуючись останніми досягненнями інформаційних технологій, що відкриє можливість успішно вирішувати завдання документознавства, більшість з яких притаманні електронному документознавству. Одним з таких завдань є уніфікація, стандартизація та регламентація електронної документації.

Проведення уніфікації електронної документації пропонуємо за викладеними нижче напрямками.

Перший напрям уніфікації. Природнім видається шлях використання інформаційних технологій для надання всім службовим електронним документам у загальному документообігу держави одного формуляра з усіма обов'язковими для конкретного виду документа реквізитами і стабільним порядком їх розміщення. Очевидно, цього можна досягти за рахунок створення уніфікованих форм електронних документів.

Для цього пропонуємо у кожній уніфікованій системі документації⁴² виокремити всі реквізити, з використанням яких оформлюють документи цієї системи і формалізувати кожний реквізит за допомогою мови XMLschema⁴³ Definition (XSD) – описати елемент XML⁴⁴-схеми. Інакше кажучи, потрібно спочатку уніфікувати реквізити кожної системи документації. Це треба узгодити з уніфікацією реквізитів інших систем, що забезпечить процес уніфікації однакових реквізитів для всіх систем та використання їх у цих системах. Далі, використовуючи уніфіковані реквізити (елементи XML-схеми), створити для відповідної системи документації за допомогою мови XSD низку уніфікованих форм електронних документів – еталонних XML-схем цих електронних документів. Розробку XML-схем слід доручити державним органам, які відповідають за розробку відповідних уніфікованих систем доку-

ментації. XML-схеми уніфікованих форм електронних документів поширити через веб-сайти відповідних органів.

Використання XML-схем уніфікованих форм електронних документів в установах відповідної галузі призведе до наступних змін: а) максимальна уніфікація електронних документів у державі; б) спрощення створення електронних документів; в) зменшення витрат на додаткове програмне забезпечення у кожній установі тощо.

Спрощення створення електронних документів та економічний ефект від впровадження XML-схем уніфікованих форм електронних документів можна досягти за рахунок впровадження єдиного безкоштовного програмного забезпечення. Контроль за розробкою його слід покласти на якийсь один державний орган. Для опрацювання за допомогою однієї програми будь-якої уніфікованої форми електронних документів треба, щоб ця програма підтримувала роботу з усіма уніфікованими реквізитами всіх уніфікованих систем документації. За умови, що основний комплект уніфікованих реквізитів буде поширено на всі системи документації, це завдання можна порівняно просто вирішити на основі сучасних інформаційних технологій.

У такому випадку роботу з програмою для створення електронних документів буде зведено до роботи з формою, елементи інтерфейсу якої (поля вводу, прапорці, перемикачі, списки, лічильники та кнопки) дадуть змогу додавати до проектів електронних документів потрібну інформацію у відповідні реквізити.

До функцій такої програми можна додати і перетворення проектів електронних документів у формат за вище зазначеним переліком форматів даних.

Другий напрям уніфікації. Якої б складності не був електронний документ (наприклад, мав декілька додатків, які на стадії проекту електронного документа містяться в різних файлах) перед накладанням електронного цифрового підпису інтегрувати всі наявні складові електронного документа в одному файлі.

Третій напрям уніфікації. Встановити з допомогою нормативно-правового акта для всіх установ України, незважаючи на їхню форму власності, єдиний перелік форматів даних, що визначав би стандарти з відкритими специфікаціями форматів даних електронних документів. Треба підкреслити, що фактично цей перелік буде визначати формати файлів електронних документів, але головним чинником для визначення їх мають бути такі вимоги⁴⁵:

– *довговічність* – формат даних повинен мати широке застосування, підтримуватись розробником протягом щонайменше десяти років в усіх версіях програм його створення, бути стандартизованим і мати відкриту специфікацію; переглядати формати у переліку слід за потребою, коли на заміну існуючим форматам прийдуть досконаліші, у зв'язку з розвитком нових технологій, і підтримка роботи з застарілими форматами буде ускладнена або неможлива;

– *інтероперабельність* (міжоперабельність) – здатність поширених програмно-технічних засобів на різних платформах (операційних системах і технічних засобах) відтворювати дані певного формату;

– *самодостатність* – вся інформація, необхідна для відтворення змісту електронного документа в часі у незмінному вигляді, зафіксована у ньому;

– *ізолюваність* – дані електронного документа не повинні бути якимось чином пов'язані із зовнішніми джерелами щодо електронного документа: використовувати зовнішні джерела для відтворення змісту електронного документа або робити посилання на ці джерела;

– *незмінність* – для запобігання будь-якої автоматичної зміни інформації електронного документа за допомогою програмних засобів, формат даних не повинен містити будь-якого програмного коду або команд для запуску програмних засобів.

У переліку форматів даних електронних документів окремо визначити формати: для текстових документів, фотодокументів, відеодокументів та аудіодокументів. Нагадаємо, що цей перелік стосується тільки службових електронних документів.

Наявність в електронному діловодстві та електронному архівознавстві вказаного переліку дасть змогу спростити обмін електронними документами між установами та їхнє зберігання в установах та державних архівах. Запровадження переліку форматів даних електронних документів не означає відмову установ від роботи в звичних для них програмах створення проектів електронних документів. Нами пропонується лише завершувати створення електронних документів у форматах, визначених переліком. Проте єдиний відкритий інтероперабельний формат відкриє можливість спростити відтворення такого електронного документа в інформаційній системі будь-якої установи. Нині установи можуть створювати електронні документи в будь-якому форматі. Це нічим не обмежено. Якщо зазначений

процес не унормувати, дуже скоро Україна наразиться на проблему, коли установи змушені будуть підтримувати роботу з усіма форматами, в яких створюються вхідні електронні документи. Така ситуація нагадує вже окреслену проблему погодження роботи різних СЕД для обміну електронними документами або наявності багатьох форматів електронного цифрового підпису, роботу з якими деякі органи державної влади обмежують певним переліком. Крім того, більшість із форматів, які нині використовують в установах є платними та закритими.

Якщо підтримка роботи з застарілими форматами буде ускладнена або неможлива, і ці формати даних будуть замінені у переліку на нові, тоді доведеться у плановому порядку конвертувати дані електронних документів у новий формат. Методика цього процесу запропонована нами в 2010 р. у проекті методичних рекомендацій «Конвертування електронних документів для постійного зберігання в архіві»⁴⁶, розроблених у межах планової діяльності УНДІАСД. Нагадаємо, що згідно з вимогами Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» при зберіганні електронних документів «обов'язкове додержання таких вимог: інформація, що міститься в електронних документах, повинна бути доступною для її подальшого використання; має бути забезпечена можливість відновлення електронного документа у тому форматі, в якому він був створений, відправлений або одержаний»⁴⁷. Наявність єдиного для всіх установ переліку форматів даних електронних документів, який відповідає вище зазначеній вимозі довговічності використання, спростить опрацювання архівних електронних документів тривалого (понад 10 років) та постійного строків зберігання в архівних установах. Архівним установам доведеться значно рідше здійснювати конвертацію архівних електронних документів. В умовах зростаючого потоку електронних документів це призведе до значного економічного ефекту.

На підставі зазначених принципів нині в УНДІАСД розробляється планова тема «Перелік форматів даних електронних документів постійного і тривалого (понад 10 років) зберігання».

Четвертий напрям уніфікації. Іменувати всі файли електронних документів у документообігу України за однією методикою, тоді кожний електронний документ буде мати унікальне ім'я. Це надасть можливість однозначно ідентифікувати будь-який електронний документ у будь-якій установі. Вже розроблено методики найменуван-

ня файлів оцифрованих аркушів сканованих документів⁴⁸, найменування файлів оцифрованих архівних документів⁴⁹ та найменування файлів архівних електронних документів⁵⁰. Методики використовують однакові правила побудови найменування файлів, враховуючи особливості тих інформаційних об'єктів, які зберігаються в них. Нами пропонується розробити відповідно методику найменування файлів електронних документів, створюваних в установах.

П'ятий напрям уніфікації. У 2010 р. у межах плану науково-дослідної та методичної роботи в УНДІАСД розроблено проект Галузевого стандарту України «Метадані архівного електронного документа: структура та зміст»⁵¹, призначеного для створення метаданих архівного електронного документа у діловодстві органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності. Він описує контекст, зміст, структуру архівного електронного документа та процес керування ним у часі. Стандарт було розроблено відповідно до вище зазначеного наказу Держінформнауки України «Вимоги до форматів даних електронного документообігу в органах виконавчої влади. Формати повідомлення взаємодії автоматизованих систем». У 2011 р. згідно з планом науково-дослідної та методичної роботи УНДІАСД розробляється ще дві теми, які матимуть значний вплив на формування електронного документознавства як спеціального наукового напрямку: «Порядок роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання» та «Порядок організації електронного документообігу із застосуванням електронного цифрового підпису в органах виконавчої влади». Підготовлені документи планується зареєструвати в Міністерстві юстиції України для надання їм статусу нормативно-правових актів. Досліджуючи ці наукові теми нами встановлено, що окрім обміну та архівного зберігання електронних документів для електронного документа притаманний ще один стан – оперативне зберігання в діловодстві після завершення його виконання. Цей стан є природним для паперових документів, але на цей час (два роки) електронний документ повинен бути збереженим разом з усіма реквізитами, що виникли під час його руху, виконання, та метаданими. У зв'язку з цим пропонується, як й при обміні електронних документів та зберіганні архівних електронних документів, розмістити зазначені дані в одному файлі-пакеті (конверті). Це зробить електронний документ самостійним,

самодостатнім, ізольованим, що означає високий рівень незалежності такого інформаційного об'єкта від пошкоджень або руйнування не тільки АІС, а й операційної системи. Якщо такі файли будуть зберігатися окремо від АІС, тоді зростає ймовірність їхнього відтворення після пошкодження інформаційної системи установи. Такі файли, як зазначалося вище, будуть мати унікальні імена та містити всю необхідну інформацію для їхнього відтворення в будь-якій АІС, що відповідає загальним вимогам роботи з електронними документами. Створення такого інформаційного об'єкта не означає, що установи повинні відмовитися від оперативного використання змісту електронних документів, який зазвичай у сучасних СЕД зберігається у вигляді окремих реквізитів у базі даних. Такий спосіб роботи пропонується залишити як ефективний інструмент оперативного документального забезпечення функціонування установ.

Зважаючи на те, що всі три основних стани електронного документа пропонується реалізувати з використанням однієї методики, що ґрунтується на одній технології, доцільно для здійснення обміну електронними документами між установами (надсилання вихідних електронних документів та отримання вхідних), оперативного зберігання їх у діловодстві установ та архівного зберігання розробити єдину структуру та зміст уніфікованого інформаційного об'єкта для обміну та зберігання (УІО). Елементи УІО будуть використовуватися відповідно до того статусу, який набуває електронний документ.

Треба зазначити, що пропозиції українських вчених щодо впровадження УІО збігаються з ідеями, окресленими у працях російських математиків⁵² та австралійських архівістів⁵³.

5. Дослідження сутності електронних інформаційних ресурсів. Незважаючи на невизначеність позиції документознавців щодо електронних інформаційних ресурсів, одним з найважливіших завдань, яке стоїть перед сучасними архівістами, є наукове обґрунтування визначення серед електронних інформаційних ресурсів таких, які можна віднести до НАФ. Тобто, пропонується, як один із способів, вирішити це завдання від зворотного – спочатку з'ясувати його значущість для особи, суспільства, держави, зокрема, як історичного джерела. Крім того, електронний інформаційний ресурс може мати цінність для його власника, який бажає передати цей ресурс на зберігання до державного архіву. У 2010 р. це питання було порушено ЦДЕА України, що зумовило замовлення Державним

комітетом архівів України в УНДІАСД планової дослідницької теми «Обґрунтування внесення електронних інформаційних ресурсів до Національного архівного фонду. Науково-аналітичний огляд» на 2011–2012 рр. Одним із чинників, який мотивує доцільність такого дослідження, є світова практика впровадження у роботі установ будь-якої форми власності електронних інформаційних ресурсів та їх збереження як складової НАФ у багатьох країнах. Наприклад, у Великобританії США, Канаді, Австралії, Швеції, Німеччині розгорнуто активну роботу з реалізації проектів створення архівів мережевих науково-інформаційних ресурсів та організації їх збереження й використання⁵⁴. В Австралії і Канаді здійснюють вибіркове збирання мережевої інформації. Швеція і Росія виконує архівування національних сегментів Інтернету. У Норвегії і Франції фонди веб-ресурсів формуються у межах обов'язкового примірника документів. Бібліотека Конгресу США здійснила спробу збереження ресурсів усього світового «павутиння»⁵⁵. У Білорусі на законодавчому рівні закріплено підготовку та передачу на державне архівне зберігання електронні кадастри, реєстри, реєстри, банки й бази даних, інтернет-публікації, що створюють у діяльності організацій, включені до складу НАФ і не мають аналогів на паперових носіях⁵⁶.

¹ ДСТУ 2732: 2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: Національний стандарт України. – К.: Держспоживстандарт України, 2005. – С. 6.

² Кулешов С. Г. О понятии электронный документ // Документация в информационном обществе: электронное делопроизводство и электронный архив: докл. и сообщения на шестой междунар. науч.-практ. конф. – М., 2000. – С. 54–57.

³ Див. праці М. С. Слободяника, Г. М. Швецової-Водки, Н. М. Кушнарєнко та ін.

⁴ ДСТУ 3719-1-98 Інформаційні технології. Електронний документообіг. Архітектура службових документів (ОДА) та обмінний формат. Ч. 1: Вступ і загальні принципи. – К.: Держстандарт України, 1999. – 31 с.

⁵ ГОСТ 7.83-2001 Электронные издания: Основные виды и выходные сведения: Межгосударственный стандарт. – Минск: Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 2002. – 13 с.

⁶ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

⁷ Про внесення змін до Закону України «Про інформацію»: Закон України від 13.01.2011 р. № 2938-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10. – Ст. 445. – С. 21.

⁸ Див. також: *Кишка О. С.* Удосконалення електронно-го обліку та звітності господарської діяльності // Економіка. Управління. Інновації. Електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09koszgd.pdf. – Назва з екрана.

⁹ Про платіжні системи та переказ грошей в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.

¹⁰ Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.

¹¹ Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.

¹² Про внесення змін до Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні»: Закон України від 06.10.2004 р. № 2056-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1. – Ст. 23. – С. 41.

¹³ Типовий порядок здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 р. № 1453 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – Ст. 2895. – С. 125.

¹⁴ Порядок зберігання електронних документів в архівних установах [Електронний ресурс]: Наказ Державного комітету архівів України від 25.04.2005 р. № 49: Зареєстровано у Міністерстві юстиції України від 07.06.2005 р. № 627/10907. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0627-05>. – Назва з екрана.

¹⁵ Відповідно до ДСТУ 2732: 2004 документообіг – це рух службових документів в установі від дати їхнього створення чи одержання до дати завершення виконання або надсилання (ДСТУ 2732: 2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: Національний стандарт України. – К.: Держспоживстандарт України, 2005. – С. 8).

¹⁶ *Кулешов С. Г.* Управлінське документознавство: навч. посібник. – К.: ДАККІМ, 2003. – С. 10.

¹⁷ ДСТУ 2732: 2004 ... – С. 2.

¹⁸ ДСТУ 4423-1: 2005 Інформація та документація. Керування документаційними процесами. Ч. 1. Основні положення: Національний стандарт України. – К.: Держспоживстандарт України, 2007. – С. 3.

¹⁹ Див., напр.: *Антоненко І. П., Баркова О. В.* Електронні ресурси як об'єкт каталогізації: історія питання, термінологія, форматне забезпечення // Бібл. вісн. – 2004. – № 2. – С. 11–22.

²⁰ *Кулешов С. Г.* Управлінське документознавство... – С. 10.

²¹ Там само. – С. 10–11.

²² *Кулешов С. Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи: монографія. – К., 2000. – С. 114.

²³ *Слободяник М. С.* Електронне документознавство: перспективна проблематика досліджень // Державне управління і право: зб. наук. пр. / КНУКІМ. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 196–197.

²⁴ Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24.12.1993 р. № 3815-XII (3815-12)

// Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 87.

²⁵ Проект Порядку приймання-передавання електронних документів до держархівів та ЦДЕА на постійне зберігання: методичні рекомендації [Електронний ресурс] // Держкомархів України, УНДІАСД; уклад.: Л. А. Дубровіна, Ю. С. Ковтанюк, П. М. Марченко, . – Режим доступу: http://undiasd.archives.gov.ua/doc/mr_rpped2010.pdf. – Назва з екрана.

²⁶ Про електронні документи та електронний документообіг... – Ст. 5.

²⁷ Там само. – Ст. 7.

²⁸ Там само. – Ст. 6.

²⁹ ДСТУ 4163: 2003 Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів: Національний стандарт України. – К.: Держспоживстандарт України, 2003. – 22 с.

³⁰ Там само. – С. 1.

³¹ Про електронний цифровий підпис... – Ст. 1.

³² Про державну реєстрацію наказу Держкомінформнауки України від 14.08.2009 р. № 49 «Про затвердження Вимог до форматів даних електронного документообігу в органах виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/?do=dors&k=0>. – Назва з екрана.

³³ Питання реалізації пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.03.2010 № 360-р // Офіційний вісник України. – 2010. – № 18. – Ст. 806. – С. 11.

³⁴ Там само. – П. 1.

³⁵ Із матеріалів засідання Колегії Державного комітету з питань науки інновацій та інформатизації від 08.11.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dknii.gov.ua/uk/component/content/article/189-1-l-r-.html>. – Назва з екрана.

³⁶ Див., напр.: Звіт про результати впровадження пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування в Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oda.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=32076&id=1>. – Назва з екрана.

³⁷ Див., напр.: Акт Про результати реалізації пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування в Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.odessa.gov.ua/web_oda/docs/1.pdf. – Назва з екрана.

³⁸ Про утворення Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.07.2010 р. № 548 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 51. – Ст. 1689. – С. 21.

³⁸ Із матеріалів засідання Колегії Державного комітету з питань науки інновацій та інформатизації від 08.11.2010 р.

⁴⁰ Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 32. – Ст. 1026. – С. 3. – (Спеціальний випуск); Питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 370/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 11. – Ст. 567. – С. 3.

⁴¹ Лист до УНДІАСД Держінформнауки України «Про державну реєстрацію в Міністерстві юстиції України наказу «Вимоги до форматів даних електронного документообігу в органах виконавчої влади. Формати повідомлення взаємодії автоматизованих систем» від 14.08.2009 р. № 49» від 25.03.2011 р. № 1/06-2-79/1.

⁴² Державний класифікатор управлінської документації: ДК 010-98: Наказ Держстандарту України від 31.12.98 р. № 1024. – К.: Держстандарт України, 1999. – 50 с.

⁴³ XMLschema [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.w3.org/XMLschema.TR/xmlschema-1/>. – Назва з екрана.

⁴⁴ Extensible Markup Language (XML) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.w3.org/XML/>. – Назва з екрана.

⁴⁵ Конвертування електронних документів для постійного зберігання в архіві: метод. рекомендації: схвалено рішенням Нормативно-методичної комісії Держкомархіву України від 30.11.2010 р. № 5 / Держкомархів України, УНДІАСД; уклад.: Ю. С. Ковтанюк, П. М. Марченко, Р. В. Романовський.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Про електронні документи та електронний документообіг... – Ст. 13.

⁴⁸ Проект Методичних рекомендацій щодо найменування файлів оцифрованих аркушів архівних документів [Електронний ресурс] / Держкомархів України. УНДІАСД; уклад.: Ю. І. Забенько, Н. Н. Христова. – 2007. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Electronic/FilenameRules.rtf>. – Назва з екрана.

⁴⁹ Методичні рекомендації щодо найменування файлів оцифрованих архівних документів // ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного; уклад.: Л. А. Голенко. – К., 2008. – 15 с.

⁵⁰ Найменування файлів архівних електронних документів [Електронний ресурс]: методичні рекомендації: схвалено рішенням Нормативно-методичної комісії

Держкомархіву України від 30.11.2010 р. № 4 / уклад.: А. О. Стеценко, С. В. Радченко, Ю. І. Забенько. – Режим доступу: http://tsdea.archives.gov.ua/ua/advisory/work/pdf/name_aed.pdf. – Назва з екрана.

⁵¹ Проект Галузевого стандарту України «Метадані архівного електронного документа: структура та зміст» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://undiasd.archives.gov.ua/doc/gs_maed2010.pdf. – Назва з екрана.

⁵² Гарифуллин Т. А. Обеспечение целостности комплексов электронных документов на основе встраиваемых динамических моделей: автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Уфа, 2006. – 21 с.; Шакирова Г. Р. Электронные документы со встроенной динамической моделью на основе XML: автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Уфа, 2008. – 19 с.; Торишин Д. В. Методы интеграции данных компьютерных систем на основе универсального формата обмена данными: автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Уфа, 2009. – 19 с.

⁵³ VERS System Requirements for Preserving Electronic Records PROS 99/007 Specification [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prov.vic.gov.au/?s=pros%2099/F007>. – Назва з екрана.

⁵⁴ Копанєва В. О. Формування фонду мережевих ресурсів у науковій бібліотеці (90-ті роки XX ст. – поч. XXI ст.) [Електронний ресурс]: дис. ... канд. іст. наук: 27.00.03 / НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2008. – 228 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2008/08kvodis.html>. – Назва з екрана.

⁵⁵ Копанєва В. О. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету: [монографія] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – С. 3.

⁵⁶ Лавренюк А. Г., Жук Л. В. Архівне зберігання електронних документів та інформаційних ресурсів в Республіці Білорусь // Архіви України. – 2010. – № 1. – С. 162–169.

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА СУМІЖНІ ГАЛУЗІ ЗНАНЬ

УДК 930.271(477-25)

Надія Нікітенко, Вячеслав Корнієнко

НОВОВИЯВЛЕНІ РАННІ ДАТОВАНІ ГРАФІТІ НА ФРЕСКАХ
СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ ТА ЇХНІЙ ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ
(записи № 1684, № 2126 та № 2204)

Стаття присвячена висвітленню результатів дослідження трьох ранніх датованих написів-графіті Софії Київської, в яких вказані роки 1018/1021 (№ 1684), 1019 (№ 2204) та 1028 (№ 1028). Прийнята нами методика суцільного комплексного прочитання написів з урахування функціонального призначення приміщення, де вони виникли, а також середньовічного церковно-теологічного і символічного тлумачення образних архітектурно-художніх форм, з якими ці написи пов'язані у топографічному й смислово-аспектах, дозволило встановити вірогідні мотиваційні чинники їх появи в історичному контексті.

Ключові слова: епіграфіка, Софія Київська, графіті.

Статья посвящена освещению результатов исследования трех ранних датированных надписей-граффити Софии Киевской, в которых указаны годы 1018/1021 (№ 1684), 1019 (№ 2204) и 1028 (№ 1028). Принятая нами методика не выборочного, а сплошного комплексного прочтения надписей с учетом функционального назначения помещения, где они возникли, а также средневекового церковно-теологического и символического толкования образных архитектурно-художественных форм, с которыми эти надписи связаны в топографическом и смысловом аспектах, позволило установить вероятную мотивацию появления этих надписей в историческом контексте.

Ключевые слова: эпиграфика, София Киевская, граффити.

The article deals with the results of the investigation of three early inscriptions, dated the years 1018/1021 (№ 1684), 1019 (№ 2204) and 1028 (№ 1028). Our technique is based on not selective but comprehensive reading of inscriptions, taking into consideration the functional purpose of place, where they originated, as well as the medieval theological and symbolic interpretations of art with which these inscriptions are connected topographically and semantically. This technique allowed to establish probable motivate of the origins of inscriptions in the historical context.

Key words: epigraphy, Sophia Cathedral, graffiti.

Як відомо, літописи пов'язують будівництво Софії Київської з іменем Ярослава Мудрого і датують її заснування 1017 р. (Новгородський І літопис) чи 1037 р. (Повість временних літ). Наукова дискусія довкола цих дат триває вже два століття і давно зайшла в глухий кут. Дослідження ж самого собору впродовж останніх десятиліть відкрили можливість по-новому підійти до цієї проблеми й запропонувати точне датування пам'ятки, яка виявилася більш давньою, ніж це вважали раніше, і навіть вважають дотепер, спираючись на літописні свідчення. Особливо цінні відомості щодо цієї проблеми надають датовані графіті собору, якими точно засвідчено час їхнього написання. Це – графіті 1018/21, 1019, 1022, 1028, 1033 (три написи), 1036 та 1039 рр.

Виявлена в 2006–2010 рр. на фресках Софії Київської низка дуже ранніх датованих графіті надійно підтвердила датування Софійського собору кінцем княжіння Володимира Святославича – початком правління в Києві Ярослава Мудрого.

Зафіксований графіті факт існування Софії в розписаному фресками стані вже в другому десятиріччі XI ст. дав змогу точно датувати храм. У джерелах згадуються дві дати освячення Софії – 4 листопада і 11 травня. З огляду на те, що освячення храму Святої Софії Премудрості Божої (Дому Господнього) могло відбутися лише в неділю (день Господній), а в другому десятиріччі XI ст. на неділю припадають 4 листопада 1011 р. і 11 травня 1018 р., можна вважати, що перша дата засвідчує заснування Софії за Володимира (освячення місця), а друга – її завершення (освячення престолу) за Ярослава¹.

Оскільки датовані графіті зазвичай позначали якусь непересічну подію, «вводячи» її у вічність самим фактом запису її дати на стіні храму, важливо з'ясувати історичний контекст цих написів. Виявилося, що п'ять раніше опублікованих нами графіті 1022, 1033 (три на-

писи в різних місцях собору) і 1036 рр., доповнених пізнішим графіті з датою 1492 (7000) р., складають своєрідний есхатологічний календар, пов'язаний з очікуванням Другого Пришестя і Кінця Світу². Натомість графіті в головному вівтарі з датою 1018/1021 р. належної історико-культурної інтерпретації поки що не отримало, до того ж нещодавно В. Корнієнком виявлено ще два записи з датами 1019 і 1028 рр., тому в цій статті розглянуто саме ці три написи (рис. 1).

Запис 1018/21 р.³ Графіті № 1684 наявне у вімі головного вівтаря на східній грані південної лопатки першого північного хрещатого стовпа. Стан збереження поверхні тиньку відносно непоганий, незважаючи на дрібні пошкодження вибоями та подряпинами, а також слабо розчищені від пізнішої фарби та шпаклівки місця. Цей напис видряпаний на висоті близько 1,7 м від рівня підлоги практично у самому куті, що його утворюють південна та східна лопатки стовпа.

Дворядковий запис зберігся фрагментарно (рис. 2). У верхньому рядку простежуються чотири знаки, перший має вигляд **ь** з нахиленою щоглою та округлою петлею, далі впевнено читаються **з**-подібна **з** з позначенням тисяч, **ф** та ІС-подібна (роз'ємна) **к**, безпосередньо за якою знаходиться округла зашпакльована вибоїна, на розмір ще однієї літери. В нижньому рядку, дещо зміщеному ліворуч, простежуються дві вертикальні щогли літери, ідентифікація якої ускладнена через пошкодження, далі читається прямолінійна **ѣ** з петлею кутом вперед, збережена середня частина **х** та, на деякій відстані, **п**. Незважаючи на пошкодження, верхній рядок може бути реконструйований, позаяк тут читаються літери дати **С** (6000), **Ф** (500) та **К** (20), позначення одиниць не збереглося, тут, нагадаємо, знаходиться вибоїна. Перший знак верхнього рядка при такому прочитанні слід розглядати як **ѣ**, що не зберегла коромисла, яка є складовою слова **лѣто** у вигляді літер **лѣ** з виносним надрядковим **т**. Приклад подібного написання цього слова можемо бачити у розташованому на цій же фресці записі № 52, який, до речі, добре ілюструє приклад різних форм написання одних і тих же літер в одному написі⁴, що пояснює різні форми петлі (округлої та кутом вперед) літери **ѣ**. Щодо дати, яка могла стояти в графіті, то теоретично вона може коливатись від 6520-го р., якщо одиниць не було, до 6529-го р., якщо тут стояла **ѣ** (9). Палеографічні риси складових напису не суперечать його датуванню першою чвертю XI ст. Деякі заперечення може викликати лише ІС-подібна форма літери **к**, яка, згідно з

спостереженнями А. Залізняка над палеографією новгородських берестяних грамот, з'являється з першої чверті XII ст.⁵ Однак, як вказують дослідження епіграфічних матеріалів Південної Русі, їхні деякі палеографічні ознаки старші за новгородські. Для прикладу можемо навести напис на пірофілітовому біконічному пряслиці, виявленому в 1996 р. у Вишгороді⁶. Автори публікації Р. Орлов та В. Козюба відзначили невідповідність між співвідношенням датування часу потрапляння пряслиця до землі з часом побутування палеографічних ознак деяких літер. Так, за стратиграфією верхньою хронологічною межею археологізації пряслиця є остання чверть XI ст., однак для літер **л** (без перекладки) та **ѣ** (петля з двома заломами) нижньою хронологічною межею палеографічних ознак є, відповідно, друга чверть XII ст. та друга чверть XIII ст.⁷ Окрім того, серед опублікованих С. Висоцьким софійських графіті XI ст. можемо бачити приклади написання ІС-подібної **к** в записках 1052 (№ 3) та 1078 (№ 9) рр. Відтак, цілком припустимо віднести нижню хронологічну межу появи такої форми написання **к** до першої чверті XI ст.

У нашій попередній публікації час появи напису № 1684 окреслений у межах 1018/1021 рр. Нижня можлива дата визначена за формою каналів прорізів, яка вказує на виконання напису по сухому тиньку. Маючи на думці історичний контекст появи графіті, спробуємо уточнити, коли саме між 1018–1021 рр. воно могло бути виконане. Для цього треба вдатися до контекстного аналізу, зважаючи на місце розташування напису та фреску, на якій його зроблено.

Графіті нанесено на зображенні невідомої святої, яка тримає у руці хрест – символ мучеництва (рис. 3). Зображення її в головному вівтарі, куди жінки окрім дияконіс не допускалися, є вельми симптоматичним. Оскільки монументальний живопис собору, як і в інших середньовічних пам'ятках, мав функціонально-богослужбовий характер, тобто був тісно пов'язаним зі службами та обрядами, що тут відбувалися, з великою долею вірогідності можемо визначити дану святу як дияконісу.

Дияконіса (гр. *διακόνισσα*) – відоме ще з апостольських часів церковне служіння жінок у давній Церкві. У Посланні до римлян апостол Павло згадує дияконісу Фіву, «служебницю церкви в Кенхреях», яка «опікунка була багатьом і самому мені» (Рим. 16:1–2). Згідно з візантійським цивільним та церковним правом, дияконіси вважалися членами кліру і мали сан священства,

що був еквівалентним сану дияконів-чоловіків. Зокрема імператор Юстиніан Великий говорив про приналежність дияконів до «священства» (ἱερωσύνη); те саме засвідчував візантійський Євхологій. Дияконіса приймала причастя у вівтарі безпосередньо після кліриків і до неї зверталися «високочтима» і «преподобна». В 123-й новелі Юстиніана дияконіси беззастережно розглядаються нарівні з ченцями і аскетами. Відомо, що до кліру Софії Константинопольської входило 100 дияконів та 40 дияконіс, і чин дияконіс існував у Візантії до XI ст. Дияконісу, як і диякона, після анафори поставляли (χεῖροτονεῖν – «хіротонісали») у вівтарі, де єпископ покладав на неї дияконський оран під мафорієм, залишаючи обидва його кінці попереду. Це було пов'язано з її роллю в богослужінні, особливо в обряді хрещення жінок: після того, як єпископ чи священник помазував святим елеєм чоло новоохрещеної, дияконіса задля дотримання благопристойності помазувала інші частини її тіла⁸.

До числа прославлених святих належали дияконіси, пов'язані рідством чи діяльністю зі святителями, зображеними в мозаїці у головному вівтарі Софії Київської. Це сестра Василя Великого і Григорія Ниського блаженна Феозва (гр. Θεοσεβία – Феосевія), мати Григорія Богослова і дружина Григорія Назіанзина св. Нонна, сподвижниця Іоанна Золотоустого св. Олімпіада. Можливо, одна з них зображена на стіні вівтаря Софії в образі вищезгаданої святої.

Прикметно, що дияконісу на стіні вівтаря Софії Київської зображено у мафорії, надягнутому поверх золотавого богослужбового підризника, підперезаного паском, через який перекинута широкий напіворар (бо оран – дияконський наплічник-стрічка, що спускається з плеча), який обома кінцями звисає долу. Про походження слова «орар» існують три думки, які, втім, не суперечать одна одній. Одні виводять це слово від латинського «орайо» – молитва, інші – від латинського «рот», оскільки в давнину диякон витирав ораном вуста тих, хто причащався. «Плат для витирання обличчя» відомий і в класичній латині. З цим пов'язане третє значення слова «орар» – лат. «рушник», лентіон. На Тасмній Вечері, збираючись омити ноги учням, Спаситель зняв з себе верхній одяг і підперезався довгим рушником (лентієм), а потім почав омивати ноги учням і витирати їх кінцями цього рушника. Саме такий рушник зображено на дияконісі на фресці Софії.

У пандан до згаданої святої, на внутрішній площині південного стовпа тріумфальної арки,

фігурує ще одна дияконіса, що тримає в руці євхаристичний плат – аналог ораня. О. Лідов, розглянувши проблему священства Богоматері, яку традиційно зображали з білим платом у руці або за поясом, цілком слушно зазначив, що такий плат знаходить прямі аналогії в стрічкоподібних літургійних убраннях (єпитрахиль, оран, епігонатій). Дослідник наводив іконографічні приклади, які вказують на візантійську практику літургійного використання платів, зазначаючи, що білий плат також присутній у зображеннях символічних прообразів Євхаристії, оскільки є найважливішим євхаристичним символом⁹. Усе це є ключем до розуміння розміщення розглянутого графіті на зображенні дияконіси в головному вівтарі собору: літургійний характер цього образу, розміщеного навпроти престолу, може вказувати на зв'язок графіті з найвеличнішим таїнством – першою Євхаристією, що відбулася в Софії в той час, який вказано в графіті. Виходячи з того, що перша Євхаристія сталася тут під час освячення престолу 11 травня 1018 р., можна зробити висновок, що в тексті зазначений 6526 (1018) р., тож втрачена остання літера – **S** (6). Отже, 1018 р. слід визнати нижньою вірогідною датою виконання графіті № 1684.

Ця дата підтверджується часом виникнення даної фрески. Як встановив київський мистецтвознавець Ю. Коренюк, обидва образи святих жон у головному вівтарі, атрибутовані нами як дияконіси, є пізнішими доповненнями до первинних фресок Софії, оскільки вони написані на ділянках нового тиньку, хоча техніка та стиль їх виконання є близькими первинним розписам. «Тож виникли вони, – зазначив вчений, – невдовзі після закінчення останніх. Однак тиньк цих доповнень має чисто білий колір, який свідчить про те, що він є чисто карбонатним і відрізняється від тиньку первинних фресок»¹⁰. Такий тиньк було виготовлено за спрощеною технологією, коли у вапняний розчин майже не додавалося ніяких наповнювачів, окрім соломи. Натомість у первинному тиньку наповнювачами використовувались мінеральні гідралічні домішки, зокрема шлак, що утворювався при варінні мозаїчної смальти¹¹. Ю. Коренюк на підставі технологічних аналогій припускає датування цих фрескових зображень часом близьким до виконання розписів Спасо-Преображенського собору в Чернігові, тобто серединою XI ст.¹² Московські мистецтвознавці О. Попова та В. Сараб'янов також зазначили стилістичну близькість фресок з образами мучениць до фресок чернігівського Спасо-Преображенського собору, як аналогію вони на-

водять образ св. Феколи з цього храму¹³. Проте верхня можлива дата графіті – 1021 р. – надійно засвідчує виникнення розглядуваних софійських фресок не пізніше цього часу.

Чому ці фрески у нижній частині стовпів головного вітаря з'явилися в останню чергу, перед самим освяченням храму? Г. Логвин, дослідивши стики фрескового тиньку, визначив, що собор розписували від периферії до центру, згори донизу¹⁴. Такий порядок розпису можна пояснити тим, що поки мозаїсти декорували центр собору, фрескісти працювали на його периферії, поступово наближаючись до центру, де стояло громіздке риштування для здійснення мозаїчних робіт; тож в останню чергу мали з'явитися фрески підкупольного хреста і головного вітаря. Це були саме ті ділянки храму, декорування яких фресками завершили за Ярослава, коли смальту вже не виготовляли, тому у фресковому тиньку зображень дияконів відсутній шлак від смальтоваріння. Отже, запис 1018 р. фактично зафіксував час завершення будівництва та розпису Софії Київської.

Запис 1019 р. Графіті № 2202 виявлено в арці-переході між центральною навою та східним (згідно з розміщенням у давнину віруючих – «чоловічим») компартиментом приділа св. Іоакима та Анни на східній грані східної лопатки третього від вітаря північного хрещатого стовпа (для приділа св. Іоакима та Анни), на фресці з образом св. Пантелеймона (Пантелеїмона в церковній традиції). Напис виконано доволі дрібними літерами, їх прорізи неглибокі, слабо розчищені від шпаклівки та пошкоджені дрібними тріщинами. Однак, всі складові напису підлягають впевненій ідентифікації (рис. 4). На початку рядка простежується така сама, як і в написі 1018 р., *z*-подібна *z*, далі *φ*, трохи пошкоджені тріщинами та дрібними вибоями *κ* й *z*. Над кожною літерою прокреслене титло. За четвертим знаком – великий круглий вибій, нині зашпакльований. Це нібито дає підстави припустити, що далі текст продовжувався. Однак вірогіднішим видається, що текст із самого початку містив лише чотири знаки – запис року **ΣΦΚΖ**, тобто 6527 (1019) р.

1019 р., на наше переконання, тут не є випадковим, адже саме цього року Ярослав Мудрий після перемоги в міжусобній війні за владу на Русі утвердився на київському престолі: **Ярославъ же сѣде Киевѣ, оутверъ пота с дружиною своєю, показавъ побѣду и трудъ великъ**¹⁵.

Показово, що напис-дату зроблено під княжим груповим портретом на зображенні св.

Пантелеймона (рис. 5), який відігравав особливу роль для Володимира Святославича і Ярослава Мудрого – ктиторів Софії Київської, представлених на портреті якраз над цією фрескою. Відомо, що під час розкопок М. Каргера в 1940 р. на місці давнього престолу Софії знайдено давньоруський мідний ковчежець з мощами св. Пантелеймона, про що сповіщав зроблений на ньому напис. Місцезнаходження мощів під престолом цілком відповідало візантійському чину на заснування храму. Про закладення мощів святих під престол майбутнього храму знаємо з Києво-Печерського патерика та з матеріалів археологічних досліджень давньоруських храмів¹⁶. Мощі св. Пантелеймона, покладені під престол Софії, мали довічно освячувати вітар «митрополії руської», а відтак – сам собор, Київ і всю християнську Русь.

Великомученик і цілитель св. Пантелеймон належав до кола обраних святих, особливо шанованих візантійськими імператорами, які дарували дорогоцінні частки мощів Пантелеймона Церкві тієї держави, правитель якої одружився з візантійською царівною. Дослідниця київської святокультової традиції Н. Верещагіна у цьому зв'язку звернула увагу на такий промовистий факт: «Відомо, що в 972 р. племінниця імператора Візантії Йоана Цимісхія царівна Феофано вийшла заміж за спадкоємця престолу, майбутнього германського імператора Оттона II (973–83). У розкішному посагу, який вона отримала від вінченосного родича, були багаті дарунки для Папи римського, імператора, відомих сановників. Але серед численних святинь, даних царственій нареченій, особливої уваги удостоїлися мощі Пантелеймона. Сам Цимісхій урочисто вручив їх архієпископу Кельнському, який очолював німецьке посольство, що зустрічало Феофано у Константинополі і супроводжувало далі»¹⁷. Припускаючи, що аналогічний дар отримала молодша Руська Церква при укладенні династичного шлюбу князя Володимира і візантійської царівни Анни, Н. Верещагіна зробила цілком слушний висновок: «Залогою речей, мощі великомученика стали родинною реліквією великокнязівської сім'ї, і це підтверджує ще одна історична знахідка. У 1966–1969 рр. під час ремонтно-реставраційних робіт у чернігівському Спасо-Преображенському соборі у потаємному місці під древнім престолом було виявлено срібну мощеницю. Написи-імена на її кришці свідчили, що в ній знаходяться мощі святих Пантелеймона, Акакія і Маковія. Храм засновано бл. 1030 р. чернігівським князем Мстиславом Володимировичем (1026–1036), сином Володимира Великого. Ставши вслід за

батьком християнином, Мстислав мав отримати «на благословення собі» від Володимира християнські святині, в т. ч. і частки родинних реліквій. Згодом мощі Пантелеймона були покладені до заснованого ним Спаського собору – однієї з найвеличніших споруд новонаверненої держави»¹⁸.

Свого часу автори цієї статті пов'язали розглядуваний фресковий образ Пантелеймона (з гр. – «Всемилоствитого») з Володимиром Великим, який характеризувався в давньоруській літературі як князь милостивий, щедрий, що повсякчас піклується про підданих, особливо про немічних і убогих. Саме за цю свою чесноту, поряд із заслугою Хрестителя, Володимир підносився давньоруськими книжниками до рангу святих. Водночас нами звернуто увагу на безперечний зв'язок образу цього святого з Ярославом, оскільки на південній стіні Володимирського вівтаря Софії, якраз над його гробницею, фігурує ще одне зображення св. Пантелеймона. Достеменно встановлено, що це пояснює зображення св. Пантелеймона є вторинним, бо воно виникло на місці зчищеного первинного сюжету, причому невдовзі після написання останнього. Це було зумовлено необхідністю створення усипальні Ярослава в уже зведеному і майже повністю розписаному за Володимира соборі. Причому Ярослав вбудував у собор усипальню на самому початку свого київського князіння, адже у давніх суспільствах, у тому числі у Візантії і на Русі, важливою державною справою було спорудження усипальні правителя одразу після зайняття ним трону; у Візантії вибір мармуру для царської гробниці навіть увійшов у коронаційний обряд.

Уведення образу св. Пантелеймона в розпис Ярославової усипальні нами пояснювалося з давньою літургійною практикою передсмертного і посмертного єлейосвячення людини та її останків. При цьому послалися на прийнятий на Русі візантійський Студійсько-Олексіївський устав, згідно з яким гробниця ктитора мусить бути встановлена в притворі св. Пантелеймона, де мають правитися панахиди за померлим¹⁹.

Проте могла бути ще одна причина появи образу Пантелеймона над гробницею Ярослава. У візантійській і давньоруській традиції існував звичай називати людину двома (загальновідомим хрестильним і таємним молитовним) або навіть кількома християнськими іменами. Ґрунтуючись на історичних свідченнях, що вказують на формування з ініціативи князя Володимира патронального йому культу св. Миколая в Десятинній церкві, а також на даних розпису Софії Київської

та написів-графіті на її стінах, нами зроблено висновок, що поряд з Василем – хрестильним іменем – князь мав і молитовне – Микола, дане йому на честь св. Миколая Мирлікійського, рівноапостольного «князя Церкви», духовного патрона князя і його соратника-чудотворця в справі хрещення народу Русі²⁰. До речі, образ св. Миколая фігурує на стовпі центральної нави Софії якраз напроти св. Пантелеймона, а така топографічна симетрія за середньовічними іконографічними канонами означає і симетрію смислову, тобто ідейний взаємозв'язок обох образів.

Так само і Ярослав, названий хрестильним іменем Георгій, міг отримати молитовне ім'я Пантелеймон, відоме лише його найближчому оточенню. Св. Пантелеймон Цілитель був чи не найкращим патроном для князя, що з дитинства кульгав і, як засвідчили антропологічна, медико-анатомічна та рентгенологічна експертизи його останків, не відзначався міцним здоров'ям. Ім'я Пантелеймон отримав також онук Володимира Мономаха Ізяслав Мстиславич. Існують дані про особливе пошанування Пантелеймона бабцею Ізяслава Гідою, і його батьком, Мстиславом Володимировичем. Крім того, збереглася низка княжих печаток із зображенням св. Пантелеймона, що засвідчує факт хрещення представників роду Ярослава на його честь²¹. Отже, простежується родова традиція іменування нащадків Ярослава на честь св. Пантелеймона, тож не виключено, що ця традиція започаткована самим Ярославом (Пантелеймоном?) як засновником власної династії. Не випадково на фресці центральної нави з зображенням св. Пантелеймона розміщено відомий напис (№ 8) про смерть Ярослава Мудрого 20 лютого 1054 р.²² У такому разі стає зрозумілою причина написання на зображенні св. Пантелеймона дати вокнязіння в Києві (1019) і смерті Ярослава (1054). До речі, обидва написи розташовані на одній висоті та недалеко один від одного.

Запис 1028 р. Графіті № 2126 виявлено в арці-переході між східним («чоловічим») та західним («жіночим») компартиментами приділа св. Іоакима та Анни на південній грані південної лопатки третього від вівтаря північного хрещатого стовпа. Тиньк у місці знаходження напису пошкоджений, проте збережені фрагменти дають змогу повністю відновити його складові (рис. 6). На початку рядка впевнено читається 2-подібна **з**, над якою зберігся фрагмент нахилоного титла. За нею йде фрагментарно збережена трохи менша за розмірами літера **є**. Третю літеру пошкоджено, проте збережені залишки дають

підстави впевнено ідентифікувати її як **ϕ**, над якою зберігся фрагмент хвилеподібного титла. За нею прокреслено трохи менша за розмірами **є**. П'ята літера, незважаючи на дрібні вибої, чітко читається як **λ** із горизонтальним титлом над нею. Далі знову прокреслена **є**. Сьома літера може бути ідентифікована як **z**-подібна **ς**, восьма – як **є**. Над ними прокреслене хвилясте титло складної форми, яке нагадує іншу **z**-подібну **ς**. На перший погляд титло та сьома літера нагадують **z**, верхня та нижня частини якої не з'єднані. Проте дослідження оригіналу дало змогу простежити верхню петлю **ς**, що ніяк не могла виникнути у випадку виконання **z** в два етапи: спочатку верхню частину, а потім нижню. Той же результат дало вивчення титла – його нижня округла частина плавно переходить у горизонтальну лінію, що було б неможливим, якби автор графіті справді прагнув прокреслити **z**. Слід відзначити наявність у напису двох **z**-подібних **ς** (так само як і в графіті 1018/1021 та 1019 р.), що в софійських графіті вочевидь маркують найбільш ранній етап їх виконання.

Отже, текст має розглядатись як запис року **SeΦeλeSe**, в якому до кожної цифри додано закінчення – **є**, тобто, тут зазначений 6536 (1028) р. Отже, напис мав читатися так: «[В лето чи лето] 6-ти тысячное, 5-ти сотое, 30-е, 6-е». До речі, подібне написання дати притаманне й графіті 1252 р. (№ 55), виявленому свого часу С. Висоцьким у західній внутрішній галереї: «В лето 6-ти тысячное, 7-ми сотое, 67-е...». Дослідник вважав це графіті преамбулою якогось незакінченого напису, тому поставив після дати три крапки²³. Проте, розглянувши його в *in situ*, нами не виявлено жодних ознак наявності біля дати якогось тексту. Зазначимо, що в Софії наявні вже кілька графіті, що є лише датою, яка не супроводжується текстом (графіті 1019, три графіті 1033, зрештою графіті 1036 рр.). На нашу думку, такі графіті акцентують увагу саме на році, що мав якесь важливе значення для автора запису – про це свідчить явно підкреслене в них звучання дати.

Графіті 1028 р. виконано на фресці з зображенням св. Сави (рис. 7), образ якого ідентифікується завдяки грекомовному графіті на ній, що називало ім'я святого²⁴. У св. Сави підкреслено аскетичний лик із запалими щоками, він сивий і чорнобровий. На ньому – облачення ігумена: чорний чернечий аналав (пояс-шарф) з хрестами, пурпурова мантія. Судячи з почесного місця фрески на стовпі компартимента, де під час відправ стояла знать, а також з особливостей іконографії свято-

го, зображеного як владного ігумена, на фресці представлено св. Саву Освяченого, засновника та ігумена лаври поблизу Єрусалима, що носила його ім'я. Єдине, що може викликати сумнів у цій атрибуції – це хрест в його руці, який зазвичай свідчив про зображення мучеників. Сава ж помер, не зазнавши тортур від рук катів. Проте він тривалий час був ченцем-самітником, який вів подвижницьке життя в пустелі й зазнав чимало випробувань, а подвиг таких святих ченців прирівнювався до мученицького. Наприклад, преподобний Єфрем Сирин, який також помирав без мук, говорив: «Я родич мученикам»²⁵.

Із хрестом у руці, як мучеників, зображено, наприклад, у сучасних софійській фресці сюжетів монументального живопису XI ст. такі знамениті ченці-подвижники, які скінчалися мирно: святі Арсеній Великий, Іларіон Великий, Нил Синайський, Дорофей Єгипетський (мозаїки собору Осіос Лукас у Фокіді), Євфимій Великий (фреска Софії Фессалонікської).

Привертає увагу те, що графіті написано трохи нижче коліна, що не є випадковим. З давніх часів коліна розглядалися як місце зосередження фізичної і духовної сили, як символ влади і соціального авторитету. Саме з цими уявленнями пов'язані висловлювання «схилити коліно» – поза смирення, покірності богам, підвладності комусь; «торкнутися коліна» – просити захисту і покровительства. Слово «коліно» у багатьох мовах означає також «народження», «родина», «рід». У християнському мистецтві з цими уявленнями пов'язані такі сюжети як «Лоно Авраамове», «Отецтво» і деякі Богородичні композиції. У численних зображеннях тронної Богоматері Марія кладе руку на коліно Немовляти. Це жест мольби, з яким Богоматір звертається до свого божественного Сина, заступаючись за рід людський. Цей жест також підкреслює божественне походження, силу і владу Ісуса²⁶.

Яка ж подія 1028 р. спонукала автора графіті поставити цю дату на фресці з зображенням св. Сави? Знаходження графіті в «аристократичному» компартименті собору та написання його біля коліна святого дає підстави припустити, що воно акцентує якусь спорідненість, знатність, святість роду, тобто 1028 року сталася якась подія, пов'язана з родиною київського князя. Можна згадати, що в найближчі дні після 12 листопада 1028 р. помер Константин VIII²⁷, рідний брат княгині Анни, останній чоловік знаменитого Македонського дому, з яким поріднилися Рюриковичі через династичний шлюб Володимира й Анни, укладений наприкінці X ст. Цей шлюб

мав для Русі особливе значення, оскільки започаткував собою її хрещення. Недарма про нього розповідають світські фрески сходових веж Софії, на яких є зображення обох братів Анни – Василя II і Константина VIII²⁸.

Якраз над фресковим зображенням св. Сави, на протилежних схилах арки, намальовані погруддя мучеників Кирика та Улити – календарних святих Володимира, який помер 15 липня, на день їхньої пам'яті²⁹. Отже, в такому розміщенні графіті можна вбачати його зв'язок з княжим подружжям Володимира і Анни та з родоводом останньої, яким, безперечно, пишалися і за часів Ярослава, котрий не випадково назвав своїх старших дітей на їхню честь – Володимиром і Анною.

Важливо, що св. Сава Освячений здавна шанувався як автор Єрусалимського уставу, великий молитовник, який трудився над складанням чину всенощного пильнування (агрипнії), якому відводилося особливе місце в поминанні померлих. Смісл таких відправ – постійна молитва, що не переривається ані на мить задля дарування померлим милості Божої і Царства Небесного. Агрипнії були основною відмінністю Єрусалимського уставу від прийнятого дещо згодом на Русі Студійського³⁰. Отже, крім поминання в дні загальних панахид і щоденного – за літургією (в ектенії за померлих), членів княжої родини та близьких їм осіб вочевидь поминали під час агрипнії.

Однак, був ще один привід написати «поминальну» щодо Константина VIII дату на зображенні св. Сави. Пам'ять цього святого відзначалася 5 грудня, а згідно з церковними канонами панахида за померлими відправлялася в 3-й, 9-й, 20-й і 40-й день після смерті³¹, тож напис на фресці, більше всього, було зроблено 5 грудня 1028 р., на 20-й день після смерті Константина VIII, що співпав з днем пам'яті св. Сави.

Якщо взяти до уваги той факт, що на стінах Софії виявлено чимало графіті з записами про смерть того чи іншого князя, можна вважати, що автор графіті «заніс» 1028 р. у «синодик» Рюриковичів на стінах «митрополії руської» для вічного поминання близького родича князя Володимира Святославича. Зазначимо ще, що на східній лопатці цього ж стовпа є вище згаданий чітко датований напис 1054 р. про смерть Ярослава Мудрого, на сусідніх стовпах – написи про внесення в березні (1077 р. – *Авт.*) у Софію руги – плати на помин душі Святослава Ярославича (пом. 27 грудня 1076 р. – *Авт.*) та про встановлення в Софії 14 квітня, у великий четвер, раки з останками його сина Всеволода-Андрія

(пом. 13 квітня 1093 р. – *Авт.*), причому написи зроблено відразу або незабаром після смерті цих князів³². Тому немає сумніву в актуальному характерові всіх цих поминальних графіті, що в свою чергу дає підстави з певністю говорити про виникнення розглядуваного напису-дати на фресці св. Сави саме в 1028 р.

Загалом на фресках в різних місцях Софії Київської виявлено вже дев'ять датованих графіті від 1018 до 1039 рр. (див. таблицю)³³, що повністю спростовують 1037 р. (дату Повісті временних літ) як час заснування чи завершення спорудження собору. Перекреслюють вони і 1017 р. (дату Новгородського першого літопису), адже вони переконливо свідчать, що вже до 1018–1021 р. він був не лише зведений, а й прикрашений розписами.

¹ Нікітенко Н., Корнієнко В. Найдавніші датовані графіті Софії Київської // *Праці Центру пам'яткознавства*. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 244–260; Нікітенко Н., Корнієнко В. Найдавніші графіті Софії Київської та її датування // *Просемінарії: Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури*. – К., 2008. – Вип. 7: До ювілею професора Василя Іринарховича Ульяновського. – С. 365–399; Нікітенко Н. М., Корнієнко В. В. Найдавніші графіті Софії Київської та датування собору // *Пам'ятки Національного заповідника «Софія Київська»: культурний діалог поколінь. Матеріали IV міжнар. наук. конф. «Софійські читання»*. Київ, 25–26 жовтня 2007 р. – К., 2009. – С. 417–443; Нікітенко Н. Н., Корнієнко В. В. Древнейшие датированные граффити Софии Киевской // *Архитектурное наследство*. – М., 2009. – Вип. 51. – С. 5–13.

² Нікітенко Н. М., Корнієнко В. В. Есхатологічні дати в графіті на фресках Софії Київської як історичне джерело // *Архіви України*. – 2009. – № 6 (листопад – грудень). – С. 43–63.

³ Корнієнко В. В. Найдавніше датоване кириличне графіті Софії Київської: нова знахідка // *Пам'ятки Національного заповідника «Софія Київська»: культурний діалог поколінь. Матеріали IV міжнародної наукової конференції «Софійські читання»*. Київ, 25–26 жовтня 2007 р. – К., 2008. – С. 444–445.

⁴ Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв. – К., 1966. – Вип. I. – С. 96–97, табл. LI; LII.

⁵ Зализняк А. А. Палеография берестяных грамот и их внестратиграфическое датирование // В. Л. Янин, А. А. Зализняк Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1990–1996 гг.). Палеография берестяных грамот и их внестратиграфическое датирование. – М., 2000. – С. 172–173.

⁶ Орлов Р. А., Козюба В. К. Нова знахідка пряслиця з графіті з Вишгорода // *Археологія*. – 2008. – № 3.

⁷ Зализняк А. А. Палеография берестяных грамот ... – С. 204–205, 216–217; Орлов Р. А., Козюба В. К. Нова знахідка ... – С. 35, 38.

⁸ Mary P. Truesdell. The Office of Deaconess. The Diaconate now (ed. by Richard T. No 1) – Washington, 1968; Желтов М., диакон. Диаконисса // Православная энциклопедия. – Т. 14. – М., 2007. – С. 580–587.

⁹ Лидов А. Иеротопия. Пространственные иконы и образы-парадигмы в византийской культуре. – М., 2009. – С. 248–254.

¹⁰ Коренюк Ю. Про деякі пізніші доповнення до фресок у Софії Київській // Міжнародний освітній фонд імені Ярослава Мудрого. Тези конф. «Освіта і культура XI ст. Діяльність Ярослава Мудрого і сучасність» – К., 1996. – С. 18–19.

¹¹ Коренюк Ю. Фрески Софійського собору в Києві (технологія, техніка, деякі питання стилю, проблема майстрів): Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. – К., 1995. – С. 4–5.

¹² Там само. – С. 5; Коренюк Ю. А., Первухина Н. В. К вопросу о технологии и технике исполнения стенной росписи Софийского собора в Киеве // Практика реставрации памятников монументальной живописи. – М., 1991. – С. 135.

¹³ История русского искусства. Т. 1: Искусство киевской Руси. IX – первая четверть XII века. – М., 2007. – С. 193–194.

¹⁴ Логвин Г. Н. Новые наблюдения в Софии Киевской // Культура средневековой Руси. – Л., 1974. – С. 154–160; Логвин Г. Н. Собор Святой Софии в Киеве. – К., 2001. – С. 100–102.

¹⁵ ПСРЛ. – Т. 1: Лаврентьевская летопись. – М., 2001. – Стб. 146.

¹⁶ Див.: Никитенко Н. Н. Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской: Историческая проблематика. – К., 1999. – С. 48.

¹⁷ Верещагіна Н. Софійський собор у давньокіївській святокультурній традиції // Софія Київська у нових дослідженнях. Наукова монографія (у друці).

¹⁸ Верещагіна Н. Софійський собор ...; див. також: Холостенко Н. В. Мощеница Спаса Черниговского // Культура средневековой Руси. – Л., 1974. – С. 189–202.

¹⁹ Див.: Никитенко Н. Н. Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской: Историческая проблематика. – К., 1999. – С. 169–170, 233–239; Никитенко Н. Н. Святые целители в стенописи Софии

Киевской // Человеческая целостность и встреча культур / сост. К. Б. Сигов. – К., 2007. – С. 265–272.

²⁰ Никитенко Н., Верещагіна Н. Проблема именнаяречения князя Владимира в свете новых исследований // Медієвістика: зб. наук. праць. – Одеса, 2009. – Вип. 5. – С. 6–28.

²¹ Литвина А. Ф., Успенский Ф. Б. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. – М., 2006. – С. 564.

²² Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв. – К., 1966. – С. 39–41, табл. IX, 1; X, 2.

²³ Там же. – С. 98, табл. LIII, 2; LIV, 2.

²⁴ Евдокимова А. А. Греческие граффити Софии Киевской (публикация) // Orientalia et Classica: Труды Института восточных культур и античности. Вып. XIX. Аспекты компаративистики III. – М., 2008. – С. 632–633.

²⁵ Димитрий Ростовский, св. Жития святых: Январь – декабрь. – К., 1999. – С. 625–626.

²⁶ Гукова С. Н. Знаки приснодевства Богоматери // Byzantinoslavica. – 2005. – Vol. 63. – P. 229–230.

²⁷ Михаил Пселл. Хронография. – М., 1978. – С. 21, 268.

²⁸ Никитенко Н. Н. Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской: Историческая проблематика. – К., 1999. – С. 77–122.

²⁹ Там же. – С. 171–172.

³⁰ Желтов М., диакон, Ткаченко А. Всенощное бдение // Православная энциклопедия. – Т. 9. – М., 2007. – С. 668–680.

³¹ Последование парастаса, сиречь великие панихиды и всенощного бдения, певаемых по усопшим отцем и братьям нашим и по всем православным христианам преставльшимся. – К., 1876.

³² Высоцкий С. А. Древнерусские... – С. 18–24, 39–45.

³³ Грекомовне графіті з датою 1038/1039 р. виявила на фресці південної сходової вежі Софії Київської московська дослідниця О. Євдокимова. Див.: Евдокимова А. А. Греческие граффити Софии Киевской (публикация) // Orientalia et Classica: Труды Института восточных культур и античности. Вып. XIX. Аспекты компаративистики III. – М., 2008. – С. 640–641.

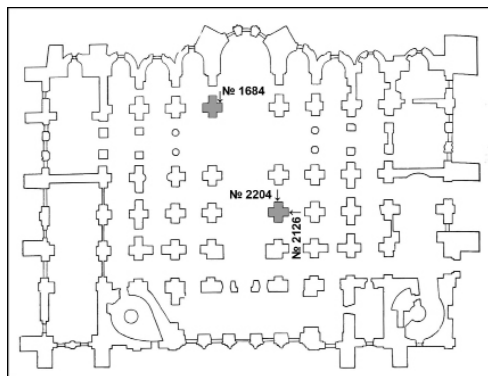

Рис. 1. План першого поверху Софії Київської (подається за С. Висоцьким). Місця розташування записів 1018/1021, 1019 та 1028 рр.

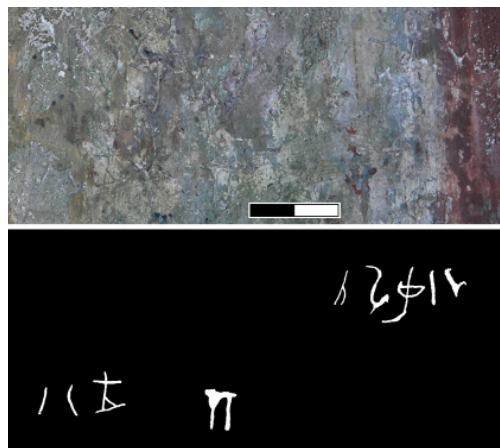

Рис. 2. Фото та прорисовка графіті № 1684 з датою 1018/1021 рр.

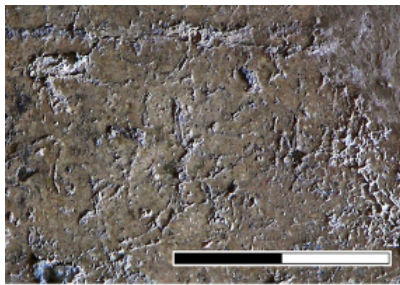

Рис. 4. Фото та прорисовка графіті № 2204 з датою 1019 р.

Рис. 3. Фреска з образом невідомої св. дияконіси.

Рис. 5. Фреска з образом св. цілителя Пантелеймона.

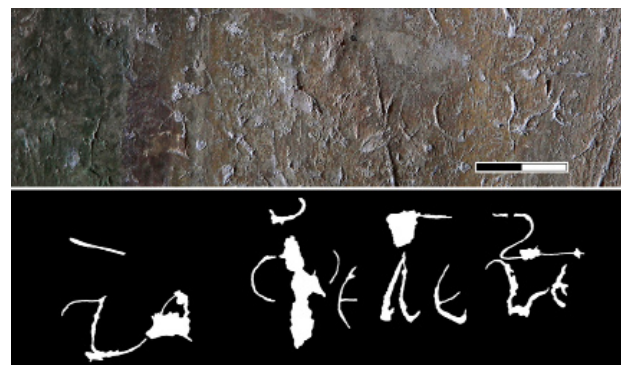

Рис. 6. Фото та прорисовка графіті № 2126 з датою 1028 р.

Рис. 7. Фреска з образом св. Сави Освяченого.

	Дата складається з літер СФКЗ , цифрове значення яких – 6000 (С), 500 (Ф), 20 (К) та 7 (З). Відповідно, в написі зафіксований 6527 р. від створення світу, тобто, 1019 р. від Різдва Христового.
	Дата складається з літер СФК , цифрове значення яких – 6000 (С), 500 (Ф) та 20 (К). Четверта літера, яка позначала одиниці, була знищена вибоєм. Тому верхньою хронологічною межею появи графіті може бути 6529 рік від створення світу, тобто, 1021 р. від Різдва Христового.
	Дата складається з трьох літер СФЛ , цифрове значення яких – 6000 (С), 500 (Ф) та 30 (Л). Відповідно, в написі зафіксований 6530 р. від створення світу, тобто, 1022 р. від Різдва Христового. В тексті мова йде про Кіріюпасху (дата Пасхи та Благовіщення співпадають), яка дійсно сталася у 1022 р.
	Дата складається з чотирьох літер СФЛС , цифрове значення яких – 6000 (С), 500 (Ф), 30 (Л) та 6 (С). Кожна цифра має закінчення – є (шеститисячне, п'ятисоте, тридцятье, шосте). Відповідно, в написі вказаний 6536 р. від створення світу, тобто, 1028 р. від Різдва Христового.
	В цих графіті дата складається з чотирьох літер СФМЛ , цифрове значення яких – 6000 (С), 500 (Ф), 40 (М) та 1 (Л). Відповідно, в трьох написах зафіксований 6541 р. від створення світу, тобто, 1033 р. від Різдва Христового.
	Дата складається з чотирьох літер СФМЛ , цифрове значення яких – 6000 (С), 500 (Ф), 40 (М) та 4 (Л). Відповідно, в написі вказаний 6544 р. від створення світу, тобто, 1036 р. від Різдва Христового.
	Дата складається з чотирьох літер СФМЗ , цифрове значення яких – 6000 (С), 500 (Ф), 40 (М) та 7 (З). Відповідно, в написі вказаний 6547 р. від створення світу, тобто, 1039 р. від Різдва Христового.

УДК 930.253(092)(477)

Таїса Сидорчук

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТА ОПРАЦЮВАННЯ АРХІВНИХ КОЛЕКЦІЙ УНІВЕРСАЛЬНИХ УЧЕНИХ (на прикладі роботи з особовим архівом Омеляна Прицака)

У статті проаналізовано архівну складову наукової спадщини видатного вченого О. Прицака, що зберігається в Меморіальному кабінеті-бібліотеці Омеляна Прицака Національного університету «Києво-Могилянська академія»; головну увагу звернуто на розкриття особливостей змістовного наповнення та розмаїття видів і типів документів архівної колекції вченого, а також пов'язані з ними вимоги і особливості її систематизації та опрацювання.

Ключові слова: архівна колекція О. Прицака, архівний документ, систематизація, збереження документів.

В статті проаналізована архивная составляющая научного наследия выдающегося ученого О. Прицака, которая хранится в Мемориальном кабинете-библиотеке Омеляна Прицака Национального университета «Києво-Могилянська академія»; главное внимание обращено на раскрытие особенностей содержательного наполнения и разнообразие видов и типов документов архивной коллекции ученого, а также связанные с ними требования и особенности ее систематизации и обработки.

Ключевые слова: архивная коллекция О. Прицака, архивный документ, систематизация, сохранение документов.

The author undertakes the first attempt to suggest the systematization of the archival component of the scientific heritage of the prominent scholar O.Pritsak. This archival collection is conserved at the Memorial cabinet-library of Omeljan Pritsak located at the National University of «Kyiv-Mohyla Academy». The main attention in research is turned to delineate the peculiarities of the contents and spectrum of the kinds and types of the documents in the context of the requirements of systematization and specifics of the process of elaboration.

Key words: the archival collection O. Pritsak, the archival document, systematization, preservation of sources.

Універсальний вчений (нім.: Uneversalgelehrte) – це особистість, яка виявила себе як науковець, що залишив помітний слід у декількох галузях наукових знань. Такими були Йоган Готфрід Гердер (теологія, історіософія, літературознавство, філологія, поезія), Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (філософія, юриспруденція, природознавство, мистецтвознавство, історіософія, політика), Олександр фон Гумбольдт (географія, етнографія, природознавство), Бенедетто Кроче (філософія, історія, літературознавство, культурологія), Агатангел Кримський (орієнталістика, історія, культурологія, мовознавство) та ін. Безперечно, таким був і Омелян Прицак (1919–2006), який став ученим світового рівня в декількох галузях науки: філологія, лінгвістика, орієнталістика, історія.

Унікальність О. Прицака не лише у вітчизняній, а й у світовій науці, завдяки енциклопедичності його знань, пошукам власного методу наукового пізнання, новизні інтерпретації джерел, різноманітності наукових інтересів, багатоплановості науково-організаційної діяльності, масштабності втілюваних ним наукових проєктів, а пріорі визначають його особовий архів як

історико-культурне надбання світової і української науки¹. Така характерна для нього риса, як надання ним пріоритетного значення писемним джерелам у постановці та розв'язанні наукових проблем, не могла не відобразитися на ставленні вченого до свого власного архіву, його формуванні, систематичному комплектуванні, використанні і збереженні. Свідоме формування свого архіву відноситься до періоду навчання О. Прицака у Львівському університеті (1936–1940) і далі продовжувалося впродовж усього його життя попри неодноразові втрати та несприятливі життєві обставини, спричинені службою в Радянській армії, Другою світовою війною, частими переїздами, зміною місця проживання тощо. Систематичне комплектування його архіву розпочалося з часу навчання та захисту ним докторської дисертації в Геттінгенському університеті (1946–1948 рр.). У результаті за майже 60 років активної наукової діяльності вчений зібрав, окрім цінної наукової бібліотеки, значну за обсягом та багату за змістовним наповненням архівну колекцію.

© Таїса Сидорчук, 2011

Значення, яке надавав О. Пріцак власній бібліотечній та архівній колекції, виявилось не лише в їхньому кількісному та якісному комплектуванні, а й у створенні вченим умов для їх належного збереження та зручного користування. Для упорядкування і зберігання бібліотеки та архіву у своєму приватному будинку він придбав спеціальні металеві стелажи і металеві модульні шафи-сейфи. Для окремих рукописних і друкованих видань бібліотеки, а також для документів архіву вчений купив спеціальні картонні футляри і коробки-контейнери різного формату².

Архів О. Пріцака є складовою частиною цілісної наукової спадщини вченого, що після перевезення її в Україну в 2007 р. зберігається в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» і становить окремий структурний підрозділ наукової бібліотеки університету – «Меморіальний кабінет-бібліотека Омеляна Пріцака»³. Бібліотечний фонд спадщини О. Пріцака у 2007–2008 рр. опрацьовано співробітниками Наукової бібліотеки НаУКМА, його електронний каталог, що налічує близько 20 тис. одиниць, розміщено на сайті бібліотеки. Книги та періодичні видання бібліотечного фонду активно використовуються в учбовій і дослідницькій роботі не лише студентами і науковцями НаУКМА, а й інших навчальних і наукових закладів України і зарубіжжя.

Архівна складова колекції зберігається в окремому приміщенні Меморіального кабінету-бібліотеки Омеляна Пріцака, де нині й відбувається опрацювання її, зокрема після завершення первинного розбирання архіву здійснюється внутрішня фондова структуризація документів на рівні розділів, підрозділів і справ відповідно до методики роботи з документами особового походження⁴. На відміну від існуючого каталогу бібліотеки⁵ О. Пріцака, створеного з ініціативи вченого в його останні роки життя при його співпраці, жодного опису архіву здійснено не було. Попри відсутність прижиттєвого опису архіву його власника, а також неодноразові переміщення наукової колекції в США, через розмитнення її на українському кордоні, розпаковування в НаУКМА, основні принципи його систематизації фондоутворювачем збереглися. У зв'язку з цим одним з головних завдань при опрацюванні архіву О. Пріцака стали пошуки оптимального співвідношення між принципами систематизації архіву самого вченого і вимогами, які висуваються до роботи з документами особового походження відповідно до вітчизняних правил та порядку опису їх. «Архівний почерк»

О. Пріцака в згрупованих ним окремих комплексах документів не змінено, що створюватиме можливість дослідникам наукової біографії вченого точніше зрозуміти ті чи інші події, обставини і участь у них самого фондоутворювача. Та частина архівних матеріалів, які не систематизувалися науковцем спеціально або точне групування яких внаслідок переміщення їх у межах колекції тепер неможливо відтворити, структуруються за загальноприйнятими правилами роботи з документами особового походження. Такий підхід в опрацюванні архіву відповідає й одному з основних завдань у цілому архівній справі – створення умов для високоякісної організації користування архівними документами сучасним і наступними поколіннями дослідників.

У результаті первинного розбирання документів архіву, аналізу принципів комплектування і систематизації їх самим вченим, вивчення опублікованих матеріалів про його життя та наукову діяльність⁶, студіювання опублікованих бібліографій його праць⁷, ознайомлення з інтерв'ю, аудіо- і телезаписами за його участі, а також спілкування з людьми, які безпосередньо знали і співпрацювали з ним, було розроблено Схему систематизації цього особового архіву. Його схема відобразила змістовне наповнення архівної колекції вченого, його власні підходи комплектування і систематизації архіву, особливості окремих груп і комплексів документів. Очевидно, що в процесі подальшого опрацювання архіву схему буде відшліфовано і уточнено.

Будучи віддзеркаленням активної і плідної багатолітньої наукової діяльності О. Пріцака та його неординарної і яскравої особистості як науковця і людини, архів має низку притаманних йому особливостей, що позначаються на його опрацюванні на всіх рівнях.

Інформативно-документальна повнота колекції. Однією з характерних рис особового архіву О. Пріцака є наявність документів, які відображають усі періоди життя вченого і всі етапи його дослідницької, науково-організаційної, викладацької та громадської діяльності. Попри весь драматизм, втрати, духовно-матеріальну руйнацію ХХ ст. і безпосередню участь О. Пріцака в подіях, що відбувалися, зокрема, в Європі в 1930–1950-х рр. або його пряму чи опосередковану залежність від цих подій, фактично жодна важлива сторінка особистої та науково-творчої біографії вченого не «загубилася» з плином часу. Наприклад, комплекс особових офіційних документів О. Пріцака містить: свідоцтво про народження, видане Львівським архівом записів

актів громадянського стану в 1968 р. на письмове звернення О. Прицака⁸; посвідчення за кожні півроку навчання в Тернопільській початковій школі і Першій державній гімназії м. Тернополя, свідоцтво *dojrzałości*, видане екзаменаційною комісією Львівського шкільного округу в 1936 р. для вступу до Львівського університету; студентські квитки та залікові книжки Львівського університету польського (1936–1939) і радянського (1940) періодів, Берлінського університету (1943–1944); посвідчення особи різних років і різних держав (1938–1939, 1940, 1943–1945, 1946, 1951–1952, 1958), зокрема, п'ять посвідчень екзаменаційної комісії Львівського університету про здачу п'яти магістерських іспитів (з давньої історії, історії турецької і арабської літератури, географії, етнографії і історії Туреччини й Аравії, описової граматики арабської мови та описової граматики турецько-османської мови) від 6 червня 1939 р., посвідчення рядового бійця-червоноармійця РККА від 9 січня 1941 р., посвідчення про роботу в філіалі адміністрації академії наук у Львові від 1 червня 1942 р., посвідчення докторанта Геттінгенського університету (1946–1947) тощо; посвідчення особистості Міжнародної організації біженців при ООН від 5 жовтня 1950 р., паспорти ФРН і США, читацькі квитки, зокрема, бібліотеки Берлінського університету, Національної бібліотеки у Відні від 7 листопада 1944 р., Пруської державної бібліотеки від 7 липня 1943 р., Дипломатичного архіву Міністерства зовнішніх справ Франції від 2 вересня 1988 р. тощо; дипломи про присвоєння ступеня доктора філософії ухвалою філософського факультету Геттінгенського університету від 1 червня 1949 р. та почесних звань університетів різних держав; членські квитки багатьох наукових, та громадських організацій, різноманітні довідки різних років тощо.

Уже цей побіжний перелік окремих особових документів О. Прицака свідчить про різноманітність їхніх видів, особливості їхнього призначення та специфіку умов функціонування. Декілька документів одного й того ж виду, проте підготовлених і виданих у різні роки, за різних воєнно-політичних обставин і в різних державах, зафіксували не лише біографічні дані про нього, а й містять інформацію до біографій інших науковців, які візували і підписували документи, дають можливість порівняти особливості організації навчального процесу і культуру діловодства в системі університетської освіти декількох держав кінця 1930 – початку 1940-х рр. Наприклад, три види студентських квитків,

залікових книжок і дипломів Львівського університету польського періоду, Львівського університету радянського періоду і Берлінського університету відрізняються не лише мовою, а й структурою, формою, розміром, вимогами до їх оформлення тощо. Загальна кількість особових оригінальних документів О. Прицака складає близько 150 одиниць, стан збереженості яких, за незначним винятком, задовільний. Різноманітність його особових документів під час їхнього опрацювання вимагає володіння декількома мовами, відповідних знань специфіки їх виготовлення та функціонування.

Повно представлені в архіві групи документів наукової і творчої діяльності вченого, зокрема авторські рукописи багатьох наукових праць (монографій, статей, рецензій, підручників і навчальних посібників, лекційних курсів, передмов, відгуків на наукові проекти, бібліографій, текстів доповідей, виступів, промов тощо). Особливістю її є значна кількість примірників і варіантів однієї праці – рукописні, машинописні, верстки, частина з яких має правки автора або редактора. Частина наукових праць, окрім авторського тексту, поєднана з різноманітними дослідницькими матеріалами О. Прицака, його виписками з праць інших науковців, особистими нотатками до даної теми, бібліографією, копіями історичних джерел, карт, зображень і копіями окремих праць або їхніх частин інших авторів. Під час опрацювання архіву названі допоміжні матеріали, одночасно, залишаються разом з текстом/текстами наукової праці, створюючи цілість на рівні архівної справи.

З огляду на життєві обставини О. Прицака, особливо періоду кінця 1930-х і 1940-х рр., значну історичну цінність становлять ранні праці вченого. В архіві зберігаються майже всі його праці, що були написані в 1937–1946 рр., тобто до захисту ним дисертації і отримання ступеня доктора наук. Зазначені роки були надзвичайно важливими, оскільки в цей час відбувалося формування О. Прицака як науковця в середовищі і під безпосереднім впливом видатних учених різних наукових шкіл і генерацій (польські професори Адам Шельонговський⁹, Владислав Котвич¹⁰, Роман Інгарден¹¹, Казімеж Айдукевич¹², українські вчені Теофіл Коструба, Іван Крип'якевич, Агатангел Кримський, німецькі професори Ріхард Гартман¹³, Ганс Гайнріх Шедер)¹⁴ та в умовах чотирьох державно-політичних утворень (Польщі – Другої Речі Посполитої, СРСР, Німеччини Третього Рейху, ФРН). Тоді він навчався у трьох університетах

(Львівському, Берлінському та Геттінгенському) і в аспірантурі Академії наук УРСР в Києві, працював в історично-джерелознавчій комісії, комісіях давньої історії України і нової історії України НТШ, у Львівському філіалі Інституту історії України, проходив строкову службу в радянській армії в Уфі і в Білій Церкві, брав участь у воєнних діях у перші місяці Другої світової війни на території України.

Попри воєнний час, численні зміни місця проживання (Тернопіль, Львів, Київ, Уфа, Біла Церква, Берлін, Геттінген, Кіль, Гамбург, Бостон, Сіетл, Уельс), часті переїзди не тільки з міста в місто, а й міжконтинентальні подорожі, О. Пріцаку вдалося зберегти більшість своїх ранніх робіт. Слід зазначити, що йдеться про друковані праці, рукописи яких, на жаль, не збереглися. В автобіографічному нарисі вчений вказав ще на декілька своїх та спільних науководослідницьких робіт, що не були надруковані, та рукописи і матеріали яких були також втрачені у воєнний і повоєнний час або доля яких залишилася невідомою. Так, у 1937–1939 рр. він разом з іншими молодими дослідниками історико-джерелознавчої комісії НТШ під керівництвом І. Крип'якевича і Т. Коструби готували бібліографію історії України на основі «Історії України-Руси» М. Грушевського. За словами вченого, учасники цього склали тисячі бібліографічних карток, місце знаходження яких після 1939 р. йому з'ясувати не вдалося¹⁵. Під впливом дискусії в українському науковому середовищі в еміграції і в Галичині О. Пріцак протягом 1937–1943 рр. працював над розвідкою про формування української нації, але її втрачено у воєнний час¹⁶. Скорочену версію цієї праці під назвою «Історія формування української нації» ним виголошено 25 лютого 1943 р. на засіданні Літературно-мистецького клубу у Львові. Вона викликала другу хвилю дискусії в українському інтелектуальному середовищі¹⁷. В архіві є машинописний текст цієї доповіді обсягом 26 аркушів (на останній сторінці його написано: листопад 1942 р. – січень 1943 р.).

Друковані ранні праці вченого є раритетними пам'ятками, оскільки здебільшого зберігаються в одиничних примірниках у вітчизняних або закордонних архівах і бібліотеках. Із 16 надрукованих праць у 1937–1939 рр. львівського періоду в архіві є 15, серед яких газетні статті «Рід Скоропадських. Його зв'язки з Руриковичами й Гедиміновичами», «Роман Мазепи з Фальбовською», «Роля купецтва в охрещенні Руси-України», «Яків Суша. Холмський єпископ

і український історик», «Хуст. Минуле столиці Карпатської України», «Дещо про наш історизм», «Хто такі автохтони Карпатської України?», «Возсоединеніє Унії» 1839 р.», «Методій Терлецький. Його місійна діяльність в Карпатській Україні і Югославії», «Світильник Унії. Методій Терлецький, єпископ Холмський, основник української академії в Холмі (спроба біографії)», «Похід Марвана Ібн-Мухаммеда в Україну 735 р.», «Мукачів. Гніздо ребеліантів і культурний центр». Більшість із них збережено у вигляді газетних вирізок, рідше – цілої газети або ксерокопії.

Названі статті надруковано у львівському часопису консервативно-католицького спрямування «Нова Зоря», редактором якого був відомий галицький журналіст, громадсько-політичний діяч, засновник гетьманського руху в США і Канаді в 1920-х роках Осип Назарук. Саме останній за рекомендацією Т. Коструби подав кандидатуру О. Пріцака гетьману Павлу Скоропадському для написання генеалогічного дослідження роду Скоропадських. З цим завданням молодий дослідник успішно справився і розвідку було опубліковано у гетьманському збірнику «За велич нації»¹⁸ та у вигляді окремого відбитку¹⁹.

З вище згаданого автобіографічного нарису вченого «Мій шлях історика» відомо, що зібрану ним в роки навчання бібліотеку, яка знаходилася у помешканні його матері у Тернополі, радянська влада конфіскувала в 1940 р.²⁰ Ймовірно, що тоді ж забрали й надруковані праці О. Пріцака. Можна припустити, що після повернення з Києва до Львова взимку 1942 р. він відшукав частину своїх друкованих праць у львівській пресі і, їдучи на навчання до Берлінського університету 1943 р., взяв їх з собою. Таким чином вони збереглися у вченого, оскільки відомо, що протягом навчання у Берліні під час війни він не приїздив до Галичини, а після війни зміг відвідати батьківщину лише в 1959 р.

З ранніми працями О. Пріцака пов'язана ще одна сторінка його біографії – співробітництво в київському часописі «Українське слово», де восени 1941 р. були надруковані дві статті вченого «Анатема» і «Назви Києва в минулому». Довкола «Українського слова» і його літературно-мистецького додатку «Литаври» гуртувалися в основному молоді люди, значна частина яких була родом із західноукраїнських земель, а також з еміграції²¹. Тому не дивно, що О. Пріцак, перебуваючи у Києві восени-взимку 1941 р., відвідав редакцію «Українського слова» і подав свої статті. Про співробітництво

вченого в часописі в 1941 р. свідчить збереження візитна картка його редактора Івана Рогача²². Зрозуміло, що тоді новостворена газета потребувала освічених і талановитих працівників. Тому й не дивно, що І. Рогач запропонував О. Прицаку стати дописувачем її, свідченням чого є написане на звороті візитки рукою І. Рогача прохання до житлового управління міста про виділення квартири «для нашого співробітника п. Омеляна Прицака»²³, датоване 18 листопада 1941 р. Проте він вирішив не затримуватися у Києві і повернувся до Львова, де сподівався на можливість далі займатися науковою роботою в середовищі добре знаних йому науковців. Згідно з написами, зробленими О. Прицаком на титульних сторінках деяких книг, які зберігаються в бібліотечному фонді його колекції, вчений прибув до Львова в січні – на початку лютого 1942 р. Тим самим він уник трагічної долі багатьох співробітників «Українського слова» та «Литаврів», більшість з яких було заарештовано гестапо і розстріляно в другій половині лютого 1942 р.

В архіві зберігається лише стаття «Анатема» у вигляді ксерокопії, зробленої в 1980-х рр. Слід зазначити, що ця стаття неправильно названа в бібліографії О. Прицака авторства Л. Гайди, а саме як «Анатема Мазепи»²⁴. Щоправда, обидві київські статті автор цієї бібліографії не перевіряв *de visu*, що вказано у публікації. Ймовірно, сам О. Прицак не побачив надрукованої статті в «Українському слові» у зв'язку з виїздом з Києва до Львова або з плином часу не міг точно пригадати назву і тому її зафіксовано під зміненою назвою. Отже, ксерокопія статті уточнює названу бібліографію, бо саме ранній період його наукової діяльності, авторські рукописи і публікації вченого збереглися найменше. Зібрані пізніше і збережені ним свої ранні наукові праці дають можливість не лише познакомиться з його першим дослідницьким досвідом, а й простежити взаємодоповнюваність матеріалів різних видів та підрозділів архіву, внести уточнення в бібліографію вченого, а також ще раз переконатися у тому, яке значення він надавав власній архівній колекції.

Архівні матеріали інших науковців. В архіві зберігаються також рукописи праць інших українських вчених, зокрема, Т. Коструби – «До питання про національну психологію у старій (княжій) Україні» (20 аркушів рукописного тексту з правками автора); Л. Білецького – «Руська Правда» й історія її тексту» (машинописний текст обсягом 177 сторінок з правками автора); М. Василенка – «Две недели в Лукьяновской тюрьме

(Из воспоминаний)» (31 сторінка машинописного тексту з правками автора і Н. Полонської-Василенко); Я. Пастернака – «Мої зустрічі зі старовиною (як вступ до передруку праць)». (44 сторінки машинопису); Pasternak J. *Ost-Europas Kultur und Lebensart in der Burgwallzeit.* – Bonn, 1948–1949 (299 сторінок машинопису); Н. Полонської-Василенко – «Україна XIX та початку XX ст.» (168 сторінок машинопису), «Слобідська Україна» (11 сторінок машинопису), «Південна Україна» (30 сторінок машинопису) та «Бібліографія до розділу «Південна Україна» (обсягом 11 сторінок машинопису). Здебільшого ці рукописи надсилалися О. Прицакові в той час, коли він, як директор Українського наукового інституту Гарвардського університету, один з керівників Української вільної академії наук, ініціював та брав безпосередню участь у виданні праць українських вчених. Інформація щодо деяких рукописів, планів, структури, термінів і формату їхнього видання є в документах інших розділів архіву, зокрема в листуванні, матеріалах УНІГУ, УВАН, УІТ, НТШ, УВУ та ін.

На відміну від інформації про названі вище рукописні матеріали інших вчених письмових підтверджень про причини і обставини наявності рукописів І. Борщака в архіві О. Прицака поки що не виявлено. Відомо, що останній ініціював у рамках відзначення 1000-ліття хрещення Руси-України масштабний видавничий проект «Гарвардська бібліотека давнього українського письменства», метою якого було видання кращих зразків давньої української літератури *facsimile* англійською і сучасною українською мовами. Одним із перших планувалось видати «*Diariusz podróży*» Пилипа Орлика, що й здійснено в 1988 р.²⁵ З огляду на дослідницький інтерес до особистості П. Орлика з боку І. Борщака, який протягом тривалого часу збирав матеріали, пов'язані з наступником І. Мазепи, у багатьох архівних та бібліотечних збірках Франції, О. Прицак зацікавився архівом І. Борщака. Серед епістолярної частини архіву листування між І. Борщаким і О. Прицаком не виявлено. Щоправда, виняток складає копія листа І. Борщака до вченого від... 1938 р., зроблена О. Прицаком у той час, коли він, ще студент університету, вже мав на руках першу надруковану працю «Рід Скоропадських (історико-генеалогічна студія)», яку відправив майже одночасно до Д. Дорошенка, Б. Крупницького і І. Борщака з надією на їхні відгуки. О. Прицак невдовзі отримав від усіх трьох учених листи з подякою за надіслану відбитку. Всі оригінали листів не збереглися, а лише ко-

пії їх, зроблені О. Пріцаком у тому ж 1938 р., і чорновик листів самого О. Пріцака до вчених. Отже, питання, як частина архіву І. Борщака, а саме переписаний останнім «*Diariusz podróży*» Пилипа Орлика українською мовою, потрапила до архіву О. Пріцака і таким чином знаходиться тепер в Україні, є одним із завдань майбутніх досліджень архівної колекції вченого і, зокрема, тієї частини архіву І. Борщака, що після його смерті в 1959 р. залишився у Франції і зберігається нині неопрацьованим.

Епістолярна колекція: Епістолярна колекція архіву характеризується не лише великим обсягом, а й значною інформативно-змістовною насиченістю, широкими хронологічними межами, різноманітністю типів, великою кількістю автографів видатних державно-політичних, громадських діячів, учених і митців. Збірка налічує понад 5000 листів, листівок, телеграм, записок, візитних карток. Основні мови епістолярію: українська, англійська, німецька, французька, італійська, польська, чеська, сербська, болгарська, російська, турецька, шведська, в тому числі приблизно 1/3 листування написано українською мовою, 1/3 – англійською і 1/3 – іншими мовами. Окрім того, в деяких листах є приписки чуваською, арабською, китайською тощо.

Хронологічні межі листування: 1938–2006 рр., тобто майже 60 років. Географія кореспондентів О. Пріцака – із всіх п'яти континентів, у тому числі із більшості країн Європи і Азії. Його кореспондентами були понад три сотні осіб: вчені (видатні, визначні, відомі, маловідомі, початківці різних країн, наукових шкіл і віку), діячі культури (письменники, поети, художники, в тому числі М. Бажан, Д. Павличко, І. Драч, Я. Гніздовський, Л. Гуцалюк), політичні, державні діячі, зокрема, гетьман П. Скоропадський, С. Шемет, церковні ієрархи, зокрема Папа Іоанн-Павло II, кардинал Владислав Рубін, патріархи Мстислав Скрипник, Любомир Гузар.

Згідно із схемою систематизації архіву в розділі «Листування» є підрозділ «Листи О. Пріцака до інших осіб», в якому згруповано не лише чорновик чи копії листів ученого, а й оригінали їх до інших осіб. Зокрема, в збірці є його листи до свого старшого товариша студентських років та викладача Євгена Завалинського²⁶, датовані 1940–1941 рр., тобто періоду строкової служби в Радянській армії. Ймовірно, що після повернення до Львова на початку 1942 р. вчений забрав свої листи у нього. Однією з характерних особливостей значної кількості листів є додатки до них, нерідко

численні, багатосторінкові, з різноманітними типами документів. Кореспонденти відправляли О. Пріцаку з листами свої статті, рецензії, відгуки, подання на наукові стипендії, бібліографії праць, Curriculum Vitae, фотографії, ксерокопії статей із газет і журналів, повідомлення, інформацію про архівні і бібліотечні колекції, копії інших листів, оголошення, запрошення тощо. Є випадки, коли лист і стаття становлять єдине ціле, тобто на початку документа викладено типовий текст листовного повідомлення із усіма «жанровими» ознаками, а далі подано виклад наукової статті теж із дотриманням усіх вимог. Серед авторів, які надсилали подібні листи-статті є його довголітній кореспондент Ярослав Дашкевич, про що він й згадував в одній із своїх статей, присвячених вченому²⁷. Ще одна особливість епістолярної збірки – значна кількість листівок, що містять важливу наукову інформацію, зокрема листівки від І. Крип'якевича, Б. Крупницького, Д. Чижевського, О. Оглоблина, В. Яніва, М. Гринчишина, Я. Дашкевича та ін. Частина листів залишилася без конвертів, частина листів зберігається в комплекті з відповідними конвертами. Крім того, є окремі конверти, які в результаті опрацювання архіву об'єднано з відповідними листами, разом з тим незначна частка конвертів залишилася не укомплектованою своїми листами. І в цьому випадку ці конверти подекуди містять важливу інформацію про склад кореспондентів О. Пріцака, місце перебування одного і другого, час спілкування тощо.

Колекції архіву. В архівній колекції О. Пріцака є декілька власних внутрішніх колекцій, які вчений збирав упродовж усього життя. Одна з них – це збірка наукових праць інших вчених, яка налічує понад 6 тисяч одиниць і структурно належить до архівного розділу «Науково-творчі матеріали та особисті документи інших осіб». Вона містить рукописи, різні варіанти машинописних текстів, і найбільша група – друковані праці. Цю збірку умовно можна поділити на дві групи: до однієї належать ксерокопії праць рідкісних видань, надрукованих у XIX ст. – на початку XX ст., їх виготовлено на замовлення О. Пріцака для своєї наукової і викладацької роботи; другу групу складають праці сучасників О. Пріцака у вигляді відбиток статей із журналів і збірників або ксерокопій статей, надісланих авторами вченому. Частину ксерокопій статей того чи іншого вченого готував сам О. Пріцак. Які саме праці надсилалися авторами, а які О. Пріцак комплектував самостійно, можна визначити, передусім, за численними дарчими написами.

Для збірки також характерне мовне розмаїття – більшість праць написано німецькою, англійською, французькою, польською і українською мовами, однак частина праць – фінською, угорською, чеською, словацькою, італійською, болгарською, румунською, арабською, японською, китайською, корейською, турецькою, азербайджанською, монгольською, на івриті. Враховуючи наукові інтереси вченого і широке коло науковців з різних держав світу, з якими він спілкувався і які надсилали йому свої праці, можна стверджувати, що тепер частина праць є лише в одному примірнику в архіві О. Пріцака, і їх немає в інших вітчизняних архівних та бібліотечних фондах. З огляду на те, що з деякими науковцями О. Пріцак спілкувався і обмінювався працями упродовж десятиліть, унікальність колекції полягає також у тому, що в ній зібрано значні добірки праць одного й того ж вченого. Крім того, враховуючи, що більшість учених займалися дослідженням конкретної наукової проблеми, ця збірка цінна з точки зору концентрації численних досліджень з однієї і тієї ж теми.

Ця збірка є цінною також завдяки великій кількості автографів видатних учених світу. Більшість праць надсилали О. Пріцакові з дарчими написами. Частина з них є розлогими і містять одночасно привітання зі святами чи іншими подіями, побажання вченому і його родині, короткі повідомлення, повне прізвище або чіткі підписи автора і датування. На деяких працях написи емоційно-стримані і офіційні, на зразок «від автора» або рукою автора написано лише його прізвище і дата. До речі, саме дарчі написи нерідко допомагають при потребі встановити автора того чи іншого листа або тексту в інших розділах архівної колекції. Усі дарчі написи і автографи авторів, зрозуміло, відповідно фіксуються в описі в процесі опрацювання цієї колекції.

До раритетних примірників збірки належать, наприклад, праці Михайла Антоновича²⁸, на титульній сторінці кожної з яких є напис «Від автора» чорним чорнилом і напис олівцем, зроблений О. Пріцаком: «Бреслав, 8.07.1944». З огляду на те, що М. Антонович навчався і майже все життя провів закордоном і в Україні за життя не друкувався, у вітчизняних бібліотечних і архівних колекціях знаходиться невелика частка його наукових праць²⁹. Ці публікації М. Антоновича містять важливу бібліографічну інформацію про друкування інших досліджень вченого. Крім наукової та історичної вартості праць, дарчі написи автора і О. Пріцака подають

необхідну інформацію біографічного характеру обох вчених, вказуючи, по-перше, на факт зустрічі і знайомства їх, а також перебування у Вроцлаві влітку 1944 р.

Причина іменування збірки праць інших вчених «колекцією» полягає в притаманних для неї принципів колекціонування: тривалість збирання, системний підхід комплектування, «жанрова» однотипність зібраних матеріалів, обсяг колекції, систематизація зібраного власником тощо. Саме збірка друкованих праць інших вчених в архівній колекції була найретельніше систематизована самим О. Пріцаком. Адже в першу чергу для її впорядкування були придбані вченим картонні бокси, в яких збірку було розміщено в алфавітному порядку прізвищ авторів з відповідними буквеними позначеннями на кожній коробці. Оскільки прізвище автора не завжди значилося на обкладинці відбитку або на першій сторінці тексту ксерокопії, для швидкого знаходження тієї чи іншої праці на кожній з них О. Пріцак простим чорним олівцем великими друкованими літерами зазначав лише прізвище автора. В групу праць одного автора О. Пріцак додавав також рецензії на роботи цього вченого, а також некрологи. Створена О. Пріцаком колекція друкованих праць інших осіб залишається в межах архіву, а також зберігається принцип систематизації матеріалів всередині колекції. Ті праці, які були надіслані вченими О. Пріцакові в останні роки його життя і які були виявлені в архіві під час первинного розбирання його матеріалів серед інших груп документів, долучено до збірки за принципами її власника.

Окрім зазначеної вище колекції в архіві зберігаються ще дві так звані «класичні» колекції – колекція марок і колекція карт, збирати які О. Пріцак розпочав ще в дитинстві, що відіграло доленосну роль в його житті. Розповідь про те, як він став істориком, учений розпочав з опису типової дитячої пристрасті до збирання: «Я дуже рано навчився читати і писати (біля 3 ½ років). Рано теж відкрив пасію для колекціонування. Спочатку це були державні флаги в красках... Опісля прийшли поштові марки, врешті портрети володарів світу із газет. Я старався встановити синхронність моїх збірок. Нарешті, коли мені було десь 8 років, я відкрив географічні атласи та карти. Вродилася тоді мені ідея для кожної держави нарисувати окрему карту із основними статистичними даними (територія, населення, столиця, ім'я володаря, президента тощо)»³⁰. Колекція марок сформова-

на О. Прицаком з надісланих йому із усього світу листів і бандеролей упродовж понад 50-ти років. Частина марок упорядковано і систематизовано вченим, частина марок залишилася невпорядкованою, тобто вирізаною з конвертів або листівок, але невід'єднаною від паперу. В такому вигляді марки зустрічалися серед усіх документів архіву і в процесі його первинного розбирання та подальшого впорядкування їх було долучено до колекції, систематизованої О. Прицаком. Колекція марок є не лише даниною дитячим збирацьким нахилам і інтересам вченого, завдяки географічним, часовим і поліграфічним характеристикам, вона має історичну і пізнавальну цінність.

Колекція карт безпосередньо пов'язана з науково-дослідницькою працею О. Прицака. Вона включає окремі карти великого формату, тематичні комплекти карт, географічні, історичні, топографічні, туристичні, автомобільні тощо. Хронологічні межі колекції – близько 60 років. Карты представляють зразки продукції різних видавництв світу. Слід вказати, що сюди не входять ксерокопії карт, виготовлені на замовлення вченого з історичних документів архівних та бібліотечних колекцій світу; вони зберігаються разом з ксерокопіями інших документів відповідного місця знаходження їхніх оригіналів: наприклад, «Ксерокопії матеріалів Стокгольмського архіву» або «Ксерокопії матеріалів бібліотеки Британського музею» тощо. Треба також зазначити, що О. Прицак, досліджуючи ту чи іншу проблему, сам малював карти, зокрема карти військових і морських походів, подорожей, розселення і міграції народів, розповсюдження мов, назв та ін. Рукописні карти О. Прицака віднесені до групи матеріалів кожної окремої досліджуваної ним теми в розділі «Наукові і творчі документи вченого». Колекція карт включає передусім друковані карти з різних країн світу, що має цінність не лише як самостійна збірка, а й як рідкісний дослідницький матеріал для науковців.

Внутрішня «міграція» документів. Слід зазначити, що архів вченого не був непорушним зібранням документів, що лише механічно і кількісно накопичувалися, хронологічно та подіємо фіксуючи життя вченого. Навпаки, архівна колекція «жила» таким же насиченим динамікою, мобільністю і мінливістю життям, яким жив її власник. Окремі і навіть цілі групи та комплекси документів «мандрували» в межах архіву, оскільки в той чи інший час, у той чи інший спосіб, неодноразово використовували-

ся їхнім власником – чи для написання наукової праці, чи для читання університетського курсу, або для підготовки тексту виступу, доповіді на науковому симпозиумі, або для рецензування досліджень інших науковців тощо, – через що частина власних рукописів, виписок і копій джерел попередніх років залишалася в матеріалах нової наукової проблеми чи проекту. Наприклад, частина виписок із наукових праць інших учених і численних нотаток О. Прицака, зроблених ним у Геттінгені і Гамбурзі в процесі дослідження тюркських й урало-алтайських мов та підготовки дисертації «*Karachanidische Studien I–IV. Studien zur Geschichte der Verfassung der Türk-Völker Zentralasiens*» і габілітаційної праці «*Stammesnamen und Titulaturen der altaischen Völker*», використовувалися при написанні наступних праць, а також у його викладацькій діяльності в Гарвардському університеті. Тому частина архівних документів, що датуються 1940–1950-ми рр., «мігрували» до групи документів 1960–1970-х рр. і утворили з ними нову документальну цілість як джерела чи допоміжні матеріали для підготовки чергової публікації або дидактичний матеріал при викладанні. Тому в процесі систематизації архіву вони залишилися в новоствореному вченим комплексі документів.

Цілісність бібліотечного і архівного фондів.

У процесі опрацювання архівної колекції постійно виникає потреба звернутися до бібліотеки О. Прицака. Це пов'язано не лише з необхідністю з'ясувати ті чи інші біографічні факти життя вченого, порівняти рукописи його праць з друкованими примірниками. Книги дають можливість при потребі ідентифікувати авторів тих чи інших рукописів, зокрема листів, оскільки значна частина книг має дарчі підписи авторів. У результаті роботи з бібліотечним фондом було виявлено численні рукописи вченого у вигляді нотаток, виписок, а також листи, конверти, листівки інших осіб, запрошення та інші матеріали, які використовувалися ним на момент читання книги як закладки. Зважаючи на те, що бібліотечний фонд використовується дослідниками і студентами, вказані матеріали вилучаються з книг і відповідно групуються: рукописи з нотатками О. Прицака організовано в окрему справу із зазначенням книги і сторінок, в яких вони були виявлені; листи, часом частини листів, конверти та інші матеріали долучаються до відповідних справ.

Багатомовність архіву. Однією з особливостей архівної колекції О. Прицака є її багатомовність. Він як видатний джерелознавець надавав

великого значення використанню історичних писемних джерел, написаних різними мовами. Навчання в Тернопільській гімназії дало йому знання польської, німецької, грецької і латинської мов, які були обов'язковими навчальними дисциплінами. Одночасно самотужки вивчав іранську мову. У Львівському університеті студент продовжив вивчення перської мови, а також вивчав турецьку і арабську мови, у Берлінському університеті – арабську і старотурецьку мови. З листа до товариша по Львівському університету Євгена Завалинського відомо, що, перебуваючи на строковій військовій службі в радянській армії в Башкирії в 1940 р., О. Пріцак вивчив російську, а також башкирську і казахську мови. Під час навчання і габілітації у професора Г. Г. Шедера у Геттінгенському університеті, науково-викладацької роботи в Гамбурзькому університеті та участі у діяльності Ural-Altaische Gesellschaft учений вивчав мови урало-алтайської групи. Готуючи працю «Походження Русі» і досліджуючи великий масив скандинавських джерел він вивчав староскандинавську мову. З переїздом до США оволодів англійською мовою.

Наукові праці і листи О. Пріцак писав українською, німецькою, польською, англійською, французькою і російською мовами, в науково-дослідницькій роботі використовував близько півсотні мов. Таким чином, учений все життя вивчав мови, в тому числі давні мови і рідко вживані, підтвердженням чого є тисячі списаних аркушів різного формату. Це – виписки з різних підручників, історичних джерел і наукових досліджень інших вчених, які робив у процесі вивчення арабської, перської, турецької, огузької, чуваської, уйгурської, туркменської, татарської, староскандинавської, івриту, китайської, японської та інших мов. Ці матеріали є не лише підтвердженням факту знання та використання вченим у науковій праці багатьох мов, одночасно вони розкривають його методику і систему вивчення їх, змальовують його особистісно-психологічний портрет як великого трудівника, що послідовно і наполегливо попри різні, далеко не сприятливі інтелектуальній праці життєві обставини, навіть після здобуття помітних висот у науковому середовищі вважав необхідним починати вивчення нової мови. У результаті в архіві зосереджена велика за обсягом група документів (виписки, нотатки, мовні порівняльні таблиці, бібліографічні замітки), які можна ідентифікувати як «Матеріали вивчення та дослідження різних мов».

Окрім рукописів та матеріалів, написаних різними мовами, що належать самому вченому, в архіві є документи, наукові праці інших науковців (рукописи і друковані), листи багатьма європейськими та східними мовами, що ставить відповідні кваліфікаційні вимоги до науковців, які опрацьовують їх.

Отже, первинний розбір, вивчення, систематизація і подальше фондування архіву О. Пріцака дає можливість зробити такі висновки:

1. Його архівна колекція містить документи і матеріали, що відобразили усі наукові інтереси, проекти і плани ученого в усіх наукових галузях, якими він займався. Оригінали документів, рукописи вченого та інших науковців, копії історичних документів із відомих архівних і бібліотечних колекцій світу, матеріали наукових форумів тощо торкаються сходознавства, лінгвістики та історії.

2. Архів є складовою і невід'ємною частиною всієї наукової колекції О. Пріцака, який упродовж її формування й використання розглядав і бібліотеку з книжковим фондом та фондом періодичних видань, і колекцію документів та рукописів, навіть мистецьку збірку, як єдине ціле.

3. Архів формувався ним систематично, цілеспрямовано і ретельно понад 60 років, тобто з часу навчання в Тернопільській гімназії, Львівському університеті й до останніх днів життя. Втрати архівної колекції періоду його навчання у Львівському університеті, в аспірантурі у Києві і в Берлінському університеті, так званих «років навчання і мандрів», пов'язані з зовнішніми чинниками, зокрема з конфіскацією бібліотеки радянською владою в 1940 р., бомбардуваннями Берліна у 1945 р. тощо. Сприятливі умови комплектування і збереження архіву почалися з часу навчання в Геттінгенському університеті і захисту дисертації в 1948 р. Після переїзду на постійне проживання до США в 1964 р. він перевіз свої бібліотеку та архів, які в наступні десятиліття систематично поповнювалися.

4. Архівна колекція дає уявлення про О. Пріцака не лише як про універсального вченого, а й як про непересічну особистість у світовій науці і завзятого колекціонера. Архів, як внутрішня дослідницька лабораторія, характеризує його власника не лише як науковця, який теоретично розумів і усвідомлював значення історичних документів, а й який на практиці все своє життя збирав, комплектував, зберігав різноманітні за характером, видами і значущістю джерела – від вхідного квитка до Всеукраїнського антирелігійного містечка у Києві 1940 р. до лис-

тівки від папи Іоанна Павла II, від оголошення про засідання наукового семінару до рукописів інших вчених, усвідомлюючи значущість для історії і науки документів.

5. З огляду на створену самим О. Прицаком систему групування окремих документальних комплексів, з одного боку, та на необхідність підготовки архіву для широкого доступу до його джерел широкого кола дослідників, з другого боку, одним із головних завдань і труднощів в опрацюванні архіву є зберегти принципи систематизації вченого і гармонійно сполучити їх з вимогами, які висуваються у вітчизняному архівознавстві до роботи з документами особового походження.

6. Документи архіву відображають важливі події і проекти світової і вітчизняної науки більше ніж за півстоліття, в тому числі діяльність відомих університетів світу, міжнародних організацій, проведення міжнародних наукових конгресів і конференцій, створення і діяльність міжнародних наукових організацій, товариств і видавництва. В архіві є унікальні документи з історії української науки за кордоном, у тому числі щодо створення і діяльності українських наукових установ – Наукового товариства імені Шевченка, Української вільної академії наук, Українського вільного університету, Українського наукового інституту Гарвардського університету, Канадського інституту українознавчих студій, Українського історичного товариства тощо.

7. Архів О. Прицака є свідченням великої інтелектуальної праці вченого. Тисячі аркушів виписок із наукових праць, довідників, енциклопедій і тисячі бібліографічних карток списані «маковим» почерком вченого, який при цьому використовував те, що було під рукою – звороти машинопису, версток, шкільні зошити і блокноти з обкладинками, конверти найрізноманітнішого формату, які часто складені один в одному в межах однієї теми чи питання і які вимагають скрупульозного, акуратного опрацювання, щоб не порушити авторську логіку і хід його думок.

8. Опрацювання колекцій видатних вчених-універсалів, як показує авторський досвід систематизації колекції О. Прицака, є досить складним процесом, який потребує врахування певних особливостей. Передусім, треба звернути увагу на диференціацію робіт, присвячених якійсь конкретній галузі знань, і робіт міждисциплінарних, які пронизують декілька галузей знань одночасно. По-друге, важливо правильно структурувати великі за обсягом окремі масиви документів, пов'язані, наприклад,

з написанням фундаментальної праці «Походження Русі» або з втіленням Гарвардського проекту відзначення 1000-ліття хрещення Руси-України, або з виданням «Бібліотеки давнього українського письменства». По-третє, необхідно не просто попередньо ознайомитися, а ретельно простудіювати науковий доробок вченого, щоб значний за обсягом комплекс історичних джерел і допоміжних матеріалів було згруповано за відповідними науковими темами чи проблемами.

Подібна систематизація необхідна не лише як допоміжна для науковців різних генерацій у роботі з колекціями вчених-універсалів, а й для самих архівістів, які працюють із документами особового походження видатних діячів світової та вітчизняної науки.

¹ Ґрунтовне дослідження місця і ролі О. Прицака у світовій і українській науці та його внеску в інтелектуальну спадщину ХХ ст. ще чекає на своїх дослідників. За життя і протягом п'яти років після смерті вченого здійснено певні спроби окреслити значущість його постаті для науки: *Хемич С.* Омелян Прицак – силуетка його студентської і наукової діяльності // *Прицак Омелян.* Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967–1973). – Кембрідж, Масс.; Нью-Йорк: Фонд катедр українознавства, 1973. – С. XIV–XXI; *Дашкевич Я.* Для Омеляна Прицака. Мемуарний жмуток до 75-річчя // *Східний світ* (1994). – К., 1995. – № 1–2. – С. 7–14; *Кочубей Ю.* Слово про Омеляна Прицака // *Східний світ* (1999). – К., 2001. – № 1–2. – С. 6–19; *Потульніцький В., Сохань П.* Вчений-енциклопедист української та світової історичної науки (слово про друга та вчителя) // Там само. – С. 20–30; *Гирич І.* Знакова стаття Омеляна Прицака // *Україна модерна.* – 2007. – Ч. 12 (1). – С. 149–169; *Кочубей Ю. М.* Омелян Прицак: служение науке и Украине // *ПолитикаHall.* – 2007. – № 33. – С. 31–33; *Галенко О. І.* Що таке історія України? Що таке історія в Україні? // Спадщина Омеляна Прицака і сучасні гуманітарні науки: матеріали міжнар. наук. конф. 28–30 трав. 2008 р. – К., 2009. – С. 45–55; *Дрига І. М.* Внесок Омеляна Прицака у тюркську історичну лінгвістику // Там само. – С. 94–105; *Карабулатова І.* Міф простору в спадщині О. Прицака // Там само. – С. 117–122; *Лучук О. М.* Українознавчі проекти Омеляна Прицака і Юрія Луцького: (на матеріалі листування науковців) // Там само. – С. 160–168; *Недужко Ю. В.* Омелян Прицак та наукове відзначення Тисячоліття хрещення Руси-України // Там само. – С. 199–208; *Кононенко П., Кононенко Т.* Омеляну Йосиповичу Прицаку виповнюється 90 років від дня народження. Великий Предтеча // *Українознавство.* – 2009. – № 1. – С. 25–28; *Потульніцький В. А.* Особистість академіка Омеляна Прицака (1919–2006) в рамках наукової проблеми // Ук-

раїнська орієнталістика: зб. наук. праць викл. та студ. Нац. у-ту «Києво-Могилянська академія» і Київ. нац. лінгв. у-ту до 90-річчя професора Омеляна Йосиповича Прицака. – К., 2009–2010. – Вип. 4–5. – С. 6–10; *Дашкевич Я. Р.* Омелян Прицак: життя і творчість – творчість і життя // Там само. – С. 11–15; *Фелонюк А. В.* Омелян Прицак і Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (1936–1939 рр.). // Там само. – С. 23–27; *Лучук О. М.* Гарвардський проект Омеляна Прицака // Там само. – С. 28–35; *Калакура Я. С.* Професор Омелян Прицак відродив історіософію в Київському університеті // Там само. – С. 38–44; *Сидорчук Т. М.* Штрихи до портрету Вченого // Там само. – С. 45–48.

² Після перевезення наукової і мистецької колекції О. Прицака до України її розміщено на тих самих стелажах і шафах з використанням тих самих картонних боксів і коробок.

³ Бібліотечну, архівну та мистецьку колекції О. Прицака подарувала його дружина Л. Прицак після смерті вченого у 2006 р. громадській організації «Києво-Могилянська Фундація Америки», яка, в свою чергу, в особі її президента І. Вислоцького 11 жовтня 2006 р. – Національному університету «Києво-Могилянська академія». Копії дарчих заяв зберігаються в тому числі в Меморіальному Кабінеті-бібліотеці Омеляна Прицака при НаУКМА. Перевезення колекції з Бостону (США) до України відбулося у 2007 р. завдяки допомозі «Києво-Могилянської Фундації Америки». НаУКМА створив усі необхідні умови для належного зберігання колекції та її використання студентами і дослідниками, зокрема, для розміщення колекції відремонтовано, пристосовано та обладнано 6 приміщень загальною площею 190,4 кв. м. за адресою: вул. Волоська, 8/5, 4 корпус. Бібліотечний фонд, архівний фонд і мистецьку збірку систематизовано за типологічними ознаками і відповідно розміщено в окремих кімнатах. В усіх приміщеннях, де зберігається колекція і здійснюється її опрацювання, дотримано нормативні параметри світлового, температурно-вологісного і санітарно-гігієнічного режимів. Крім того, відповідно до вимог забезпечення збереженості пам'яток бібліотечних, архівних і музейних установ, приміщення обладнано охоронно-пожежною сигналізацією та засобами пожежогасіння. Меморіальний кабінет-бібліотека Омеляна Прицака офіційно відкрито 14 листопада 2007 р.

⁴ Методологічною базою опрацювання архівної колекції є такі документи та посібники: «Основні правила роботи державних архівів України» (К., 2004), Національний стандарт ДСТУ 4331:2004 «Правила описування архівних документів» (К., 2005), «Методических рекомендаций по работе с фондами личного происхождения (литература и искусство)» (М., 1990), а також інші галузеві методичні розробки, в яких закладені основні вимоги, що стосуються роботи з документами особового походження.

⁵ Цей каталог бібліотеки є в архіві у 2-х примірниках.

⁶ О. Прицак, на жаль, фактично не залишив розлогих спогадів про свій тривалий життєвий і науковий шлях, насичений подіями, зустрічами і спілкуванням з непересічними особистостями української і світової історії і науки. Наявні лише два біографічних нариси вченого: *Apologia pro vita sua* // *Journal of Turkish Studies*. – Cambridge, Mass., 1978. – № 2. – Р. IX–XVIII; *Мій шлях історика* // *Історіософія та історіографія Михайла Грушевського*. – К.; Кембрідж, 1991. – С. 63–78.

⁷ *Hajda, Lubomyr A.* The Bibliography of Omeljan Pritsak // *Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*. – Harvard Ukrainian Studies. – Vol. III–IV. – 1979–1980. – Part 1. – Р. 7–50; *The Bibliography of Omeljan Pritsak (1981–1991)* // *Adelphotos: A Tribute to Omeljan Pritsak by his Students*. – Harvard Ukrainian Studies. – 1990. – Vol. XIV. – № 3–4. – Р. 243–248; *Рибалкін В.* Бібліографія праць О. Й. Прицака за 1984–1994 рр. // *Східний світ*. – 1994. – № 1–2. – С. 21–28.

⁸ У справі отримання свідоцтва про народження в 1968 р., окрім самого свідоцтва на типовому бланку УРСР за № 017294, серія I-УР, в архіві ще є декілька документів, зокрема, копія заяви О. Прицака до Самбірського районного бюро ЗАГС Львівської області від 4 червня 1968 р. з проханням видати свідоцтво про народження і з повідомленням особистих даних і зобов'язанням оплатити всі видатки та лист завідувачки районного відділення ЗАГС в м. Самбір Львівської області Л. Герговської з повідомленням про надіслання свідоцтва на адресу консульства в США.

⁹ *Шельонговський Адам (Adam Szelągowski, 1873–1961)* – польський історик, в 1907–1939 рр. професор Львівського університету, з 1919 р. – завідувач кафедри суспільно-господарської історії, згодом кафедри новітньої історії, член Наукового товариства у Львові, представник народницької історичної школи. Коло його наукових інтересів: історія Польщі, цивілізацій, історія господарства. Автор багатьох праць, зокрема, «*Chłopi, dziedzice we wsiach na prawie polskim do końca XIII wieku*» (1905), «*Sprawa północna w wiekach XVI i XVII*» (1905), «*Najstarsze drogi z Polski na wschód w okresie bizantyjsko-arabskim*» (1909), «*Dzieje powszechne i cywilizacji*» (1918), «*Rewolucja Francuska*» (1934). З 1939 р. – на пенсії, помер у Варшаві.

¹⁰ *Котвич Владислав (Władysław Kotwicz, 1872–1944)* – відомий російський і польський сходознавець, навчався у Петербурзькому університеті на факультеті сходознавства, з 1900 р. – завідувач кафедри монгольської філології Петербурзького університету, член-кореспондент Російської академії наук (1923), дійсний член Польської академії наук, голова Польського сходознавчого товариства (1922–1936), працював співробітником у міністерстві фінансів, неодноразово був учасником експедицій до Калмикії, Північної

Монголії. В 1923 р. прийняв запрошення на роботу до Львівського університету, де завідував кафедрою філології Далекого Сходу. З 1927 р. – редактор журналу «Rocznik Orientalistyczny». Коло наукових інтересів: сходознавство, монголознавство, тюркологія, алтаїстика. Автор багатьох наукових праць, зокрема «Лекции по грамматике монгольского языка» (СПб., 1902), «Опыт грамматики калмыцкого разговорного языка» (Петроград, 1929), «Les pronoms dans les langues altaïques» (Kraków, 1936), «La langue mongole, parlée par les Ouigours Jaunes près de Kan-tcheou» (Wilno, 1939).

¹¹ *Інгарден Роман* (*Roman Witold Ingarden*, 1893–1970) – польський філософ. Вивчав філософію і математику у Львівському і Геттінгенському університетах, у 1918 р. захистив докторську дисертацію у Е. Гуссерля. З 1924 р. працював у Львівському університеті, у 1945–1946 рр. – професор Університету Миколи Коперніка (Торунь), в 1946–1950 рр. і 1956–1963 рр. – Ягеллонського університету в Кракові. Коло наукових інтересів: епістемологія, онтологія і естетика. Автор праць з проблем аксіології, філософської антропології і філософії мови, а також автор перекладу на польську мову низки філософських праць, зокрема, твору І. Канта «Критика чистого розуму».

¹² *Айдукевич Казімеж* (*Kazimierz Ajdukiewicz*, 1890–1963) – польський філософ, видатний представник Львівсько-варшавської філософської школи, викладав у Львівському, Варшавському, Познанському університетах, у 1948–1952 рр. – ректор Познанського університету. В 1953–1963 рр. – засновник і редактор журналу «Studia Logica». Коло наукових інтересів: наукова методологія, логічна теорія науки. Автор багатьох філософських праць: «Z metodologii nauk dedukcyjnych» (1921), «Główne kierunki filozofii» (1923), «Główne zasady metodologii nauk i logiki formalnej» (1928), «Epistemologia i semantyka» (1948), «Logika pragmatyczna» (1965) тощо.

¹³ *Гартман Ріхард* (*Richard Hartmann*, 1881–1965) – німецький сходознавець, член Німецької академії наук, співголова Deutsche Morgenländische Gesellschaft, навчався в Тюбінгенському і Берлінському університетах, працював в Лейпцігському, Кенігсберзькому, Геттінгенському, Гейдельберзькому і Берлінському університетах, з 1910 р. – співробітник видавництва «Enzyklopädie des Islam», з 1947 р. – директор інституту сходознавства. Автор наукових праць з арабістики та ісламознавства, опублікованих, зокрема, в «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft».

¹⁴ *Шедер Ганс Гайнріх* (*Hans Heinrich Schaeder*, 1896–1957) – німецький сходознавець, єгиптолог, історик релігії. Вивчав класичну філологію у W. Jaeger, середньовічну історію і арабістику у F. Kern в Кільському університеті. В 1914–1918 рр. – учасник Першої світової війни, після якої займався публіцистикою. Під впливом Max Weber повернувся до наукової діяльності. Працював на посаді професора Лейпцігського, Кенігсберзького,

Берлінського і Геттінгенського університетів. Коло наукових інтересів: історія релігій, історія Ірану доісламської доби. Автор багатьох наукових праць, в тому числі «Studien zum antiken Synkretismus», 1926 (у співавторстві з Richard Reitzenstein), «Urform und Fortbildungen des manichäischen Systems», 1927.

¹⁵ Див.: *Пріцак Омелян*. Мій шлях історика. – С. 69. Можливо що бібліографію було виявлено у замаскованій стінній шафі під час ремонту одного з приміщень Інституту суспільних наук у повоєнний час, про що писав Я. Дашкевич у статті «Для Омеляна Пріцака. Мемуарний жмуток до 75-річчя» – С. 12. Адже саме в цій будівлі до війни знаходилося Наукове товариство ім. Шевченка, де й працювала згадувана О. Пріцаком бібліографічна комісія. Я. Дашкевич зазначив, що він бачив папери з почерком О. Пріцака, проте після передачі керівництву Інституту виявлених рукописів, подальша доля їх йому невідома.

¹⁶ Там само. – С. 71.

¹⁷ Перебіг дискусії, спричиненої доповіддю О. Пріцака, висвітлювався в тодішній українській пресі Львова і Кракова. Див.: «Львівські вісті» (Львів), 1943 р. – № 44–46, 50; «Краківські вісті» (Краків), 1943 р. – № 48, 52, 67; «Наші дні» (Львів), 1943 р. – № 4.

¹⁸ За велич нації. У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави. – Львів, 1938. / ред. колегія: Микола Пасічник, мгр. Михайло Карпишин, Теофіл Коструба. Збірник зберігається у бібліотечному фонді колекції О. Пріцака.

¹⁹ *Пріцак Омелян*. Рід Скоропадських (історико-генеалогічна студія). – Львів, 1938. – 21 с. В архіві є два примірники відбитків, цінність яких полягає у наявності перед текстом розвідки рідкісного зображення П. Скоропадського – фотоілюстрації бронзового погруддя, виконаного його донькою, скульпторкою Є. Скоропадською у 1935 р.

²⁰ *Пріцак Омелян*. Мій шлях історика. – С. 65.

²¹ У видавництві «Українського слова» та його літературно-мистецького додатку «Литаври» працювали І. Рогач (головний редактор), О. Теліга, О. Штуль, Г. Гайовий, П. Олійник, М. Антонович, О. Лашенко та ін. Багата інформація про літературно-журналістську роботу співробітників видавництва та про життя Києва першого року війни наявна в книзі: Олена Теліга. Листи. Спогади / упоряд. Надія Миронець. – 2-е вид., випр. – К., 2004. – 400 с.

²² *Рогач Іван* (1913, с. Великий Березний Закарпатської обл. – 1942, Київ) – громадсько-політичний діяч, журналіст, член ОУН, член проводу «Карпатської Січі». В 1941 р. у складі похідних груп ОУН прибув до Києва, де протягом вересня-грудня редагував газету «Українське слово». Через українське державницьке спрямування редакційної ним газети був заарештований гестапо і розстріляний на початку 1942 р. разом з іншими членами її редакції.

²³ Мову оригіналу збережено.

²⁴ Hajda, Lubomyr A. The Bibliography of Omeljan Pri-tsak. – P. 9.

²⁵ The *Diariusz podróży* of Pylyp Orlyk, [vol. 2]; (1727–1731). – Cambridge, Mass., 1988. – Harvard Library of Early Ukrainian Literature. – Texts, vol. 6. О. Пріцак був редактором видання та автором вступу під назвою «Pylyp Orlyk's Concept of the Ukrainian Present, Past and Future. – P. XV–XXVII.

²⁶ Завалинський Євген (1910–1980-і рр.) – український вчений, сходознавець, громадський діяч, навчався у Львівському університеті, де захистив докторську дисертацію і обіймав посаду доцента (1936–1940). Автор низки статей з тюркології в польських часописах (1930-і рр.) перебував у Берліні (1941–1942), де співпрацював з німецьким сходознавцем Ріхардом Гартманом. У післявоєнний час емігрував до Австралії, де помер. В архіві О. Пріцака є чотири листи Є. Завалинського до вченого (1941–1942) з Берліна і один лист (1966) з Австралії.

²⁷ Дашкевич Я. Для Омеляна Пріцака. Мемуарний жмуток до 75-річчя // Східний світ (1994). – К., 1995. – № 1–2. – С. 11.

²⁸ Антонович Михайло (1910 – осінь 1955) – український історик. Онук Володимира Антоновича, син Дмитра

Антоновича. Закінчив Український вільний університет у Празі, в 1930 р. захистив докторську дисертацію «Князь Репнін, генерал-губернатор Саксонії», в 1935–1941 рр. працював науковим співробітником Українського наукового інституту в Берліні, а також в університетах Відня і Бреслау. В 1945 р. заарештований у Берліні та депортований до СРСР. За свідченнями політв'язнів загинув у концтаборі Каєркан біля Норильська. Автор праць з української історії XVI–XIX ст., зокрема, науково-популярних нарисів з історії України.

²⁹ У збірці зберігаються такі праці Михайла Антоновича: *Der kosakisch-polnische Krieg im Jahre 1630 // Jahrbuch des Osteuropa-Instituts.* – 1942. – S. 344–355; *Die Deutsche Kaiserfahne im Zaporogischen Heer.* – 7 s.; *Князь Репнін генерал-губернатор Саксонії.* – Берлін. Український науковий інститут в Берліні, 1936. – С. 64; *Матеріали про вербування українців у пруську армію XVIII віку.* – Прага. Видання Українського історико-філологічного товариства в Празі. – 1937. – С. 7; *Переяславська кампанія 1630 р.* – Прага: Видання Укр. іст.-філол. т-ва в Празі, 1944. – С. 39.

³⁰ Пріцак О. Мій шлях історика. – С. 64.

УДК 016:[930.25+930.2+930.22]

**«АРХІВОЗНАВСТВО. АРХЕОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО»
(1999–2009, Вип. 1–10)**

Систематичний покажчик змісту

Упорядник Ростислав Романовський

Міжвідомчий збірник наукових праць «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство» засновано 1999 р. Серед засновників видання: Держкомархів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Інститут історії України НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Інститут рукопису та Інститут біографістики Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Київський національний університет ім. Т. Шевченка тощо. На сторінках видання публікуються статті з архівознавства, документознавства, археографії, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, історії України, біографістики тощо. Збірник включає такі сталі розділи: «Архівознавство», «Археографія», «Документознавство», «Джерелознавство», «Історія України», «Рецензії, інформація, повідомлення». В залежності від тематики статей, збірник доповнюється розділами «Книгознавство», «Бібліотекознавство», «Бібліографія», «Біографістика», «Всесвітня історія», «Історія державних установ», «Краєзнавство», «Праці молодих дослідників», «Архівна справа за кордоном» тощо.

У збірнику регулярно публікуються матеріали міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій і зібрань: наукова конференція «Архів і особа» (Київ, 22–23 вересня 1999 р.) (1999, Вип. 1); «Архівознавчі читання, присвячені 50-літтю кафедри архівознавства та спеціальних історичних дисциплін Київського національного університету ім. Тараса Шевченка» (2000, Вип. 2); Міжнародна наукова конференція «Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства» (Київ, 17–18 жовтня 2001 р.) (2002, Вип. 5); Міжнародна наукова конференція «Архіви та краєзнавство: шляхи інтеграції» (Київ–Трускавець–Дрогобич,

16–19 квітня 2003 р.) (2003, Вип. 6); Перша українсько-угорська міжнародна науково-практична конференція архівістів «Актуальні проблеми створення науково-довідкового апарату архівів та дослідження архівної українки і архівної гунгаріки» (Ужгород, 5–7 вересня 2005 р.) (2006, Вип. 8); Міжнародна наукова конференція «Невідома сусідка Україна» (Будапешт, 15–20 жовтня 2005 р.) (2006, Вип. 8).

Виходили також тематичні випуски збірника, присвячені видатним українським історикам, архівістам, джерелознавцям: Л. А. Дубровіній (2001, Вип. 3) та Р. Я. Пирогоу (2001, Вип. 4).

У систематичному покажчику представлено зміст 10 випусків збірника «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство», що вийшли у 1999–2009 рр. Покажчик включає 354 бібліографічні записи, систематизовані у 8 тематичних рубриках та підрубриках, у середині рубрик та підрубрик – за алфавітом.

1. Архівознавство та архівна справа.
 - 1.1. Архівна наука та освіта.
 - 1.2. Історія архівної справи в Україні.
 - 1.3. Архіви та архівна справа в Україні.
 - 1.4. Архівознавство та архівна справа за кордоном. Архівна українка.
2. Документознавство. Діловодство.
3. Археографія.
4. Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Огляди архівних джерел.
5. Історія України. Всесвітня історія.
6. Біографістика.
7. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство.
8. Рецензії, інформація, повідомлення.

Довідковий апарат покажчика включає: хронологічний перелік випусків збірника наукових праць «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство»; покажчик авторів; покажчик імен.

1. Архівознавство та архівна справа

1.1. Архівна наука та освіта

1. Зозуля С. Архівознавство та суміжні наукові галузі : проблема взаємозв'язку терміносистем / Світлана Зозуля. – 2009. – Вип. 10. – С. 46–60.

2. Калакура Я. Архівіст третього тисячоліття (модель історика-архівіста очима архівознавчої кафедри Національного університету імені Тараса Шевченка) / Ярослав Калакура. – 1999. – Вип. 1. – С. 37–45.

3. Калакура Я. Інформатика в системі архівної освіти (з досвіду Київського національного університету імені Тараса Шевченка) / Ярослав Калакура, Ірина Войцехівська. – 2002. – Вип. 5. – С. 141–146.

4. Калакура Я. Історико-архівознавча школа Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Ярослав Калакура. – 2000. – Вип. 2. – С. 8–19.

5. Калакура Я. Історичне архівознавство в Україні / Ярослав Калакура. – 2001. – Вип. 3. – С. 8–17.

6. Матяш І. Архівна аспірантура : віхи становлення / Ірина Матяш. – 2000. – Вип. 2. – С. 24–35.

7. Матяш І. Джерела до вивчення історії архівної науки і освіти в Україні 1920–1930-х років / Ірина Матяш. – 2001. – Вип. 3. – С. 271–302.

8. Матяш І. Особа в архівній науці та освіті 1920–1930-х рр. як чинник поступу архівістики / Ірина Матяш. – 1999. – Вип. 1. – С. 12–22.

9. Матяш І. Погляди В. М. Автократова на об'єкт і предмет архівознавства / Ірина Матяш. – 2009. – Вип. 10. – С. 11–24.

10. Матяш І. Сучасні проблеми архівної освіти в Україні / Ірина Матяш. – 2002. – Вип. 5. – С. 134–141.

11. Новохатський К. Архів і особа : аспекти виміру / Костянтин Новохатський. – 1999. – Вип. 1. – С. 8–12.

12. Новохатський К. Межі Національного архівного фонду / Костянтин Новохатський. – 2001. – Вип. 4. – С. 173–180.

13. Онищенко О. Документально-інформаційні ресурси архівів та бібліотек – спільна база для розвитку науки, освіти, культури / Олексій Онищенко. – 2001. – Вип. 4. – С. 163–173.

14. Павленко С. Кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка у спогадах випускників / Світлана Павленко. – 2000. – Вип. 2. – С. 154–163.

15. Павленко С. Проблеми викладання архівознавчих дисциплін у вузах неісторичного профілю / Світлана Павленко. – 2002. – Вип. 5. – С. 151–156.

16. Сукало А. Використання можливостей архівних сайтів у дистанційній освіті / Алевтина Сукало. – 2002. – Вип. 5. – С. 146–151.

17. Шурубур А. Збереження документів Національного архівного фонду України – природознавча проблема архівознавства / Анатолій Шурубур. – 2001. – Вип. 3. – С. 34–40.

Див. також № 78, 91–93, 96, 98, 286, 289, 325.

1.2. Історія архівної справи в Україні

18. Гальчак С. Державний архів Вінницької області в період нацистської окупації / Сергій Гальчак. – 2002. – Вип. 5. – С. 86–94.

19. Климова К. Військові та архіви : внесок в архівну справу / Катерина Климова. – 1999. – Вип. 1. – С. 78–83.

20. Климова К. Перший проект Воєнно-історичного архіву в Києві / Катерина Климова. – 2001. – Вип. 3. – С. 18–28.

21. Клювак В. Державний архів у Львові в міжвоєнний період 1918–1941 рр. / Володимир Клювак. – 2007. – Вип. 9. – С. 62–79.

22. Коник Ю. Межові архіви південного правобережжя України : зародження, склад, проблеми збереженості документів (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / Юлія Коник. – 2009. – Вип. 10. – С. 60–81.

23. Купчинський О. Згадки про акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть у тогочасних і пізніших документальних пам'ятках : до питання реконструкції архіву / Олег Купчинський. – 2006. – Вип. 8. – С. 36–40.

24. Ляхоцький В. До історії прийняття в Україні першого архівного закону (1991–1993) / Володимир Ляхоцький. – 2001. – Вип. 4. – С. 180–199.

25. Ляхоцький В. Питання архівної справи, охорони пам'яток культури і мистецтва в діяльності І. Огієнка / Володимир Ляхоцький. – 2000. – Вип. 2. – С. 48–63.

26. Макієнко О. Охорона земських архівів на Слобожанщині в 1920-х роках / Олексій Макієнко. – 2009. – Вип. 10. – С. 82–91.

27. Мищак І. Джерела з історії архівної справи в Україні (1943 – середина 1960-х рр.) / Іван Мищак. – 2003. – Вип. 6. – С. 7–12.

28. Мищак І. З історії комплектування та впорядкування архівів України у повоєнні роки / Іван Мищак. – 2000. – Вип. 2. – С. 173–182.

29. *Мищак І.* Заходи українських архівістів щодо створення і вдосконалення науково-довідкового апарату архівів (1950-і – 60-і рр.) / Іван Мищак. – 2002. – Вип. 5. – С. 98–103.

30. *Московченко Н.* З історії створення науково-довідкового апарату Харківського історичного архіву (1880–1930-ті рр.) / Наталія Московченко. – 2002. – Вип. 5. – С. 103–110.

31. *Новохатський К.* Архівне законодавство України (1991–2001) / Костянтин Новохатський. – 2002. – Вип. 5. – С. 67–74.

32. *Папакін Г.* Фамільні архіви української еліти : склад, зміст, доля у ХІХ ст. / Георгій Папакін. – 2003. – Вип. 6. – С. 28–52.

33. *Прилепішева Ю.* Підготовка та публікація довідкових видань про склад та зміст фондів архівних установ України (1946–1991 рр.) / Юлія Прилепішева. – 2002. – Вип. 5. – С. 110–125.

34. *Срібняк І.* Табірні архіви українського воєцтва (1914–1924 рр.) / Ігор Срібняк. – 2000. – Вип. 2. – С. 63–72.

Див. також № 5, 7, 8, 92, 115, 128, 133, 134, 142, 186, 197, 277, 285–287, 290, 296, 298, 300, 303.

1.3. Архіви та архівна справа в Україні

35. *Борисенко С.* До питання про шляхи вдосконалення роботи центральних державних архівів / Сергій Борисенко. – 1999. – Вип. 1. – С. 250–254.

36. *Боряк Г.* Десять років інформатизації архівної справи в Україні : проблеми, здобутки, перспективи / Геннадій Боряк. – 2002. – Вип. 5. – С. 9–18.

37. *Буценко Н.* Із досвіду створення трудових архівів у Донецькій області / Надія Буценко. – 2006. – Вип. 8. – С. 16–24.

38. *Волинець А.* Проблеми інформаційного забезпечення архівної справи / Анжела Волинець. – 1999. – Вип. 1. – С. 69–71.

39. *Галамай О.* Науково-довідковий апарат державного архіву Вінницької області / Олена Галамай. – 2002. – Вип. 5. – С. 216–226.

40. *Гика В.* Завдання, зміст і форми методичної роботи в архівних установах / Володимир Гика. – 2001. – Вип. 4. – С. 324–328.

41. *Грімстед П. К.* Жести доброї волі та деякі невирішені проблеми післявоєнних реституцій / Патріція Кеннеді Грімстед. – 2001. – Вип. 4. – С. 285–299.

42. *Гурбова Л.* Із досвіду підготовки довідників у Державному архіві в Автономній Республіці Крим / Людмила Гурбова. – 2006. – Вип. 8. – С. 58–64.

43. *Гурбова Л.* Тематичні переліки з історії національних меншин Криму – основа для створення автоматизованої локальної бази даних ретроспективної інформації / Людмила Гурбова. – 2002. – Вип. 5. – С. 58–63.

44. *Делеган М.* Регіональне міжнародне співробітництво в галузі архівної справи / Михайло Делеган. – 2001. – Вип. 4. – С. 199–223.

45. *Жмундуляк Д.* Актуальні проблеми створення і вдосконалення довідкового апарату Державного архіву Чернівецької області / Дмитро Жмундуляк. – 2006. – Вип. 8. – С. 55–57.

46. *Іваненко А.* Архів Київського університету імені Тараса Шевченка / Анатолій Іваненко. – 2000. – Вип. 2. – С. 20–23.

47. *Карамаш С.* Архівна періодика – реалії та перспективи / Сергій Карамаш. – 2002. – Вип. 5. – С. 355–357.

48. *Качковський О.* Автоматизована інформаційно-пошукова система (з досвіду створення) / Олег Качковський. – 2002. – Вип. 5. – С. 63–66.

49. *Кисельова А.* Електронна версія архівних фондів України в Інтернеті / Алла Кисельова. – 2005. – Вип. 7. – С. 17–28.

50. *Колобов О.* Місце фондів особового походження в архівних довідниках / Олександр Колобов, Тетяна Варава. – 2002. – Вип. 5. – С. 209–216.

51. *Колобов О.* Питання організації роботи з документами особового походження у вітчизняному архівному законодавстві / Олександр Колобов. – 1999. – Вип. 1. – С. 45–50.

52. *Корольов Б.* Особові архівні фонди та їх відображення у путівниках і покажчиках / Борис Корольов. – 2000. – Вип. 2. – С. 85–90.

53. *Купченко В.* Методична робота в архівах : вчора і сьогодні / Віра Купченко. – 2005. – Вип. 7. – С. 29–34.

54. *Лозицький В.* Україна та світове архівне середовище / Володимир Лозицький. – 1999. – Вип. 1. – С. 50–61.

55. *Лозниця Я.* Специфіка формування баз даних автоматизованої інформаційно-пошукової системи ЦДАМЛМ України / Ярослава Лозниця. – 2002. – Вип. 5. – С. 55–58.

56. *Мага І.* Реконструкція фондів, пошкоджених під час пожежі в Кам'янець-Подільському міському архіві : методичні рекомендації / Ірина Мага. – 2007. – Вип. 9. – С. 8–21.

57. *Маренець Л.* Путівники державних архівів Південної України як джерело науково-довідкової інформації про документи періоду Першої світової війни / Лілія Маренець, Сергій Шевченко. – 2002. – Вип. 5. – С. 226–230.

58. *Матяш І.* Етика архівіста : компоненти поняття, відображення в Міжнародному кодексі (1996) та проєкція на практичну діяльність / Ірина Матяш. – 2007. – Вип. 9. – С. 21–27.

59. *Матяш І.* Міжнародні зв'язки Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства : напрями, форми, проблеми / Ірина Матяш. – 2006. – Вип. 8. – С. 48–55.

60. *Метальникова Н.* Проблемы компьютеризации госархива Донецкой области / Надія Метальникова. – 2001. – Вип. 4. – С. 318–324.

61. *Новікова Г.* Дезінфекція документів : термінологічні та технологічні аспекти / Галина Новікова. – 2003. – Вип. 6. – С. 13–28.

62. *Одинок Л.* Перспективи діяльності Галузевої служби науково-технічної інформації / Лілія Одинок, Алла Слободніченко. – 2002. – Вип. 5. – С. 346–348.

63. *Пристайко В.* Поняття «архівна інформація» в контексті Концепції забезпечення національних інтересів України в архівній справі / Валерій Пристайко. – 2006. – Вип. 8. – С. 40–47.

64. *Пшенніков О.* Науково-видавнича робота Державного архіву Служби безпеки України : перший досвід і перспективи / Олександр Пшенніков, Сергій Кокін. – 2002. – Вип. 5. – С. 339–346.

65. *Саприкіна О.* Деякі проблеми комплектування аудіовізуальними документами / Олена Саприкіна. – 2009. – Вип. 10. – С. 373–378.

66. *Саприкіна О.* Комплектування ЦДКДФА України ім. Г. С. Пшеничного фотодокументами воїнів-інтернаціоналістів / Олена Саприкіна. – 2006. – Вип. 8. – С. 24–35.

67. *Саприкіна О.* Питання комплектування фотодокументами державних архівів на сторінках журналу «Архіви України» / Олена Саприкіна. – 2007. – Вип. 9. – С. 56–61.

68. *Слободянюк П.* Про створення та використання довідника розсекречених фондів / Петро Слободянюк, Галина Осадча. – 2002. – Вип. 5. – С. 204–209.

69. *Христова Н.* Перспективи розвитку системи каталогів до архівних документів у державних архівах України / Наталія Христова. – 1999. – Вип. 1. – С. 72–77.

70. *Черкаська Н.* Інформативний потенціал магнатських родових архівів Правобережної України / Наталія Черкаська. – 2002. – Вип. 5. – С. 190–203.

71. *Шинкаренко О.* Науково-інформаційна значимість складання покажчиків до архівних фондів (на прикладі роботи з колекцією карт та планів держархіву Херсонської області) / Олександр Шинкаренко. – 2002. – Вип. 5. – С. 231–232.

Див. також № 293, 324, 326, 335, 343, 345, 348, 351, 352.

1.4. Архівознавство та архівна справа за кордоном. Архівна україніка

72. *Антоненко І.* Нові підходи до проведення експертизи цінності документів (зарубіжний досвід) / Ірина Антоненко. – 2007. – Вип. 9. – С. 27–38.

73. *Артизов А.* Архивное законодательство Российской Федерации : опыт реализации, проблемы совершенствования / Андрей Артизов. – 2002. – Вип. 5. – С. 74–79.

74. *Артизов А.* О доступе к архивным документам по реабилитации жертв политических репрессий / Андрей Артизов. – 2001. – Вип. 4. – С. 268–271.

75. *Вінтонів Х.* Електронні документальні колекції архівної україніка на веб-сайті Манітобського університету (Канада) / Христина Вінтонів. – 2009. – Вип. 10. – С. 91–107.

76. *Віші Ж.* Кілька електронних баз даних Угорського державного архіву / Жужанна Віші, Габрієла Троштовскі. – 2006. – Вип. 8. – С. 67–75.

77. *Коровайников В.* Проблемы развития научно-справочного аппарата к документам Мосгорархива / Владимир Коровайников. – 2002. – Вип. 5. – С. 184–190.

78. *Крохмаль Я.* Наукова діяльність польських державних архівів / Яцек Крохмаль; [пер. з пол. мови Р. Романовського]. – 2005. – Вип. 7. – С. 39–47.

79. *Кунсері Г.* Від реставрації до попередження пошкодження документів : зміна точки зору в Угорському державному архіві / Габрієла Кунсері. – 2006. – Вип. 8. – С. 75–82.

80. *Кураєв О.* Архівна україніка в державних архівах Берліна : документи стосовно політики Німеччини в українському питанні 1913–1918 рр. / Олексій Кураєв. – 2006. – Вип. 8. – С. 141–149.

81. *Мельник Р.* Публікації про «архівну україніку» й архівну справу в Польщі на сторінках часопису «Архіви України» / Ростислав Мельник. – 2007. – Вип. 9. – С. 38–56.

82. *Мельник Р.* Система й мережа архівів державної архівної служби Польщі / Ростислав Мельник. – 2009. – Вип. 10. – С. 343–364.

83. *Михальченко С.* Материалы отечественной эмиграции в фонде Е. А. Ляцкого в Литературном архиве Музея национальной литературы Чехии / Сергей Михальченко. – 2000. – Вип. 2. – С. 78–84.

84. *Нодь Ф.* Місце і значення міжнародних зв'язків в архівному дослідженні / Ференц Нодь. – 2006. – Вип. 8. – С. 64–67.

85. *Носевич В.* Електронні архиви Беларуси / Вячеслав Носевич. – 2002. – Вип. 5. – С. 18–28.
86. *Палієнко М.* Музей визвольної боротьби України у Празі (1925–1948) : створення, діяльність, доля архівної колекції / Марина Палієнко, Ігор Срібняк. – 2000. – Вип. 2. – С. 35–47.
87. *Палієнко М.* Особливості організації зберігання документів у музейно-архівних осередках української еміграції / Марина Палієнко. – 2005. – Вип. 7. – С. 7–16.
88. *Понтек К.* Критерії оцінки цінності аудіовізуальних документів / Кшиштоф Понтек; пер. з пол. мови Р. Романовського. – 2006. – Вип. 8. – С. 9–16.
89. *Романова В.* «Немедленно принять меры к оздоровлению кадров...» (Репрессии 1930-х годов и архивы) / Вера Романова. – 2001. – Вип. 4. – С. 272–284.
90. *Сеитова А.* Аудиовизуальные документы Национального архивного фонда Республики Казахстан в системе формирования общего информационного пространства / Алла Сеитова. – 2002. – Вип. 5. – С. 28–36.
91. *Старостин Е.* Архивное источниковедение / Евгений Старостин. – 2002. – Вип. 5. – С. 172–177.
92. *Старостин Е.* Методология истории архивов : периодизация / Евгений Старостин. – 2001. – Вип. 4. – С. 223–234.
93. *Сьогі Л.* Університетська архівістика та історія архівних фондів угорських вищих шкіл / Ласло Сьогі. – 2005. – Вип. 7. – С. 35–39.
94. *Тодорашко З.* К вопросу о периодизации архивного дела Приднестровья / Зинаида Тодорашко. – 2002. – Вип. 5. – С. 94–98.
95. *Хорхордина Т.* Архивы и война / Татьяна Хорхордина. – 2002. – Вип. 5. – С. 80–86.
96. *Хорхордина Т.* Наука об архивах и проблемы исторического образования / Татьяна Хорхордина. – 2001. – Вип. 4. – С. 234–267.
97. *Шипош А.* Деякі головні риси архівної системи і роботи в архівах Угорщини / Андраш Шипош. – 2006. – Вип. 8. – С. 83–89.
98. *Шумейко М.* Подготовка историков-архивистов в Беларуси : история и современность / Михаил Шумейко. – 2002. – Вип. 5. – С. 161–171.
Див. також № 58, 185, 186, 316, 326, 337, 342, 350.
- 2. Документознавство. Діловодство**
99. *Антоненко І.* До історії розроблення міжнародного стандарту ISO 15489-2001 «Інформація та документація – управління документацією» / Ірина Антоненко. – 2003. – Вип. 6. – С. 73–83.
100. *Балишев М.* Звіт про науково-дослідну роботу (НДР) як вид документа та об'єкт архівного опрацювання / Марат Балишев, Олена Малишева [правильно Олена Балишева]. – 2006. – Вип. 8. – С. 126–132.
101. *Бездрабко В.* До питання класифікації архівних документів : проблеми і пошук / Валентина Бездрабко. – 2002. – Вип. 5. – С. 179–184.
102. *Гарашук Т.* Діловодні документи Волинського дворянського депутатського зібрання : видовий зміст, склад, оформлення (перша пол. XIX ст.) / Тетяна Гарашук. – 2009. – Вип. 10. – С. 116–129.
103. *Григорук М.* Організація діловодства і сучасні проблеми його ведення в установах – джерелах комплектування документами Державного архіву Рівненської області / Микола Григорук. – 2005. – Вип. 7. – С. 52–54.
104. *Гурбова Л.* Документування кадрових питань у колишній Комуністичній партії України (до 1991 р.) і їхні соціально-правові аспекти в сучасному інформаційному просторі / Людмила Гурбова. – 2005. – Вип. 7. – С. 55–57.
105. *Загорецька О.* Висвітлення проблем організації загального діловодства в журналі «Архіви України» / Олена Загорецька. – 2002. – Вип. 5. – С. 348–355.
106. *Загорецька О.* До питання щодо періодизації історії діловодства в Україні / Олена Загорецька. – 2006. – Вип. 8. – С. 97–118.
107. *Кулешов С.* Документознавчі аспекти трактування понять сфери електронного документування та документообігу / Сергій Кулешов. – 2002. – Вип. 5. – С. 37–41.
108. *Кулешов С.* Про деякі ключові поняття справочинства (Матеріал до обговорення) / Сергій Кулешов. – 2001. – Вип. 3. – С. 356–361.
109. *Кулешов С.* Про поняття «типовий документ» у традиційному документознавстві / Сергій Кулешов. – 2009. – Вип. 10. – С. 108–116.
110. *Кулешов С.* Проект концепції розвитку документознавства в Україні (Матеріал до обговорення) / Сергій Кулешов. – 2007. – Вип. 9. – С. 80–100.
111. *Леміш Н.* Особливості нормативно-правового забезпечення організації діловодства органів державної влади Російської імперії в першій половині XIX ст. (на прикладі адміністративних установ Чернігівської губернії) / Наталія Леміш. – 2009. – Вип. 10. – С. 130–139.
112. *Марченко П.* Метадані архівного електронного документа : концептуальні засади / Петро Марченко. – 2006. – Вип. 8. – С. 118–126.

113. *Нестерович Ю.* К вопросу о дефиниции понятия документа в рамках документоведения / Юрий Нестерович. – 2005. – Вип. 7. – С. 48–52.

114. *Новохатський К.* Документ як об'єкт інформаційних відносин у законах України : спроба огляду деяких визначень / Костянтин Новохатський. – 2001. – Вип. 3. – С. 361–370.

115. *Палеха Ю.* Класифікація управлінських документів в організації / Юрій Палеха. – 2007. – Вип. 9. – С. 100–109.

116. *Сельченкова С.* Переліки документів : сучасний стан, проблеми, перспективи / Світлана Сельченкова. – 2003. – Вип. 6. – С. 83–90.

117. *Слизький А.* Проблема надання юридичної сили службовим електронним документам / Антон Слизький. – 2009. – Вип. 10. – С. 140–150.

118. *Тупчієнко-Кадирова Л.* Гіпертекстовий класифікатор для наукових документів про гіпертексти / Люція Тупчієнко-Кадирова. – 2003. – Вип. 6. – С. 52–61.

Див. також № 332.

3. Археографія

119. *Ворончук І.* Роль М. Ф. Владимирського-Буданова в розвитку української археографічної традиції та архівної практики / Ірина Ворончук. – 1999. – Вип. 1. – С. 111–121.

120. *Гай-Нижник П.* Що знали у Києві про загибель царської родини у 1918 році / Павло Гай-Нижник. – 2001. – Вип. 3. – С. 99–101.

121. *Глебова І.* Археография : попытка определения дисциплинарного статуса / Ирина Глебова. – 2005. – Вип. 7. – С. 58–92.

122. *Готра О.* Неопубліковані матеріали з архівної спадщини М. Ф. Кащенко / Олена Готра. – 2003. – Вип. 6. – С. 111–118.

123. *Дубровина Л.* Научное описание рукописных книг в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского и создание базы данных «Кодекс» / Любовь Дубровина, Ольга Иванова. – 2002. – Вип. 5. – С. 45–55.

124. *Клименко Т.* Охорона пам'яток історії та культури Чигиринщини в 20-х роках ХХ ст. за документами Державного архіву Черкаської області / Тетяна Клименко. – 2003. – Вип. 6. – С. 91–111.

125. *Коваленко О.* Ніжинський літопис XVII–XVIII ст. як пам'ятка історіографії / Олександр Коваленко. – 2001. – Вип. 3. – С. 63–69.

126. *Ковальчук О.* Особливості археографії в першій половині XIX ст. / Оксана Ковальчук. – 2006. – Вип. 8. – С. 133–141.

127. *Козлов В.* Взаимодействие документальной публикации и общественного сознания / Владимир Козлов. – 2001. – Вип. 4. – С. 401–408.

128. *Крячок М.* Документи про роботу Василя Стуса в ЦДІА УРСР у м. Києві / Микола Крячок. – 2000. – Вип. 2. – С. 73–77.

129. *Литвин С.* «Питання життя і смерті самостійного існування України» (кілька зауваг до нововіднайденого листа С. Петлюри) / Сергій Литвин. – 1999. – Вип. 1. – С. 148–152.

130. *Мицик Ю.* З архівної спадщини митрополита Іларіона (Огієнка) / Юрій Мицик. – 2001. – Вип. 3. – С. 41–62.

131. *Нестерович Ю.* О некоторых терминах в археографии / Юрий Нестерович. – 2002. – Вип. 5. – С. 177–178.

132. *Папакін Г.* Архів, архівний документ у житті Павла Скоропадського (1873–1945) / Георгій Папакін. – 1999. – Вип. 1. – С. 122–134.

133. *Прилепішева Ю.* Документальні видання архівних установ з історії України XVI – початку ХХ ст. (1946–1991) / Юлія Прилепішева. – 2001. – Вип. 3. – С. 69–98.

134. *Прилепішева Ю.* Документальні видання архівних установ, присвячені громадським діячам, представникам науки та культури України / Юлія Прилепішева. – 1999. – Вип. 1. – С. 134–148.

135. *Старков В.* Ігри та розваги Лубенщини кінця XIX ст. у творчій спадщині Василя Милорадовича / Валерій Старков. – 2001. – Вип. 4. – С. 483–492.

136. *Старовойтенко І.* Опублікована епістолярна спадщина Євгена Чикаленка : історіографічний огляд / Інна Старовойтенко. – 2003. – Вип. 6. – С. 250–262.

137. *Тесленко І.* Акт поділу володінь між кнг. Беатою з Костельця і кж. Гальшкою Острозькою 1542 року як джерело з соціально-економічної історії Острозької волості / Ігор Тесленко. – 2001. – Вип. 3. – С. 102–123.

138. *Тодійчук О.* Листи М. С. Грушевського до Є. Х. Чикаленка / Ольга Тодійчук. – 2001. – Вип. 4. – С. 145–162.

139. *Ульяновський В.* Кость Михальчук та діячі київської «Старої Громади» через призму «жіночих спогадів» / Василь Ульяновський. – 2001. – Вип. 4. – С. 428–482.

4. Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Огляди архівних джерел

140. *Багаліка Ю.* Джерельна спадщина Лесі Українки / Юлія Багаліка. – 2000. – Вип. 2. – С. 214–220.

141. *Бобков В.* Документы о деятельности сотрудников статистических комитетов Таври-

ческой губернии в XIX – начале XX в. как исторический источник / Владимир Бобков. – 1999. – Вип. 1. – С. 238–245.

142. *Бородіна Г.* Джерельна база досліджень історії бібліотек та архівів Півдня України XIX століття / Галина Бородіна. – 2002. – Вип. 5. – С. 271–276.

143. *Боряк Г.* Населення України за часів нацистської окупації (1941–1944) : роздуми про актуалізацію джерельної бази українських архівів / Геннадій Боряк, Наталя Маковська. – 2001. – Вип. 4. – С. 299–318.

144. *Боряк О.* Архівна спадщина етнографа Василя Кравченка з родильної обрядовості українців / Олена Боряк. – 2009. – Вип. 10. – С. 234–240.

145. *Верба І.* Архів Михайла Рубача як джерело до вивчення його біографії / Ігор Верба. – 2000. – Вип. 2. – С. 91–95.

146. *Верьовкін В.* Західноукраїнська та польська преса як історичні джерела про судові політичні процеси у 20–30-х рр. XX ст. / Віктор Верьовкін. – 2001. – Вип. 4. – С. 90–94.

147. *Візитів Ю.* Джерела з історії Пласту на Волині в Другій Речі Посполитій (20–30-ті рр. XX ст.) / Юлія Візитів, Микола Григоруk. – 2006. – Вип. 8. – С. 176–198.

148. *Вітвицький О.* Архівні документи про дві світові війни (на базі фондів ДА Тернопільської області) / Олег Вітвицький. – 1999. – Вип. 1. – С. 259–262.

149. *Войцехівська І.* Огляд джерельної бази вивчення життя та творчості академіка УАН В. С. Іконникова / Ірина Войцехівська. – 2001. – Вип. 4. – С. 358–378.

150. *Войцехівська І.* Структура історичного джерелознавства : традиції та сучасні проблеми / Ірина Войцехівська. – 2001. – Вип. 3. – С. 255–270.

151. *Волковинський В.* Архівні документи про початок революційної діяльності Нестора Махна / Валерій Волковинський. – 2001. – Вип. 4. – С. 338–358.

152. *Волкотруб Г.* Джерельна база дослідження життя та діяльності Пилипа Клименка / Ганна Волкотруб. – 2005. – Вип. 7. – С. 131–144.

153. *Гальчак С.* Джерела до вивчення історії остарбайтерів / Сергій Гальчак. – 2001. – Вип. 4. – С. 393–400.

154. *Ганжуров Ю.* Контент-аналіз преси як масового джерела в історичних дослідженнях / Юрій Ганжуров. – 2002. – Вип. 5. – С. 277–284.

155. *Гнатенко Л.* Хто писав Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр.? / Людмила Гнатенко. – 2001. – Вип. 3. – С. 447–457.

156. *Даниленко В.* Українська історія в листівках і плакатах (із фондів Державного архіву Київської області) / Володимир Даниленко. – 2009. – Вип. 10. – С. 254–263.

157. *Диба А.* Документи про Максима Мережинського – лікаря і порадника Лесі Українки – у фондах Державного архіву м. Києва / Алла Диба, Сергій Карамаш. – 1999. – Вип. 1. – С. 163–166.

158. *Дмитрієнко М.* Походження та побутування в науці термінів «фалера», «фалеристика», «фалеронім» : теорія та історіографія / Марія Дмитрієнко, Ярослава Іщенко. – 2001. – Вип. 4. – С. 329–338.

159. *Драгомірова Л.* Олександр Хвостенко-Хвостов, український художник (огляд фонду) / Лариса Драгомірова. – 2007. – Вип. 9. – С. 180–190.

160. *Дубровіна Л.* Фонд «Рейхскомісара України (1941–1944)» у ЦДАВО України : огляд документів з історії бібліотек періоду нацистської окупації Києва / Любов Дубровіна, Надія Малолетова. – 2001. – Вип. 4. – С. 408–427.

161. *Заяць О.* Географія походження львівських міщан 1405–1727 рр. (за реєстрами прийняття до міського громадянства) / Орест Заяць. – 2006. – Вип. 8. – С. 225–245.

162. *Іващук Л.* Документальні джерела Музею українських діячів науки та мистецтва при ВУАН (1918–1933) (загальний огляд) / Леся Іващук. – 2009. – Вип. 10. – С. 195–210.

163. *Ігнатуша О.* Джерела до вивчення суспільних процесів у середовищі старообрядців південної України (XIX–XX ст.) / Олександр Ігнатуша. – 2002. – Вип. 5. – С. 319–329.

164. *Іщенко А.* Український національний рух в німецьких документах (1943–1945 рр.) / Анатолій Іщенко. – 1999. – Вип. 1. – С. 262–267.

165. *Іщенко Я.* Формування емблематичного ряду міських гербів радянської доби : генеза історичної традиції / Ярослава Іщенко. – 2001. – Вип. 3. – С. 458–480.

166. *Казьмирчук Г.* Особові фонди істориків Київського університету 1920–1930-х рр. / Григорій Казьмирчук. – 2000. – Вип. 2. – С. 99–104.

167. *Каплин А.* Изучение отечественной общественной мысли XIX в. : проблемы методологии и терминологии / Александр Каплин. – 2002. – Вип. 5. – С. 156–161.

168. *Клименко І.* Архів І. В. Лучицького – джерело вивчення історичної спадщини України / Ірина Клименко. – 1999. – Вип. 1. – С. 320–225.

169. *Клименко Т.* Документи з історії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького / Тетяна Клименко. – 2009. – Вип. 10. – С. 299–307.

170. Ковальчук Г. Архів С. І. Маслова як джерело з історії створення та діяльності відділу стародруків ВБУ / Галина Ковальчук. – 1999. – Вип. 1. – С. 175–182.
171. Колодезева С. Особовий архів О. П. Новицького і архів ВУАН як джерельна база реконструкції біографії вченого / Світлана Колодезева. – 1999. – Вип. 1. – С. 310–320.
172. Коломієць В. Картографічні документи Білоцерківського краєзнавчого музею / Валентина Коломієць. – 2009. – Вип. 10. – С. 272–292.
173. Колосовська О. Маргінальні записи на кириличних стародруках – джерело до вивчення історії культури України / Ольга Колосовська. – 2001. – Вип. 3. – С. 312–326.
174. Крячок М. Документи про письменника «розстріляного відродження» (до 100-річчя від дня народження В. П. Підмогильного) / Микола Крячок. – 2001. – Вип. 4. – С. 527–540.
175. Кулешов С. Неоджерелознавство як напрям історичного джерелознавства? / Сергій Кулешов. – 2006. – Вип. 8. – С. 90–97.
176. Кулешов С. Що означає слово «филіпки» в українському актовому джерелі XVI століття? / Сергій Кулешов. – 2000. – Вип. 2. – С. 150–153.
177. Купченко В. Перша світова війна в документальних фондах Державного архіву м. Києва (наприкладі фонду «Київський завод «Арсенал»») / Віра Купченко, Олександр Зінкевич. – 2003. – Вип. 6. – С. 181–188.
178. Лазурко Л. Культурно-освітня проблематика на сторінках польського журналу «Kwartalnik Historyczny» (до 1914 р.) / Лідія Лазурко. – 2006. – Вип. 8. – С. 158–176.
179. Лебедєва І. Джерела до вивчення процесу формування вертикалі виконавчої влади УНР доби Центральної Ради / Ірина Лебедєва. – 2002. – Вип. 5. – С. 285–296.
180. Лебедзева В. Тэрытарыяльнае пытанне на беларуска-украінскіх перамовах 1918 г. : факталагічны і крыніцазнаўчы аспекты / Валентина Лебедзева. – 2000. – Вип. 2. – С. 104–113.
181. Логунова Н. Особовий фонд І. В. Лучицького як джерело вивчення громадсько-політичної діяльності вченого (друга половина XIX – початок XX ст.) / Наталія Логунова. – 2005. – Вип. 7. – С. 185–190.
182. Лось В. Монастирська книга дубенських василіанок та її інформаційні можливості / Валентина Лось. – 2007. – Вип. 9. – С. 128–145.
183. Ляпіна О. Вивчення вченими Київського університету спеціальних історичних дисциплін (1920–1930-ті рр.) / Олена Ляпіна. – 2000. – Вип. 2. – С. 204–210.
184. Ляхоцький В. Автобіографія як «джерело історії» в працях Івана Огієнка / Володимир Ляхоцький. – 1999. – Вип. 1. – С. 158–163.
185. Максимчук Є. Документи про діяльність «Надзвичайної державної комісії по встановленню та розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників...» в українських та російських архівах : характеристика джерельних комплексів / Євген Максимчук. – 2007. – Вип. 9. – С. 167–179.
186. Мандрик М. Василий Иванович Веретенников : материалы к биографии (по данным ПФА РАН и ОР РНБ) / Мария Мандрик. – 2003. – Вип. 6. – С. 118–158.
187. Маркітан Л. Дослідження проблеми СІД у наукових публікаціях відділу спецдисциплін Інституту історії України НАНУ / Людмила Маркітан. – 2001. – Вип. 3. – С. 302–312.
188. Масаєв М. Джерела історії військової служби кримських татар під стягами російської армії (кінець XVIII – початок XX ст.) / Михайло Масаєв. – 1999. – Вип. 1. – С. 271–273.
189. Матяш І. Документи ЦДАВО України про діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині / Ірина Матяш, Юрій Мушка. – 2005. – Вип. 7. – С. 93–108.
190. Міщук Г. Документи особового архівного фонду М. І. Петрова (1840–1921) в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з історії формування колекції нумізматичного відділу ЦАМ КДА / Галина Міщук. – 2003. – Вип. 6. – С. 62–72.
191. Міщук С. Рукописні конфесійні пам'ятки XVII–XIX ст. Волинського державного краєзнавчого музею в Житомирі / Сергій Міщук. – 2002. – Вип. 5. – С. 125–133.
192. Морозова Г. Значення генеалогічних досліджень у розвитку краєзнавства / Ганна Морозова. – 1999. – Вип. 1. – С. 215–219.
193. Мяскова Т. Нумізматичний кабінет Університету Св. Володимира (1834–1852 рр.) / Тетяна Мяскова. – 2000. – Вип. 2. – С. 221–227.
194. Олійніченко Л. Типологія судово-слідчих джерел (на матеріалах документів органів НК-ГПУ-НКВС) / Людмила Олійніченко. – 2000. – Вип. 2. – С. 211–214.
195. Осташко Т. Проблеми гетьманського руху в листуванні В. Липинського з Д. Дорошенком і О. Назаруком / Тетяна Осташко. – 1999. – Вип. 1. – С. 197–210.
196. Павлова О. Переклади творів Р. М. Рільке у фондах ЦДАМЛМ України / Олена Павлова. – 2007. – Вип. 9. – С. 190–196.

197. *Павловська Н.* Джерела вивчення життєвого і творчого шляху видатного українського архівознавця В. І. Веретенникова / Надія Павловська. – 2003. – Вип. 6. – С. 207–220.
198. *Палієнко М.* Документи особового походження Володимира Науменка як історичне джерело / Марина Палієнко. – 1999. – Вип. 1. – С. 191–197.
199. *Папакіна Т.* Документи Інституту рукопису НБУВ як джерело до вивчення діяльності Комісії дослідження історії Києва та Правобережжя при ВУАН (1924–1932) / Тетяна Папакіна. – 2001. – Вип. 3. – С. 334–346.
200. *Патик В.* Роль В'ячеслава Ілліча Стрельського у розвитку джерелознавства / Вікторія Патик. – 2009. – Вип. 10. – С. 162–173.
201. *Петренко О.* Подільська лінія Загурських / Олександр Петренко. – 1999. – Вип. 1. – С. 219–223.
202. *Петреченко І.* Описи Чернігівського намісництва 1779–1781 рр. / Ірина Петреченко. – 2007. – Вип. 9. – С. 145–167.
203. *Петрук О.* До історії Міністерства фінансів УНР доби Директорії (на основі огляду документів фонду 1509 ЦДАВО України) / Олена Петрук. – 2009. – Вип. 10. – С. 308–325.
204. *Портнова Т.* Джерела до вивчення історії державних установ України (радянський період) / Тетяна Портнова. – 2002. – Вип. 5. – С. 238–242.
205. *Привалко Т.* Статистичні джерела з історії дворянства Лівобережної України кінця XIX – початку XX ст. / Тетяна Привалко. – 2007. – Вип. 9. – С. 110–127.
206. *Риос Р.* Генеалогическое общество Юты : помощь в сохранении и использовании генеалогической информации / Рауль Риос. – 2002. – Вип. 5. – С. 357–360.
207. *Савченко М.* Документи Г. С. Пшенично-го–основа фонду особового походження / Максим Савченко. – 1999. – Вип. 1. – С. 278–280.
208. *Савчук Р.* Спроба текстологічного аналізу архівних документів на основі концепції психолінгвістичної школи НЛП (на матеріалах архіву П. Г. Житецького) / Роман Савчук. – 1999. – Вип. 1. – С. 280–284.
209. *Середенко Ю.* Документи особового фонду Андрія Ніковського як історичне джерело / Юлія Середенко. – 2005. – Вип. 7. – С. 176–184.
210. *Скрипка Л.* Архівні джерела з історії академічної біологічної науки в Україні (1918–1941 рр.) / Леонід Скрипка. – 2005. – Вип. 7. – С. 120–131.
211. *Слободяник М.* Джерелознавство історії аграрної науки / Михайло Слободяник. – 2001. – Вип. 3. – С. 326–333.
212. *Соловйова Т.* Фонди Інституту рукопису НБУВ як джерело вивчення соціально-економічного розвитку Правобережної України в першій чверті XIX ст. / Тетяна Соловйова. – 2000. – Вип. 2. – С. 96–99.
213. *Солодова В.* Архівні документи як джерело з історії Одеського музею єврейської культури / Віра Солодова. – 2005. – Вип. 7. – С. 144–155.
214. *Солодова В.* Нормативна база діяльності одеських музеїв у 1825–2003 рр. / Віра Солодова. – 2006. – Вип. 8. – С. 199–224.
215. *Соломко Т.* До історії сім'ї Потоцьких (за документами ЦДІАК України) / Тетяна Соломко. – 1999. – Вип. 1. – С. 223–229.
216. *Сохань С.* Комплекс документів Київської казенної палати з історії монастирської власності в Україні у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського : формування, реконструкція складу, історія / Світлана Сохань. – 2006. – Вип. 8. – С. 149–157.
217. *Старовойт С.* Особові фонди вчених НАН України в Інституті архівознавства НБУВ : нові надходження / Світлана Старовойт. – 2009. – Вип. 10. – С. 210–224.
218. *Старовойтенко І.* Епістолярна спадщина українських громадських та культурних діячів кінця XIX – початку XX ст. у її джерелознавчому вимірі / Інна Старовойтенко. – 2005. – Вип. 7. – С. 108–119.
219. *Степченко О.* Архів М. С. Грушевського з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Ольга Степченко. – 2001. – Вип. 3. – С. 28–34.
220. *Сусоров С.* Агентурні свідчення жандармських установ 1908–1910 років як історичне джерело про революційний рух / Сергій Сусоров. – 2001. – Вип. 3. – С. 347–355.
221. *Тарасенко А.* Документи В. Г. Пьянкова в архівах Автономной Республики Крым / Анна Тарасенко. – 1999. – Вип. 1. – С. 285–291.
222. *Тарасенко А.* Источниковедческое изучение и классификация путеводителей / Анна Тарасенко. – 2002. – Вип. 5. – С. 260–271.
223. *Тесленко І.* Острожчина у фонді Волинського церковно-археологічного товариства / Ігор Тесленко. – 1999. – Вип. 1. – С. 292–301.
224. *Цимбал Б.* Документи Івана Багряного як джерело до вивчення суспільно-політичної діяльності української еміграції (40–50-ті рр. XX ст.) / Богдана Цимбал. – 2005. – Вип. 7. – С. 168–176.
225. *Чернецький Є.* Походження дрібної шляхти Коростишівського маєтку графів Олізарів (на прикладі Добровольських гербу Дембно) / Євген Чернецький. – 2009. – Вип. 10. – С. 326–342.

226. *Чиркова М.* Листи остарбайтерів як приклад документів особового походження / Марина Чиркова. – 1999. – Вип. 1. – С. 153–158.

227. *Шаповал А.* Джерела до громадсько-політичної та наукової діяльності Дмитра Володимировича Антоновича / Андрій Шаповал. – 2009. – Вип. 10. – С. 151–162.

228. *Шипко Л.* Джерелознавчі студії Михайла Михайловича Бережкова (1850–1932) / Людмила Шипко. – 2009. – Вип. 10. – С. 173–194.

229. *Щербак М.* Документи губернських жандармських управлінь в Україні / Микола Щербак. – 2009. – Вип. 10. – С. 293–299.

230. *Щербак Н.* «Полное собрание законов Российской империи» як джерело вивчення національної політики царизму в Україні (XIX – поч. XX ст.) / Надія Щербак. – 2000. – Вип. 2. – С. 142–146.

231. *Яцина Н.* Особовий фонд Дмитра Чепурного і його джерельне значення / Наталія Яцина. – 2000. – Вип. 2. – С. 147–150.

Див. також № 7, 27, 91, 293, 315, 336, 339, 340, 353.

5. Історія України. Всесвітня історія

232. *Бойчук О.* Наукове товариство ім. Шевченка в добу М. Грушевського / Оксана Бойчук. – 1999. – Вип. 1. – С. 245–250.

233. *Буряк Л.* Історико-фемінологічні студії в системі Української академії наук / Лариса Буряк. – 2009. – Вип. 10. – С. 24–46.

234. *Бухало О.* Боротьба Організації Українських Націоналістів за українську школу на Волині (1929–1939 рр.) (За матеріалами колишнього «спецфонду» Державного архіву Рівненської області) / Олексій Бухало. – 2005. – Вип. 7. – С. 191–202.

235. *Варава Т.* Діяльність постійної комісії для складання словника української живої мови у складі УАН–ВУАН (1918–1930 рр.) / Тетяна Варава. – 2000. – Вип. 2. – С. 227–235.

236. *Варава Т.* З історії словникових комісій Української Академії наук (за документами держархівів України та Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) / Тетяна Варава. – 1999. – Вип. 1. – С. 254–258.

237. *Вербіцька О.* Документи про політику нацистської влади щодо академічної науки в окупованій Україні / Оксана Вербіцька. – 2009. – Вип. 10. – С. 263–271.

238. *Верстюк В.* «Вільне козацтво» : проблеми вивчення / Владислав Верстюк. – 2001. – Вип. 4. – С. 40–70.

239. *Гурбова Л.* Немцы Крыма в политике советской власти (1920–1930 годы) / Людмила Гурбова. – 2001. – Вип. 4. – С. 30–40.

240. *Згерська О.* До історії Затурцівського Августинського монастиря (за документами ЦДІАК України) / Оксана Згерська. – 1999. – Вип. 1. – С. 267–271.

241. *Казьмирчук Г.* Наукова діяльність істориків Київського університету 1920–1930-х рр. / Григорій Казьмирчук. – 1999. – Вип. 1. – С. 166–174.

242. *Клименко Т.* Економічний розвиток Черкащини в XIX ст. / Тетяна Клименко. – 2007. – Вип. 9. – С. 229–243.

243. *Колесник В.* Український національний рух в Російській імперії на початку XX ст. : сучасне бачення / Віктор Колесник. – 2006. – Вип. 8. – С. 246–257.

244. *Кравчук П.* Створення і діяльність репресивних структур німецької окупаційної влади у Львові / Петро Кравчук. – 2005. – Вип. 7. – С. 202–215.

245. *Кудлай О.* Діяльність Генерального секретарства судових справ (за документами фондів ЦДАВО України) / Олександра Кудлай. – 2002. – Вип. 5. – С. 329–336.

246. *Кудряченко А.* Голодомор в Україні 1932–1933 рр. та його наслідки у спостереженнях і оцінках тогочасних німецьких дипломатів / Андрій Кудряченко. – 2007. – Вип. 9. – С. 197–209.

247. *Кульчицький С.* Конституція незалежної України / Станіслав Кульчицький. – 2001. – Вип. 4. – С. 10–18.

248. *Купченко В.* Церковно-державні відносини і діяльність Київського комітету Православного місіонерського товариства (кінець XIX – початок XX ст.) / Віра Купченко. – 2007. – Вип. 9. – С. 243–254.

249. *Лебедева І.* Міжпартійна боротьба навколо проблеми створення та діяльності уряду УНР у березні – квітні 1918 р. / Ірина Лебедева. – 2001. – Вип. 3. – С. 523–539.

250. *Лебедева І.* Особливості формування структури уряду УНР доби Центральної Ради / Ірина Лебедева. – 2001. – Вип. 4. – С. 71–81.

251. *Лисаківська А.* Деякі аспекти життя української політичної еміграції в Румунії між двома світовими війнами / Альона Лисаківська. – 2009. – Вип. 10. – С. 246–253.

252. *Надтока О.* Цивілізаційний фактор у сучасних міжнародних відносинах та його вплив на формування зовнішньополітичної стратегії України / Олександр Надтока. – 2006. – Вип. 8. – С. 269–278.

253. *Осташко Т.* Українські монархічні сили в еміграції на початку 1920-х років за даними дипломатичної служби УНР / Тетяна Осташко. – 2002. – Вип. 5. – С. 296–308.

254. *Папакіна Т.* Проблеми регіональних досліджень історії України в діяльності Всеукраїнської Академії наук (1924–1930 рр.) / Тетяна Папакіна. – 2000. – Вип. 2. – С. 182–192.

255. *Патриляк І.* ОУН і УПА у висвітленні сучасної української історичної науки / Іван Патриляк. – 2006. – Вип. 8. – С. 257–268.

256. *Роговий В.* Комісія допомоги українському студентству в роки Другої світової війни / Владислав Роговий. – 2005. – Вип. 7. – С. 215–224.

257. *Русак А.* Генерал А. А. Власов та російський визвольний рух (1942–1945) (література та архівні джерела) / Анатолій Русак. – 2001. – Вип. 3. – С. 539–548.

258. *Серга Ж.* Свідчення документів про українізацію 20–30-х років ХХ ст. у Києві / Жанна Серга. – 2009. – Вип. 10. – С. 241–246.

259. *Смолянников С.* Система голосування та підрахунку голосів виборців у Російській імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Сергій Смолянников. – 2007. – Вип. 9. – С. 222–229.

260. *Соловійова В.* Дипломатична діяльність УНР у листуванні Миколи Василька (за документами ЦДАВО України) / Вікторія Соловійова. – 2002. – Вип. 5. – С. 308–319.

261. *Старовойт С.* З історії організації видавничої діяльності Національної академії наук України (1918–1923 рр.) / Світлана Старовойт. – 2000. – Вип. 2. – С. 192–203.

262. *Сухотеріна Л.* Проблеми розвитку технічних наук в Україні у період тоталітаризму / Любов Сухотеріна. – 2001. – Вип. 4. – С. 82–89.

263. *Тельвак В.* Михайло Грушевський *contra* Володимир Мількович (до проблеми формування дискусійного поля української історіографії початку ХХ ст.) / Віталій Тельвак. – 2007. – Вип. 9. – С. 255–269.

264. *Ткаченко В.* Українська кінематографія в контексті політики «українізації» (20-ті рр. ХХ ст.) / Вікторія Ткаченко. – 2007. – Вип. 9. – С. 209–221.

265. *Ульяновский В.* Первое «видение» Смуты : призыв к спасению России через покаяние / Василий Ульяновский. – 2001. – Вип. 3. – С. 501–523.

266. *Ходоровський М.* Політичне масонство і українське питання (за матеріалами вільних мулярів ХVІІІ ст.) / Михайло Ходоровський. – 2001. – Вип. 4. – С. 18–29.

267. *Шандра В.* До питання про підготовку довідника з історії державних установ / Валентина Шандра. – 2002. – Вип. 5. – С. 233–238.

268. *Шандра В.* Про культуру наукового дослідження (на прикладах дослідження історії державних установ) / Валентина Шандра. – 1999. – Вип. 1. – С. 62–68.

269. *Шандра В.* Становлення і розвиток генерал-губернаторської форми управління в Російській імперії першої половини ХІХ ст. / Валентина Шандра. – 2001. – Вип. 3. – С. 481–500.

270. *Шитюк М.* Каральні заходи тоталітарного режиму проти представників національних меншин півдня України / Микола Шитюк. – 2003. – Вип. 6. – С. 164–181.

271. *Щерба Т.* Становлення органів міського громадського управління 1870–1892 рр. (за матеріалами Черкаської міської думи) / Тетяна Щерба. – 1999. – Вип. 1. – С. 302–310.

272. *Юркова О.* З історії створення та діяльності Львівського відділення Інституту історії України (1940–1941 рр.) / Оксана Юркова. – 2001. – Вип. 4. – С. 379–392.

6. Біографістика

273. *Біленький С.* Біографія М. О. Максимовича : нестача чи надлишок джерел? / Сергій Біленький. – 1999. – Вип. 1. – С. 230–237.

274. *Бровкін А.* Академік Олексій Онищенко – учений, організатор науки, культуролог, бібліотекознавець (до 70-річчя від дня народження) / Анатолій Бровкін, Наталія Солонська. – 2003. – Вип. 6. – С. 189–207.

275. *Верба І.* Історик Н. Ю. Мірза-Авак'янц / Ігор Верба. – 2001. – Вип. 4. – С. 559–578.

276. *Верба І.* Науково-педагогічна діяльність Олександра Оглоблина (1920-і роки) / Ігор Верба. – 2001. – Вип. 3. – С. 391–432.

277. *Верба І.* Олександр Оглоблин як директор Музею-архіву переходної доби м. Києва / Ігор Верба. – 1999. – Вип. 1. – С. 83–86.

278. *Гирич І.* Спадщина М. Грушевського і сьогодення / Ігор Гирич. – 2001. – Вип. 4. – С. 115–134.

279. *Діденко Л.* Сторінками книги життя Степана (Стефана) Дроздова-Мишківського / Людмила Діденко. – 2003. – Вип. 6. – С. 239–250.

280. *Ємчук О.* Участь С. І. Маслова у діяльності підвідділу з ліквідації майна церков та релігійних товариств у 1919 році / Оксана Ємчук. – 2009. – Вип. 10. – С. 225–234.

281. *Калакура Я.* Новітні студії з грушевськознавства / Ярослав Калакура. – 2001. – Вип. 4. – С. 102–115.

282. Качкан В. Нововиявлені документи про життя та діяльність І. Л. Липи / Володимир Качкан. – 2001. – Вип. 4. – С. 540–558.

283. Киштымов А. Киевский коммерческий институт в судьбе М. В. Довнар-Запольского / Андрей Киштымов. – 2000. – Вип. 2. – С. 114–130.

284. Луговський О. О. М. Мілях : життєвий шлях і наукова діяльність (на матеріалах ІА НБУВ) / Олександр Луговський. – 2000. – Вип. 2. – С. 236–239.

285. Мага І. В. О. Романовський на чолі Київського центрального архіву давніх актів / Ірина Мага. – 1999. – Вип. 1. – С. 90–100.

286. Мага І. В. О. Романовський – фундатор навчальних посібників з архівознавства / Ірина Мага. – 2000. – Вип. 2. – С. 164–172.

287. Матяш І. Вадим Модзалевський і Володимир Міяковський : внесок в архівну справу / Ірина Матяш. – 2001. – Вип. 4. – С. 493–514.

288. Матяш І. Роль Міжнародних наукових Довнарівських читань у розвитку історичної біографістики / Ірина Матяш. – 2003. – Вип. 6. – С. 263–269.

289. Мищак І. В. І. Стрельський як організатор підготовки істориків-архівістів / Іван Мищак. – 1999. – Вип. 1. – С. 274–278.

290. Московченко Н. С. П. Дуброва : життєвий шлях та архівна діяльність / Наталія Московченко. – 1999. – Вип. 1. – С. 106–110.

291. Непомнящий А. А. А. Скальковский и изучение Крыма в XIX в. / Андрей Непомнящий. – 2000. – Вип. 2. – С. 131–141.

292. Непомнящий А. Ороли Н. И. Веселовского в изучении истории и этнографии Крыма (по материалам архивов Москвы и Санкт-Петербурга) / Андрей Непомнящий. – 1999. – Вип. 1. – С. 182–191.

293. Онищенко О. Любов Андріївна Дубровіна – сучасний історик, книгознавець, джерелознавець, діяч бібліотечної та архівної справи / Олексій Онищенко. – 2001. – Вип. 3. – С. 371–382.

294. Папакін Г. Михайло Грушевський та Павло Скоропадський : начерк історії особистих стосунків (1917–1918) / Георгій Папакін. – 2001. – Вип. 4. – С. 135–145.

295. Папакін Г. Щоденники Павла та Олександри Скоропадських 1904–1917 років : історія ведення, зберігання, зникнення; спроба реконструкції / Георгій Папакін. – 2001. – Вип. 3. – С. 433–446.

296. Портнова Т. Окремі питання персоналізації архівної справи в Україні (кінець 1930 –

1960 рр.) / Тетяна Портнова. – 1999. – Вип. 1. – С. 33–37.

297. Приходько Л. Висвітлення життя і діяльності О. С. Грушевського в працях українських та зарубіжних дослідників : спроба історіографічного аналізу / Людмила Приходько. – 2003. – Вип. 6. – С. 220–239.

298. Пустовіт Т. Архівіст Федір Герасименко / Тарас Пустовіт. – 1999. – Вип. 1. – С. 100–106.

299. Смолій В. М. Грушевський і деякі питання історіографічного процесу на Україні кінця XIX – початку XX ст. / Валерій Смолій. – 2001. – Вип. 4. – С. 95–101.

300. Усенко І. Українські правознавці й архівна справа / Ігор Усенко. – 2001. – Вип. 4. – С. 514–527.

301. Ходоровський М. До проблеми ідентифікації діячів масонського руху в Україні (друга половина XVIII ст.) / Михайло Ходоровський. – 1999. – Вип. 1. – С. 210–214.

302. Чишко В. Методологія біографічних досліджень : основні принципи / Віталій Чишко. – 1999. – Вип. 1. – С. 22–33.

303. Чишко В. Українська біографістика XIX ст. : джерела, етапи становлення та засоби формування / Віталій Чишко. – 2001. – Вип. 3. – С. 382–390.

304. Юркова О. Володимир Євфимовський : доля одного з учнів М. С. Грушевського / Оксана Юркова. – 1999. – Вип. 1. – С. 86–90.

Див. також № 19, 25, 119, 122, 128, 130, 132, 136, 138–140, 145, 149, 151, 152, 157, 159, 171, 174, 181, 184, 186, 197, 198, 200, 201, 207, 209, 215, 218, 219, 221, 224, 227, 228, 231, 257, 310.

7. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство

305. Біленький Є. Бібліотека Шодуарів з фондів ІР НБУВ за даними рукописних каталогів 40–50-х років XIX ст. / Євген Біленький. – 2001. – Вип. 3. – С. 245–254.

306. Бородіна Г. Приватні бібліотеки та приватні зібрання півдня України (XIX ст.) / Галина Бородіна. – 2000. – Вип. 2. – С. 252–261.

307. Вересовська Т. Видавнича та бібліографічна діяльність Комісії для виучування звичаєвого (народного) права України Соціально-економічного відділу УАН–ВУАН (1918–1928 рр.) / Тетяна Вересовська. – 2000. – Вип. 2. – С. 239–252.

308. Гальченко О. Історичні форми книги / Олена Гальченко. – 2001. – Вип. 3. – С. 124–142.

309. Добко Т. Календарі й альманахи Українського Народного Союзу (1897–2000) / Тетяна

Добко, Богдан Ясінський. – 2001. – Вип. 3. – С. 163–178.

310. *Ляхоцький В.* Іван Огієнко і книга / Володимир Ляхоцький. – 2001. – Вип. 3. – С. 149–163.

311. *Непомнящий А.* Биобиблиографические источники в региональных исторических исследованиях (на примере изучения Крыма в 1783–1920 гг.) / Андрей Непомнящий. – 2001. – Вип. 3. – С. 197–208.

312. *Непомнящий А.* Универсальный указатель опубликованных и архивных крымоведаческих документов / Андрей Непомнящий. – 2002. – Вип. 5. – С. 243–249.

313. *Новальська Т.* Звіти міських публічних бібліотек Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. як джерело вивчення складу читачів / Тетяна Новальська. – 2005. – Вип. 7. – С. 155–167.

314. *Павлуша Т.* Електронний довідник з книжкової спадщини України / Тетяна Павлуша, Леонід Костенко. – 2001. – Вип. 3. – С. 142–149.

315. *Паславський Т.* Актуальні питання бібліографічного джерелознавства в галузі історичної картографії України / Тарас Паславський. – 2002. – Вип. 5. – С. 249–260.

316. *Романовський Р.* Бібліографія польської архівістики на сторінках часопису «Архейон» / Ростислав Романовський. – 2007. – Вип. 9. – С. 270–280.

317. *Слободяник М.* Теоретико-методологічні засади формування електронних бібліотек / Михайло Слободяник. – 2002. – Вип. 5. – С. 41–44.

318. *Соколов В.* Вітчизняні видання в книжковій колекції Хрептовичів (на базі фондів НБУВ) / Віктор Соколов. – 2001. – Вип. 3. – С. 179–196.

319. *Солонська Н.* Літописні джерела до історії формування бібліотеки Ярослава Мудрого / Наталія Солонська. – 2001. – Вип. 3. – С. 209–231.

320. *Тупчиенко-Кадырова Л.* К вопросу о типах отношений в интегративных гипертекстовых системах / Люция Тупчиенко-Кадырова. – 2001. – Вип. 3. – С. 549–561.

321. *Шаріпова Л.* Про причини та наслідки пожежі, що знищила бібліотеку Києво-Могилянської академії в 1780 р. / Людмила Шаріпова. – 2001. – Вип. 3. – С. 232–245.

Див. також № 13, 123, 142, 160, 170, 274, 293, 331.

8. Рецензії, інформація, повідомлення

322. *Андрієвська Л.* Виставка «Українська дипломатія: перші кроки на міжнародній арені» /

Лариса Андрієвська, Ірина Мага, Людмила Приходько. – 2006. – Вип. 8. – С. 309–311.

323. *Андрієвська Л.* Революційна Україна очима фінського дипломата / Лариса Андрієвська. – 2006. – Вип. 8. – С. 298–302. – Рец. на кн.: Гуммерус Г. Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства в Києві / Герман Гуммерус; пер. з фінської. – К., 2004. – 188 с.

324. *Бойко В.* V з'їзд Спілки архівістів України / Віта Бойко, Оксана Коваль. – 2009. – Вип. 10. – С. 369–372.

325. *Волкотруб Г.* Міжнародний семінар «Архівна наука та наука в архівах» як складова українсько-польської зустрічі у Києві / Ганна Волкотруб. – 2005. – Вип. 7. – С. 243–246.

326. *Волкотруб Г.* Перша українсько-угорська міжнародна науково-практична конференція архівістів «Актуальні проблеми створення науково-довідкового апарату архівів та дослідження архівної україніки і архівної гунгаріки» / Ганна Волкотруб. – 2006. – Вип. 8. – С. 279–282.

327. *Зворський С.* Корисний довідник з історії управління радянською культурою / Сергій Зворський. – 2007. – Вип. 9. – С. 289–294. – Рец. на кн.: Институты управления культурой в период становления. 1917–1930-е гг. Партийное руководство; государственные органы управления : схемы. – М. : РОССПЭН, 2004. – 312 с. – (Сер.: Культура и власть от Сталина до Горбачева. Исследования).

328. *Зворський С.* Нові дослідження з елліністики та історії грецької громади в Україні / Сергій Зворський. – 2006. – Вип. 8. – С. 302–306. – Рец. на кн.: Гедьо А. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII–XIX ст.) / А. Гедьо; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2005. – 416 с.; Терентьєва Н. Таємне грецьке товариство «Філікі Етерія» : організаційний та політико-ідеологічний центр підготовки грецької революції 1812–1829 рр. / Н. Терентьєва; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2005. – 352 с.; Терентьєва О. Грецькі купці Зосими : просвітницька та благодійна діяльність (кін. XVIII – сер. XIX ст.) / О. Терентьєва; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2003. – 187 с.

329. *Зозуля С.* Нове видання про ніжинські старожитності / Сергій Зозуля. – 2006. – Вип. 8. – С. 292–295. – Рец. на вид.: Ніжинська старовина : історико-культурол. зб. Вип. 1 (4) / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК, Ніжин. міська організація УТОПІК. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 160 с.

330. *Карамаш С.* Архівні джерела слугують історикам науки і техніки України / Сергій Карамаш. – 2003. – Вип. 6. – С. 272–274. – Рец. на вид.: Пам'ятки науки і техніки в Україні : історія, проблеми, дослідження і збереження : зб. наук. ст. – К., 2002. – 147 с.

331. *Ковальчук Г.* Історія НБУВ : об'єктивний погляд / Галина Ковальчук. – 2001. – Вип. 3. – С. 562–565. – Рец. на кн.: Дубровіна Л. А. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 1988. – 336 с.

332. *Кулешов С.* Міжнародна наукова конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку документознавства» / Сергій Кулешов. – 2005. – Вип. 7. – С. 225–242.

333. *Кулешов С.* Цінне бібліографічне дослідження з історії краєзнавства Криму / Сергій Кулешов. – 2000. – Вип. 2. – С. 262–265. – Рец. на кн.: Непомнящий А. А. Записки путешественников и путеводители в развитии исторического краеведения Крыма (последняя четверть XVIII – начало XX в.) / А. А. Непомнящий. – К., 1999. – 212 с.

334. *Ляхоцький В.* Маловідомі сторінки історії Великої Вітчизняної війни / Володимир Ляхоцький. – 2000. – Вип. 2. – С. 265–271. – Рец. на кн.: Жумарь С. В. Оккупационная периодическая печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны / С. В. Жумарь. – Минск : БелНИИДАД, 1996. – 283 с.

335. *Макар Ю.* Скарбниця писемних старожитностей / Юрій Макар, Ганна Скорейко. – 2007. – Вип. 9. – С. 294–299. – Рец. на кн.: Державний архів Чернівецької області : путівник. Т. 1 : Фонди дорадянського періоду / відп. ред. Д. Жмундуляк; авт.-упоряд.: Л. Анохіна, М. Никирса, Г. Ринжук, Д. Олар. – К.; Чернівці, 2006. – 428 с.

336. *Матейко Р.* Перший національний підручник з історичного джерелознавства / Роман Матейко. – 2003. – Вип. 6. – С. 274–278. – Рец. на кн.: Історичне джерелознавство : підруч. для іст. спец. вищ. навч. закладів / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко [та ін.]. – К. : Либідь, 2002. – 486 с.

337. *Матяш І.* «Чорнороб історичної науки» / Ірина Матяш. – 2003. – Вип. 6. – С. 278–283. – Рец. на кн.: Шумейко М. Ф. Архивист и археограф Дмитрий Иванович Довгялло / М. Ф. Шумейко. – Мн. : БелНИИДАД, 2002. – 165 с.

338. *Матяш І.* Образ майбутнього вітчизняної історіографії / Ірина Матяш, Оксана Коваль. – 2007. – Вип. 9. – С. 281–288. – Рец. на кн.: Посохов С. І. Образи університетів Росій-

ської імперії другої половини XIX – початку XX століття в публіцистиці та історіографії / С. І. Посохов. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 368 с.

339. *Набока С.* Новий комплексний довідник зі спеціальних історичних дисциплін / Сергій Набока. – 2009. – Вип. 10. – С. 365–369. – Рец. на кн.: Спеціальні історичні дисципліни : довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.]. – К. : Либідь, 2008. – 520 с.

340. *Німчук В.* Теоретична праця з української кодикології / Василь Німчук. – 2001. – Вип. 3. – С. 566–569. – Рец. на кн.: Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги / Л. А. Дубровіна. – К., 1992. – 262 с.

341. *Омеляшко Р.* Збереження історико-культурної спадщини Чорнобильської зони / Ростислав Омеляшко. – 2003. – Вип. 6. – С. 270–272.

342. *Палієнко М.* Слідами пам'яті (Про роботу міжнародної наукової конференції «Музей визвольної боротьби України в Празі: втрати та знахідки») / Марина Палієнко. – 2006. – Вип. 8. – С. 282–292.

343. *Парамонов А.* Історичні автографи із фондів Державного архіву Харківської області / Андрій Парамонов, Євген Ріако. – 2006. – Вип. 8. – С. 296–297. – Рец. на кн.: Исторические автографы выдающихся деятелей, хранящиеся в фондах Государственного архива Харьковской области. Вып. 1 / Харьк. частный музей городской усадьбы, Госархив Харьк. обл. – Х., 2005. – 271 с.

344. *Пиріг Р.* Життєпис Михайла Грушевського поповнюється / Руслан Пиріг. – 2005. – Вип. 7. – С. 248–252. – Рец. на кн.: Мельниченко В. Прапор України на Арбаті / В. Мельниченко. – М. : Олма-Пресс, 2004. – 447 с.

345. *Пиріг Р.* Нове історико-архівне видання / Руслан Пиріг. – 2006. – Вип. 8. – С. 306–308. – Рец. на вид.: Сумський історико-архівний журнал. Вип. 1 / Сумський держ. ун-т, Держархів Сумської обл. – Суми, 2005. – 116 с.

346. *Романовський Р.* Видання білоруського історичного товариства «Гістарычны альманах» (Т. 8 за 2003 р.) / Ростислав Романовський. – 2003. – Вип. 6. – С. 283–286. – Рец. на вид.: Гістарычны альманах : навук.-гіст. і краязн. часопис. Т. 8. – Гародня, 2003. – 238 с.

347. *Сакова Н.* Краеведческие исследования населённого пункта в контексте экологической эстетики / Нина Сакова. – 2003. – Вип. 6. – С. 159–164.

348. Слободніченко А. Міжнародна конференція в Києві [«Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства» (17–18 жовтня 2001 р.)] / Алла Слободніченко, Ростислав Романовський. – 2002. – Вип. 5. – С. 337–339.

349. Тельвак В. «Дрогобицький краєзнавчий збірник» (огляд I–IX випусків) / Вікторія Тельвак. – 2007. – Вип. 9. – С. 299–320.

350. Христова Н. Журнал болгарських архівістів «Архивен преглед» (№№ 1–2, 3–4 за 1998 р.) / Наталія Христова. – 2000. – Вип. 2. – С. 272–274.

351. Христова Н. Продовження традицій / Наталія Христова. – 2001. – Вип. 3. – С. 570–574. – Рец. на кн.: Архівні установи України : довідник. – К., 2000. – 259 с.

352. Шандра В. Праці Державного архіву Одеської області (Т. I–III) : закономірність чи виклик часові / Валентина Шандра. – 2001. – Вип. 4. – С. 579–584. – Рец. на кн.: Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии / Г. Л. Малинова, И. В. Сапожников. – Одесса; К. : Элтон-2 – Гратек, 2000. – 222 с.; Белоусова Л. Г. Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской греческой Свято-Троицкой церкви / Л. Г. Белоусова, Т. Е. Волкова, Г. Л. Малинова, В. В. Харковенко. – Одесса : Друк, 2000. – Ч. 1 : 1800–1831. – 364 с.; Алексеева В. Ю. Фонды Государственного архива Одесской области: указатель. Ч. 1 : Досоветский период / В. Ю. Алексеева. – Одесса : Друк, 2000. – 232 с.

353. Щербак М. Джерелознавчі читання в Київському університеті / Микола Щербак. – 2005. – Вип. 7. – С. 246–247.

354. Щербак М. Ювілей Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Микола Щербак. – 2009. – Вип. 10. – С. 379–380.

Хронологічний перелік випусків збірника наукових праць «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство»

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 1 : Архів і особа / Голов. архів. упр. України, Укр. держ. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т біографістики, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв; редкол.: Р. Я. Пиріг (відп. ред.), Г. В. Боряк,

В. М. Волковинський [та ін.]. – К., 1999. – 325, [3] с.

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 2 : Архівознавчі читання / Держкомархів України, Укр. держ. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т біографістики, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв; редкол.: Р. Я. Пиріг (голова), Г. В. Боряк, В. М. Волковинський [та ін.]. – К., 2000. – 277, [3] с.

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 3 : Джерелознавчі дисципліни / Держкомархів України, Укр. держ. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т біографістики, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв; редкол.: Р. Я. Пиріг (голова), Г. В. Боряк (заст. голови), В. М. Волковинський [та ін.]. – К., 2001. – 574, [2] с.

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 4 : Студії на пошану Руслана Пирога / Держкомархів України, Укр. держ. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т біографістики, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв; редкол.: Г. В. Боряк (голова), В. М. Волковинський, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.]. – К., 2001. – 587, [1] с.

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 5 : Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства : [матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–18 жовт. 2001 р.] / Держкомархів України, Укр. держ. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Ін-т історії України НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т біографістики, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв; редкол.: Р. Я. Пиріг (голова), Г. В. Боряк (заст. голови), В. М. Волковинський [та ін.]. – К., 2002. – 360, [2] с.

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 6 / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т біографістики, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; редкол.: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш (заст. голови), І. Н. Войцехівська [та ін.]. – К., 2003. – 286, [2] с.

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 7 : Архівна наука та наука в архівах / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т біографістики, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; редкол.: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш, І. Н. Войцехівська [та ін.]. – К., 2005. – 253, [3] с.

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 8 / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та дже-

релознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т біографістики, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; редкол.: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш (заст. голови), І. Н. Войцехівська [та ін.]. – К., 2006. – 314, [2] с.

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 9 / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т біографістики, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; редкол.: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш (заст. голови), І. Н. Войцехівська [та ін.]. – К., 2007. – 322, [2] с.

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 10 / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т біографістики, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; редкол.: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш, І. Н. Войцехівська [та ін.]. – К., 2009. – 383, [1] с.

Показчик авторів

Андрієвська Л. 322, 323

Антоненко І. 72, 99

Артизов А. 73, 74

Багаліка Ю. 140

Балишев М. 100

Балишева О. (Малишева О.) 100

Бездрабко В. 101

Біленький Є. 305

Біленський С. 273

Бобков В. 141

Бойко В. 324

Бойчук О. 232

Борисенко С. 35

Бородіна Г. 142, 306

Боряк Г. 36, 143

Боряк О. 144

Бровкін А. 274

Буряк Л. 233

Бухало О. 234

Буценко Н. 37

Варава Т. 50, 235, 236

Верба І. 145, 275–277

Вербіцька О. 237

Вересовська Т. 307

Верстюк В. 238

Верьовкін В. 146

Візитів Ю. 147

Вінтонів Х. 75

Вітвицький О. 148

Віші Ж. 76

Войцехівська І. 3, 149, 150

Волинець А. 38

Волковинський В. 151

Волкотруб Г. 152, 325, 326

Ворончук І. 119

Гай-Нижник П. 120

Галамай О. 39

Гальчак С. 18, 153

Гальченко О. 308

Ганжуров Ю. 154

Гарашук Т. 102,

Гика В. 40

Гирич І. 278

Глебова І. 121

Гнатенко Л. 155

- Готра О. 122
Григорук М. 103, 147
Грімстед П. К. 41
Гурбова Л. 42, 43, 104, 239
- Даниленко В. 156
Делеган М. 44
Диба А. 157
Діденко Л. 279
Дмитрієнко М. 158
Добко Т. 309
Драгомірова Л. 159
Дубровіна Л. (Дубровина Л.) 123, 160
- Ємчук О. 280
- Жмундуляк Д. 45
- Загорецька О. 105, 106
Заяць О. 161
Зворський С. 327, 328
Згерська О. 240
Зінкевич О. 177
Зозуля Світлана І
Зозуля Сергій 329
- Іванова О. 123
- Іваненко А. 46
Іващук Л. 162
Ігнатуша О. 163
Іщенко А. 164
Іщенко Я. 158, 165
- Казьмирчук Г. 166, 241
Калакура Я. 2–5, 281
Каплин А. 167
Карамаш С. 47, 157, 330
Качкан В. 282
Качковський О. 48
Кисельова А. 49
Киштимов А. 283
Клименко І. 168
Клименко Т. 124, 169, 242
Климова К. 19, 20
Клювак В. 21
Коваленко О. 125
Коваль О. 324, 338
Ковальчук Г. 170, 331
Ковальчук О. 126
Козлов В. 127
Кокін С. 64
Колесник В. 243
Колобов О. 50, 51
- Колодезева С. 171
Коломієць В. 172
Колосовська О. 173
Коник Ю. 22
Коровайников В. 77
Корольов Б. 52
Костенко Л. 314
Кравчук П. 244
Крохмаль Я. 78
Крячок М. 128, 174
Кудлай О. 245
Кудряченко А. 246
Кулешов С. 107–110, 175, 176, 332, 333
Кульчицький С. 247
Кунсері І. 79
Купченко В. 53, 177, 248
Купчинський О. 23
Кураєв О. 80
- Лазурко Л. 178
Лебедева І. 179, 249, 250
Лебедзева В. 180
Леміш Н. 111
Лисаківська А. 251
Литвин С. 129
Логунова Н. 181
Лозицький В. 54
Лозниця Я. 55
Лось В. 182
Луговський О. 284
Ляпіна О. 183
Ляхоцький В. 24, 25, 184, 310, 334
- Мага І. 56, 285, 286, 322
Макар Ю. 335
Макієнко О. 26
Маковська Н. 143
Максимчук Є. 185
Малолєтова Н. 160
Мандрик М. 186
Маренець Л. 57
Маркітан Л. 187
Марченко П. 112
Масасєв М. 188
Матейко Р. 336
Матяш І. 6–10, 58, 59, 189, 287, 288, 337, 338
Мельник Р. 81, 82
Метальникова Н. 60,
Михальченко С. 83
Мицик Ю. 130
Мищак І. 27–29, 289
Міщук Г. 190
Міщук С. 191

- Морозова Г. 192
Московченко Н. 30, 290
Мушка Ю. 189
Мяскова Т. 193
- Набока С. 339
Надтока О. 252
Непомнящий А. 291, 292, 311, 312
Нестерович Ю. 113, 131
Німчук В. 340
Новальська Т. 313
Новікова Г. 61
Новохатський К. 11, 12, 31, 114
Нодь Ф. 84
Носевич В. 85
- Одинока Л. 62
Олійніченко Л. 194
Омеляшко Р. 341
Онищенко О. 13, 293
Осадча Г. 68
Осташко Т. 195, 253
- Павленко С. 14, 15
Павлова О. 196
Павловська Н. 197
Павлуша Т. 314
Палеха Ю. 115
Палієнко М. 86, 87, 198, 342
Папакін Г. 32, 132, 294, 295
Папакіна Т. 199, 254
Парамонов А. 343
Паславський Т. 315
Патик В. 200
Патриляк І. 255
Петренко О. 201
Петреченко І. 202
Петрук О. 203
Пиріг Р. 344, 345
Понтєк К. 88
Портнова Т. 204, 296
Привалко Т. 205
Прилепішева Ю. (Прилєпишева Ю.) 33, 133, 134
Пристайко В. 63
Приходько Л. 297, 322
Пустовіт Т. 298
Пшенніков О. 64
- Риос Р. 206
Ріяко Є. 343
Роговий В. 256
Романова В. 89
Романовський Р. 78, 88, 316, 346, 348
- Русак А. 257
- Савченко М. 207
Савчук Р. 208
Сакова Н. 347
Саприкіна О. 65–67
Сеїтова А. 90
Сельченкова С. 116
Серга Ж. 258
Середенко Ю. 209
Скорейко Г. 335
Скрипка Л. 210
Слизький А. 117
Слободніченко А. 62, 348
Слободяник М. 211, 317
Слободянюк П. 68
Смолій В. 299
Смолянников С. 259
Соколов В. 318
Соловійова В. 260
Соловійова Т. 212
Солодова В. 213, 214
Соломко Т. 215
Солонська Н. 274, 319
Сохань С. 216
Срібняк І. 34, 86
Старков В. 135
Старовойт С. 217, 261
Старовойтенко І. 136, 218
Старостин Е. 91, 92
Степченко О. 219
Сукало А. 16
Сусоров С. 220
Сухотеріна Л. 262
Сьогі Л. 93
- Тарасенко А. 221, 222
Тельвак Вікторія 349
Тельвак Віталій 263
Тесленко І. 137, 223
Ткаченко В. 264
Тодійчук О. 138
Тодорашко З. 94
Трошовські Г. 76
Тупчієнко-Кадирова Л. (Тупчиєнко-Кадирова Л.) 118, 320
- Ульяновський В. (Ульяновский В.) 139, 265
Усенко І. 300
- Ходоровський М. 266, 301
Хорхордіна Т. 95, 96
Христова Н. 69, 350, 351

Цимбал Б. 224

Черкаська Н. 70
Чернецький Є. 225
Чиркова М. 226
Чишко В. 302, 303

Шандра В. 267–269, 352
Шаповал А. 227
Шаріпова Л. 321
Шевченко С. 57
Шинкаренко О. 71
Шипко Л. 228

Показчик імен

Автократов В. М. 9
Алексеева В. Ю. 352
Анохіна Л. 335
Антонович Д. В. 227

Багрянний І. 224
Беата, княгиня 137
Белоусова Л. Г. 352
Бережков М. М. 228

Василько М. 260
Веретенников В. І. (В. И.) 186, 197
Веселовский Н. И. 292
Владимирський-Буданов М. Ф. 119
Власов А. А. 257
Войцехівська І. Н. 336, 339
Волкова Т. Е. 352

Гальшка Острозька 137
Гедьо А. 328
Герасименко Ф. 298
Грушевський М. С. 138, 219, 232, 263, 278, 294, 299, 304, 344
Грушевський О. С. 297
Гуммерус Г. 323

Дмитрієнко М. Ф. 339
Добровольські, родина 225
Довгялло Д. И. 337
Довнар-Запольский М. В. 283
Дорошенко Д. 195
Дроздов-Мишківський С. 279
Дуброва С. П. 290
Дубровіна Л. А. 293, 331, 340

Євфимовський В. 304

Шипош А. 97
Шитюк М. 270
Шумейко М. 98
Шурубур А. 17

Щерба Т. 271
Щербак М. 229, 353, 354
Щербак Н. 230

Юркова О. 272, 304

Ясінський Б. 309
Яцина Н. 231

Житецький П. Г. 208
Жмундуляк Д. 335
Жумарь С. В. 334

Загурські, родина 201

Іконников В. С. 149

Калакура Я. С. 336
Кашченко М. Ф. 122
Клименко П. 152
Кравченко В. 144

Липа І. Л. 282
Липинський В. 195
Лучицький І. В. 168, 181

Максимович М. О. 273
Малинова Г. Л. 352
Маслов С. І. 170, 280
Махно Н. 151
Мельниченко В. 344
Мережинський М. 157
Милорадович В. 135
Михальчук К. 139
Мількович В. 263
Мілях О. М. 284
Мірза-Авак'янц Н. Ю. 275
Міяковський В. 287
Модзалевський В. 287

Назарук О. 195
Науменко В. 198
Непомнящий А. А. 333
Никирса М. 335
Ніковський А. 209
Новицький О. П. 171

IV. Бібліографія

Огієнко І. (митрополит Іларіон) 25, 130, 184, 310

Оглоблин О. 276, 277

Олар Д. 335

Олізари, графи 225

Онищенко О. С. 274, 331

Павленко С. Ф. 336

Петлюра С. 129

Петров М. І. 190

Підмогильний В. П. 174

Посохов С. І. 338

Потоцькі, родина 215

Пшеничний Г. С. 207

Пьянков В. Г. 221

Ринжук Г. 335

Рільке Р. М. 196

Романовський В. О. 285, 286

Рубач М. 145

Рябинин-Скляревский А. А. 352

Сапожников И. В. 352

Скальковский А. А. 291

Скоропадська О. 295

Скоропадський П. 132, 294, 295

Стрельський В. І. 200, 289

Стус В. 128

Терентьєва Н. 328

Терентьєва О. 328

Томазов В. В. 339

Українка Леся 140, 157

Харковенко В. В. 352

Хвостенко-Хвостов О. 159

Хрептовичі, родина 318

Чепурний Д. 231

Чикаленко Є. Х. 136, 138

Шодуари, родина 305

Ярослав Мудрий 319

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бездрабко Валентина – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління Київського національного університету культури і мистецтв (м. Київ, Україна)

Володіна Олена – кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу фізико-хімічних та біологічних досліджень Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ, Україна)

Ковтанюк Юрій – старший науковий співробітник відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ, Україна)

Корнієнко Вячеслав – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу науково-історичних досліджень Національного заповідника «Софія Київська» (м. Київ, Україна)

Кулешов Сергій – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ, Україна)

Нікітенко Надія – заслужений працівник культури, доктор історичних наук, (м. Київ, Україна) професор, завідувач відділу науково-історичних досліджень Національного заповідника «Софія Київська» (м. Київ, Україна)

Палієнко Марина – доктор історичних наук, доцент кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Приходько Людмила – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ, Україна)

Романовський Ростислав – завідувач сектора науково-технічної інформації науково-інформаційного відділу УНДІАСД (м. Київ, Україна)

Сидорчук Таїса – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного центру орієнталістики імені Омеляна Пріцака (м. Київ, Україна)

Срібняк Ігор – доктор історичних наук, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», керівник науково-дослідного центру орієнталістики імені Омеляна Пріцака (м. Київ, Україна)

Н а у к о в е в и д а н н я

СТУДІЇ З АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

Том дев'ятнадцятий, книга перша

Художнє оформлення обкладинки

А. С. Заєць, Н. В. Михайличенко

Редактор *А. М. Катренко*

Технічний редактор *М. А. Притикіна*

Верстка *Л. М. Федорова*

Коректор *А. І. Титаренко*

Зареєстровано у Міністерстві України у справах преси та інформації
04.07.1996 р. Серія КВ № 2110

Підписано до друку 24.11.2011 р. Формат 60х84/8
Умовн.-друк. арк. 14,27 Умовн.-фарбо-відб. 14,57 Обл.-вид. арк. 14,39
Наклад 250 прим. Зам. №

Надруковано у ДЦЗД НАФ
03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24

Студії з архівної справи та документознавства / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; [редкол.: С. Г. Кулешов (голов. ред.) та ін.]. – К., 2011. – Т. 19, кн. 1. – 134 с.

До щорічника увійшли статті з актуальних питань теорії і практики архівної справи, документознавства (зокрема, електронного), джерелознавства, історії України. Розглянуто проблеми зберігання архівної спадщини у Великобританії, особливості особового архіву Омеляна Пріцака, історії формування документознавства в Російській імперії тощо.

Для істориків, архівістів, джерелознавців, документознавців, викладачів та студентів вищих навчальних закладів, інших зацікавлених читачів.

ББК 79.3я 53
С 88